

Camilo José Cela
PASCUAL DUARTE I
NJEGOVI ZLOČINI

Barba Jozo

Camilo José Cela
(dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1989)

Pascual Duarte i njegovi zločini

Sa španjolskoga preveo
Josip Tabak

Naslov izvornika:
La familia de Pascual Duarte

Sadržaj

Prepisivačeva napomena

Pismo kojim se najavljuje slanje originala

Odredba iz oporuke don Joaquína Barrere Lópeza

PASCUAL DUARTE

Druga napomena prepisivačeva

Pismo svećenika don Santiaga Lurueñe

Pismo don Cesárea Martína

PREPISIVAČEVA NAPOMENA

Došlo je vrijeme, čini mi se, da se daju u tisak zapisi Pascuala Duartea. Da sam ih dao prije, možda bi bilo malko preuranjeno; nisam htio da se žurim pripremajući ih; za sve treba vremena, pa tako i za ispravljanje pravopisnih grešaka u rukopisu, jer ničemu ne vodi posao koji se, štono riječ, radi navratnanos. A da, opet, otežem, nemam nikakva opravdanja: dovršeno djelo mora na vidjelo.

Ove strane što ih prepisujem našao sam sredinom godine 1939. u ljekarni u Almendraleju — Bog zna čije su ih ruke ondje ostavile — i odonda mi je bila zabava da ih sređujem i dokučujem njihov sadržaj, jer rukopis, onako isprevrtn, loše pisan i neobilježen brojevima, bijaše gotovo nečitljiv.

Želim odmah na početku naglasiti da u ovom djelu što ga evo pružam radoznom čitatelju nema ništa moje: moj je samo prijepis; nisam ništa promijenio ni dometnuo, jer sam htio da stil ostane kakav je i bio. Na ponekim mjestima što bijahu suviše gruba radije sam posegao za škarama i rezao: time sam čitatelja, dakako, prikratio za ovu ili onu sitniju pojedinost, ali nije štete, jer ništa ne gubi nego samo dobiva što ne mora da ulazi u intimnosti koje su kadikad odvratne; takve odsječke, velim, bijaše bolje vaditi negoli ih gladiti.

A junak, kakva ga ja vidim, a možda ga zato i izvlačim na svjetlo dana, pravi je uzor — ali ne za ugledanje, nego uzor kojega se valja kloniti, uzor pred kojim otpada svaka sumnja, jer te naprosto tjera da kažeš:

— Vidiš li što radi? Radi baš ono što nikako ne bi smio.

Ali neka govori Pascual Duarte, jer on ima mnogo zanimljivosti da nam pripovjedi.

PISMO KOJIM SE NAJAVLJUJE SLANJE ORIGINALA

Señor don Joaquín Barrera López,
Mérida

Poštovani gospodine,

Molim vas da mi oprostite što vam šaljem ovu dugu pripovijest s ovim pismom, koje je i samo duže nego što bi trebalo da bude. Ali kako sam od svih prijatelja don Jesúa González de la Riva (kome Bog oprostio kao što je zacijelo i on meni) samo vašu adresu zapamtio, to vam upućujem ovaj svoj rukopis. Hoću da ga maknem od sebe, jer me muči i sama pomisao da sam mogao napisati ove strane koje bih mogao uništiti u časovima kojima me Bog obdaruje ovih dana i tako nekima uskratiti mogućnost da nauče ono što sam ja naučio tek kad je bilo već prekasno.

Evo da malako objasnim. Kako dobro znam da će uspomena na me, nažalost, više negoli išta drugo biti kao nekakvo prokletstvo, i kako bih rado, ako je moguće, rasteretio savjest ovom javnom ispovijedi, a to nije mala pokora, odlučio sam da pripovjedim štogod od svoga života, koliko se čega sjećam. Nikad sjećanje nije bilo moja jaka strana, i sva je prilika da sam zaboravio mnogo toga što je zanimljivo, ali sam ipak uzeo da kazujem barem ono što mi se nije istrlo iz pameti i što ruka nije uskratila da stavi na papir, jer bi bilo i toga što mi je u duši izazivalo silnu mučninu kad sam kušao da pripovijedam, tako te sam radije prešutio i sada nastojim da zaboravim.

Kada sam počeo pisati ove uspomene, znao sam da u mom životu ima nešto — moja smrt, Bog je skratio! — što će mi izmaknuti. O tome sam mnogo razmišljao; tako mi ovo malo života što mi još ostaje, uvjeravam vas da sam već više puta pomislio da ću klonuti kad mi razum nije mogao kazati gdje ću završiti i staviti točku. Najposlije smislih, najbolje je da počnem, a što se tiče svršetka, čekat ću dok Bog makne ruke od mene, pa sam tako i učinio. I sada, umoran nakon tolikih strana što sam ih ispunio svojim brbljanjem, evo najposlije završavam pisanje, a vašoj mašti prepuštam da upotpuni ostatak: neće vam biti teško, jer, ponajprije,

ne ostaje mi mnogo dana, a drugo, među ova četiri zida neće više biti bogzna kakvih promjena i novosti.

Dok sam sastavljao ovo što vam šaljem, mučila me pomisao da netko već zna hoću li stići do kraja svoje priče ili mi je valja završiti naprečac, i gdje to, ako mi ponestane vremena, i ta izvjesnost da su moja djela već unaprijed zacrtana i omeđena bijaše nešto što me tjeralo u ludilo. Danas, kad se nalazim bliže drugome životu, pomirujem se sa sudbinom. Bog neka mi ne uskrati svoje milosti.

Nekako mi je lakše pri duši sada kad sam ispriповjedio što sam sve proživio, a na časove kao da me i savjest manje grize.

Nadam se da ćete shvatiti ono što nisam znao pravo izreći, jer sam nevješt u pisanju. Kajem se sada što sam udario krivim putem, ali više ne tražim oprosta u ovom životu. Čemu? Možda je i bolje da sa mnom urade što je pisano, jer je više negoli vjerojatno da bih, kad ne bi tako uradili, opet krenuo starom stazom. Ne kanim moliti za milost, jer je suviše zlo ono čemu me život naučio, i prevelika je moja slabost da bih odolilo nagonu. Neka bude što je pisano u knjizi nebeskoj.

Primate, don Joaquín, ovaj svežanj ispisana papira i nemojte se ljutiti što sam se obratio vama: primite ovu molbu za oprostjenje koju vam, kao samom don Jesúsu, šalje vaš pokorni sluga

PASCUAL DUARTE

Zatvor u Badajozu,
15. veljače 1937.

ODREDBA IZ OPORUKE DON JOAQUÍNA BARRERE LÓPEZA

Odredba iz oporuke što ju je svojom rukom napisao don Joaquín Barrera López, koji je na samrti, ostavši bez nasljednika, sav svoj imutak zavještao časnim sestrama milosrdnicama:

Četvrto: Određujem da se svežanj papira koji se nalazi u ladici moga pisaćeg stola, zavezan konopcem i obilježen natpisom »Pascual Duarte«, napisanim crvenom olovkom, baci nepročitan i bez odlaganja u vatru, kao štivo nezdravo i protivno dobrim običajima. Ipak, ako se Providnosti prohtije da spomenuti svežanj, bez ičijega namjernog upletanja, u toku osamnaest mjeseci izmiče sudu koji mu izričem, određujem da ga nalaznik poštedi od uništenja, da ga uzme u svoje vlasništvo i raspoláže njime po svojoj volji, ako nije suprotna mojoj.

.....
Dano u Méridi (Badajoz), na samrtnoj postelji,
11. svibnja 1937.

Uspomeni plemenitoga gospodina don Jesúa
Gonzáleza de la Riva, grofa od Torremejije, koji se,
kad mu je pisac ovih strana zadao smrtni udarac, samo
nasmiješio i rekao: »Pascualillo, prijatelju«.

P.D.

PASCUAL DUARTE

Ja vam, gospodine, nisam zao, premda bih imao dovoljno razloga da budem takav. Svi mi smrtnici imamo istu kožu kad se rodimo, a ipak, kako rastemo, sudbina nas mijenja i oblikuje kojekako, baš kao da smo od voska, i vodi nas različitim putovima istom cilju: smrti. Ima ljudi kojima je staza posuta cvijećem, dok drugi moraju gaziti po čičku i trnju. Oni prvi imaju vedar pogled i nedužno im se lice smiješi od sreće i blaženstva što ga udišu; drugi se muče pod žestokim suncem na pustopoljini i mršte čelo, uvijek spremni da se brane, baš kao zvijeri. Jedno je ukrašavati tijelo purpурom i mirisnom vodicom, a sasvim drugo nagrdivati se tetoviranjem koje se poslije ničim ne da istrti...

Došao sam na svijet prije mnogo godina — bit će ih barem pedeset i pet — u zabačenu kutku u pokrajini Badajozu, desetak kilometara od Almendraleja, u selu što se nadvilo nad cestu ravnu i dugu poput dana bez kruha, jednoličnu i otegnutu kao što su — a vi to, na svoje dobro, ne možete ni zamisliti — jednolični i otegnuti dani na smrt osuđenoga...

Bilo je to selo puno topline i sunca, prilično bogato maslinama i, da prostitute, svinjama, s kućama tako bijelim da me i sad, kad ih se sjetim, bole oči, s trgov što je sav popločan a u sredini mu zdenac sa tri cijevi. Već mnogo godina prije nego što sam otišao iz sela nije iz onih cijevi tekla voda, pa ipak nam se zdenac svima činio krasan s onim svojim vrškom što prikazuje gola dječaka i s onom svojom kamenicom što je na rubu naborana poput okrajka na hodočasničkoj halji. Na trgu se nalazila vijećnica, velika i četverokutna baš kao duhanski sanduk, s tornjem u sredini, a na tornju bio sat, bijel kao hostija, s kazaljkaма zauvijek zaustavljenim na devetoj, kao da selu

nije ni trebao za drugo doli da mu služi na ukras.

U selu je, naravno, bilo i lijepih i priprostih kuća, a ove su potonje, kao što je i sa svim drugim, tvorile većinu. Nalazila se ondje i jedna posebna katnica: pripadala je don Jesúsu, a bijaše milina vidjeti je s onim predvorjem što bijaše urešeno raznobojnim pločicama i zemljanim loncima sa cvijećem. Don Jesús jako je volio cvijeće, i mogao bih se okladiti da je gazdarici stavio na srce da pazi i njeguje geranije i sunčice, palme i metvicu, brižno kao djecu, jer je stara uvijek trčkarala s crpačom u ruci i zalijevala lonce, a oni su joj na toj pažnji i brizi bili očito zahvalni, jer je iz njih izbijala bujna zelen i svježina. I kuća don Jesúsa nalazila se na trgu. Premda se spomenutim prednostima isticala među drugima, ipak je u nečemu zaostajala za njima — baš čudo s obzirom na imućna vlasnika koji nije žalio izdataka: njezino je pročelje ostalo u prirodnoj i priprostoj boji kamena, a nije bilo objeljeno kao što bijaše objeljena čak i najsiromašnija kuća; zacijelo je čovjek za to imao svojih razloga. Nad vratima bio u kamenu uklesan grb — jako vrijedan, kažu — a nad njim nekoliko glava drvenih ratnika, u kacigama i s perjanicama: jedne su glave gledale na istok a druge na zapad, kao da pokazuju kako bdê i paze na ono što bi moglo doći s jedne ili s druge strane.

Iza trga, onamo za kućom don Jesúsa, uzdizala se župna crkva sa kamenim zvonikom i zvonom koje je zvonilo nekako posebno — ne znam opisati taj zvuk, ali ga u duhu čujem kao da lebdi ovdje u blizini... Zvonik bijaše visok kolik i toranj sa satom na vijećnici, ali su rode, kad bi ljeti ponovo stigle, uvijek znale na kojem su tornju bile minulog ljeta; šepava roda, koja je ondje čak dvaput prezimila, bila je iz gnijezda na crkvenom tornju, odakle je, dok još nije znala letjeti, zacijelo pala uplašivši se jastreba.

Moja se kuća nalazila izvan sela, dobrih dvjesta koraka od posljednjih kuća. Bila je malena, imala je samo prizemlje, kako odgovara mome položaju, ali sam je volio i ponekad se čak ponosio njome. Zapravo se od kuće mogla vidjeti samo kuhinja; bila je prva do ulaza, uvijek čista i besprijekorno objeljena; doduše, imala je samo zemljani pod, ali tako dobro nabijen, sa svojim kamenčićima što su tvorili šare, da nije ništa zaostajala za drugim kuhinjama što ih je gospodar popodio cementom da se pokaže modernijim. Ognjište je bilo prostrano i uvijek raskršeno, a oko natkrova za dim imali smo drven udubak i u njemu ukrasno posuđe od majolike,

vrčeve s natpisima u modru, tanjure s plavim ili narančastima šarama; na nekim tanjurima bijaše naslikana kakva ljudska glava, cvijeće ili riba. Na zidovima visjelo ovo ili ono: lijepo izrađen kalendar na kojem se vidio čamac a u njemu mlada žena što se hladi lepezom; ispod te slike, slovima što kao da bijahu od srebrna praha, stajalo otisnuto: *Modesto Rodríguez, trgovac kolonijalnom robom, Mérida (Badajoz)*; zatim slika u bojama što prikazuje Espartera¹ u odjeći protkanoj zlatom, i još tri-četiri fotografije — jedne manje a druge srednje — ali ne znam koga su prikazivale jer sam ih uvijek vidio na istome mjestu i nikad nisam pitao. Imali smo i budilicu obješenu na zidu — nije bila nikakve marke ali je uvijek išla kako bog zapovijeda — i jastučić od crvena baršuna u koji bijaše zabodeno nekoliko lijepih pribadača s glavicama od obojena stakla. Kuhinja je bila skromno namještena: tri stolice — jedna finije izrade, s naslonom i s nogama od savijena drveta i sa pletenim sjedalom — i stol od jelovine, s ladicom koja bijaše ponešto niska za stolice, ali je služila svojoj svrsi. U kuhinji se čovjek ugodno osjećao; bila je udobna, a ljeti, kako nismo u njoj ložili, puna hlada i svježine, i baš je bio užitak sjediti na kamenju ognjišta uvečer kad bi se vrata širom otvorila; zimi je unutra bilo toplo, grijala žerava, što bi, malko zapretana, znala potrajati cijelu noć te bismo je još ujutru našli u upretu. A kad bi se plamenčići izvili, kakva li milina bijaše gledati svoje sjene na zidu! Poskakivale su čas lako, čas brže, i poigravale kao da su kolo povele. Sjećam se kako sam ih se bojao dok bijah dijete, pa me srsi i sad prolaze kad se spomenem koliko sam od njih strahovao.

Ostatak kuće ne treba ni opisivati — toliko je priprost u svemu. Imali smo još dvije prostorije — sobe, ako ćemo ih sobama nazvati po tome što se u njima stanovalo² — i staju koja me danas navodi te se često pitam zašto smo je tako zvali: tä bila je tako jadna i tako prazna! U jednoj od soba spavao sam ja i moja žena, a u drugoj moji roditelji dok ih Bog, ili možda đavo, nije pozvao k sebi. Ta je za njima stajala prazna gotovo uvijek, u početku zato što nije bilo nikoga da je zauzme, a kasnije zato što je stanar, kad bi koji naišao, radije birao kuhinju, jer je bila svijetla i jer u njoj nije bilo propuha.

¹ Čuveni torero Manuel Garcia, zvan Espartero. — *nap. prev.*

² U originalu neprevedljiva igra riječima *habitaciones* (sobe) i *habitadas* (nastanjene). — *nap. prev.*

Kad bi došla moja sestra, uvijek je spavala u kuhinji, a i djeca, što sam ih s vremenom stekao, odlazila su onamo kad bi se odlijepila od majčine suknje. Sobe zaista nisu bile ni osobito čiste ni dobro građene, ali nije trebalo ni jadati; moglo se u njima živjeti, a to je glavno; štatile su od zimske kiše i zaklanjale čovjeka od ljetne žege — pa što više da i tražimo. Najgora je bila staja: tamna i turobna, a zidovi joj kao natopljeni smradom crkotine što je s proljeća zvijeri izvuku iz jame u kojoj su je gavrani imali požderati...

Čudno, ali kad mi je dok bijah mlad, nedostajao onaj vonj, osjetio bih gotovo smrtnu tjeskobu. Sjećam se kako sam ono putovao u grad³ na novačenje pa sav bogovetni dan bio zle volje i neprestano njuškao zrak, baš kao lovački hrt. Kad sam došao u svratište i legao na počinak, oćutio sam vonj svojih hlača od velveta, i odjednom mi je krv prostrujala cijelim tijelom... Odgurnuo sam jastuk ustranu i umjesto njega stavio pod glavu smotane hlače — i te sam noći spavao kao zaklan.

U staji smo imali kržljivo i mršavo magare koje nam je pomagalo u poslu, a kad bi sve krenulo kako valja — da kažem po istini, nije tako bivalo uvijek — imali smo, da prostite, i dvije-tri svinje. Za kućom se nalazilo dvorište, ne baš veliko, ali nam je služilo; ondje je bio bunar koji sam jednog dana morao zatrpati jer je davao jako nezdravu vodu.

Dalje straga, za dvorištem, tekao potok, često napol suh a nikad suviše pun, uvijek prljav i smrdljiv kao ciganski skup; ondje je čovjek mogao uloviti lijepih jegulja, a ja sam ih kojeg popodneva i lovio, da utučem vrijeme. Moja žena, koja je usred svega imala i duha, govoraše kako su jegulje tuste jer jedu ono isto što i don Jesús, ali dan kasnije. Kad bih tako bio zabavljen pecanjem, prolazili su mi sati da ih nisam ni osjećao, i kad bih pokupio svoje stvari, gotovo bi se uvijek već i unoćalo, a tamo u daljini, kao kakva debela kornjača, kao savijena zmija koja se boji pokrenuti s mjesta, ležao je Almendralejo i palio svoja električna svjetla... Njegovi žitelji, sigurno je, nisu znali da sam pecao i da tog časa gledam kako se pale svjetiljke u njihovim kućama; njihove su misli daleko od mojih, njih se ne tiče o čemu ja razgađam. Gradski žitelji žive leđima okrenuti istini i ne haju što se na desetak-dvadesetak kilometara dalje, posred ravnice, jedan seoski žitelj zabavlja misleći o njima

³ Badajoz, glavni grad istoimene pokrajine. — *nap. prev.*

dok sprema prutilo⁴ i podiže sa tla košaru od vrbova pruća i u njoj šest-sedam jegulja...

Pecanje mi se ipak nije činilo zabavom za muškarca, pa sam slobodno vrijeme najčešće provodio u pravom lovu; u selu su držali da sam vješt u tome i, skromnost nastranu, mogu reći da nisu baš ni griješili. Imao sam malu prepeličarku — zvala se Iskra; nije bila čiste rase, ali me slušala, i često bismo izjutra išli sve do Charke, močvare prema portugalskoj granici, svojih petnaestak kilometara od sela, i nikad nismo ostali bez lovine. Kad bismo se vraćali, kujica bi odmakla preda mnom i uvijek me čekala na raskršću; nalazio se ondje okrugao plosnat kamen kao kakvo onisko sjedalo, i toga se kamena rado sjećam, možda radije negoli mnogih osoba... Bio je širok i ponešto uduben, pa kad bih sjeo, malko bi mi utonuo stražnji dio, da prostite, i tako bih se lijepo ondje razvaganio da mi naprosto bijaše žao ustati i krenuti dalje. Znao sam ondje dobrano posjediti, s puškom među koljenima, zviždukajući ili pušeći, i promatrati okolicu. Kujica bi sjedila na stražnjima, sučelice meni, nakrivila bi glavu te me gledala svojim kestenjastim očicama što bijahu tako budne. Ja bih uzeo da joj govorim, a ona bi malko uzdigla uške, kao da želi bolje uhvatiti riječ. Kad bih ušutio, ona bi okrenula da trči za skakavcima ili bi samo promijenila položaj. Kad bih odlazio odande, uvijek bih se, ne znajući zašto, osvrnuo i pogledao kamen, kao da se pozdravljam s njime. Jednoga dana kamen mi se učinio tako tužnim što ga ostavljam da nisam mogao drugo nego se vratiti i opet sjesti... Kujica se ponovo postavila preda me i ponovo me gledala — sada znam da je taj pogled bio kakav je u ispovjednika, ispitivački i hladan, prodoran i oštar kao što je, kako vele, pogled u risa⁵ ... Jeza me prođe cijelim tijelom, nekakav drhtaj što me svega prosrnio. Ruke, što su gladile jednocjevku među koljenima, naprosto me bridjele. Cigareta mi se bijaše ugasila. A pas me samo gledao, netremice, kao da me nikad nije vidio i kao da će mi svakog trena izreći optužbu; od toga mi se pogleda palila krv u žilama, i već sam vidio kako se bliži čas u koji mi se valja priznati pobijedenim; bilo je vruće, strašno vruće, i moje su se oči sklapale, ovladane pogledom životinje, pogledom što se u me zabijao poput čavla...

⁴ ribički štap

⁵ Staro je pučko vjerovanje da je u risa oštar pogled da prodire i kroza zid. — *nap. prev.*

Podigao sam pušku i okinuo; ponovo sam je napunio i ponovo okinuo. U psa bijaše krv tamna i ljepljiva, polako je bojila tlo.

Iz djetinjstva nemam baš lijepih uspomena. Otac mi se zvao Esteban Duarte Diniz. Bio je Portugalac. U ono doba bijaše on četrdesetogodišnjak, visok i krupan kao da je od brda odvaljen, osmagla lica i strašna crna i ovješena brka. U mladosti je, vele, sukao brke uvis, ali otkad se vratio iz zatvora, izgubio je dostojanstveno držanje, brkovi mu nekako uveli, te ih je opuštene nosio sve do smrti. Ulijevao mi je poštovanje i tjerao strah u kosti, i samo sam gledao da mu se uklanjam ispred očiju; bio je krut i nagao, i ni u čemu nije podnosio protivljenja, a ja sam poštovao tu maniju i dobro se čuvao. Kad bi se ražestio — a to je bivalo češće nego što je trebalo — mlatio bi moju majku i mene za svaku sitnicu; majka je nastojala da mu vrati milo za drago ne bi li ga opametila, ali meni, kako bijah nejak, nije ostajalo drugo nego da se pomirim sa sudbinom. U nježnim godinama nježna je i koža!

Nikad se nisam usudio ni njega ni majku pitati ništa o zatvoru, jer sam smatrao da je bolje ne izazivati vraga: ta ionako se i sam javljao i još češće nego što mi bijaše po volji. A nije ni trebalo da se raspitujem, jer se uvijek nađe samilosna duša, pogotovu u malenu selu, pa se tako i za mene našla dušica koja se nije skanjivala da mi kaže cijelu priču. Zatvorili su ga zbog krijumčarenja. Tim se poslom bavio mnoge godine, ali kako vrč ide na vodu dok se ne razbije, i kako se ni u kojem zanatu bez truda ne jede gruda nit ima dobitaka bez gubitaka, dogodilo se jednog dana, baš kad je najmanje očekivao — a sa smionosti i prevelike vjere u se stradavaju hrabri — dogodilo se, velim, da su ga karabinjeri pratili, otkrili krijumčarenu robu te ga strpali u zatvor. Zacijelo je to davno bilo, jer se ničega ne sjećam; možda se onda još nisam ni rodio.

Mati mi, naprotiv, premda i sama stasita, nije bila krupna kao

otac, nego mršava i slabašna; s onim pepeljastosivim i upalim obrazima, i cijelom spodobom, bijaše kao da boluje od sušice ili kao da nije daleko od nje. I ona je bila mrzovoljna i nagla, čudi baš đavolje, a jezika tako oštra i tako pogana, Bog joj oprostio, da je istresala puste hule i najgore kletve za najmanju sitnicu. Uvijek je nosila crninu i bila velik neprijatelj vode; da kažem po istini, nikad je, za svih onih godina što sam ih proživio pokraj nje, nisam vidio da se oprala doli jednom kad ju je moj otac nazvao prljavom ispičuturoum a ona mu valjda htjela pokazati kako se ne boji vode. Vinu, naprotiv, nije bila takav neprijatelj, i kad god bi sastavila koju paru ili mužu prevrnula džepove, poslala bi me u krčmu s bocom koju je skrivala pod posteljom da je ne nađe moj otac. S kraja usta rasle joj sijede malje, a na glavi bujna i neuredna kosa, koju je sastavljala u punđu navrh tjemena. Oko usta vidjeli joj se sitni ružičasti ožiljci, koji su joj, mislim, ostali od nekakvih čirića što ih je imala u mladosti; ponekad bi se, ljeti, ti ožiljci kao ispunili životom, pojačala im se boja te bi najposlije na njima izbile gnojne kuglice, koje bi s jeseni pucale da ih zatim zimi opet nestane.

Moji su roditelji živjeli baš kao pas i mačka; nisu se podnosili. Nisu imali odgoja, još manje vrlina, nikad nisu naučili da se drže zapovijedi Božjih — sve same mane što sam ih, na svoju nesreću, imao naslijediti — i zato nisu marili da susprežu nagone, pa je svaka malenkost, ma kako beznačajna, izazivala buru i oluju što bi trajala dane i dane i naprosto joj nisi mogao kraja sagledati. Ja uglavnom nisam držao stranu ni jednome ni drugom, jer mi, da pravo kažem, bijaše svejedno tko će izvući tanji a tko deblji kraj; ponekad sam se radovao kad bi udarao otac, drugi put kad bi udarala mati, ali nikad nisam od toga pravio nekakvo načelno pitanje.

Mati mi nije znala ni čitati ni pisati; otac je bio pismen i toliko se time ponosio da joj je to svoje znanje neprestano metao pod nos, i često ju je, sve kad i nije bilo razloga, nazivao neznačicom, a majka se zbog te teške uvrede prometala u samog zmaja. Kadikad bi otac uvečer došao kući s novinama u ruci te bi nas, bilo nam po volji ili ne bilo, natjerao u kuhinju i tu nam čitao vijesti; došli bi zatim komentari, a ja bih odmah zadrhtao jer su oni uvijek značili početak svađe. Da ga ubode, majka bi govorila kako u novinama nema ništa što on čita i kako sve samo izmišlja, a on bi nato planuo kao da će iz kože iskočiti, vikao baš kao sumanut, nazivao je neznačicom i vješticom, i najposlije bi priklopio kako mu nikad ne bi palo na um

da se njome oženi kad bi znao smišljati ono što je u novinama. U njoj bi tada sve uzavrelo. Nazivala ga je divljakom, medvjedom i gladnim Portugalcem, a on bi, kao da je samo to očekivao pa da je počne mlaviti, otpasao opasač te jurio za njom po kuhinji i udarao dok se ne bi umorio. I ja sam u početku, dok nisam zlu doskočio, izvlačio poneki udarac kajišem, ali me kasnije iskustvo poučilo da čovjek ne okisne ako se kiši ne izlaže, te bih odande uvijek strugnuo čim bih vidio da se nevolja sprema; umaknuo bih ja a njih ostavio da kúsaju što zadrobe.

Istina je, naša kuća nije bila nikakav kutak sreće, ali kako nam nije dano da biramo nego smo određeni, još prije nego što se i rodimo, da jedni stanemo na jednu a drugi na drugu stranu, gledao sam da se prilagodim onome što mi je u dio zapalo — jedini način, uostalom, da ne svisnem od očaja. Dok bijah malen, onda kad je u čeljadeta najmekša volja i kad ga je najlakše oblikovati, slali su me neko vrijeme u školu; kruta je borba za život, govoraše otac, pa se valja spremiti da je dočekamo jedinim oružjem koje vodi pobjedi, to jest oružjem znanja. Govorio mi je to nekako u jedan dah, kao nešto naučeno napamet, i tada mi se činilo da mu se glas nekako prigušuje i prebojava preljevima kojima se od njega nisam nadao... A onda bi, kao da se pokajao, okrenuo u bučan smijeh i uvijek završio kazujući mi gotovo prijateljski:

— Ne brini ništa, momče... Starim, eto to je!

I ostao bi zamišljen i tiho ponavljao:

— Starim, eto to je...! Jest, starim...

Moje školovanje nije bilo duga vijeka. Otac mi, kako rekoh, bijaše nagao i zapovjedan u jednom, a slab i plašljiv u drugom; zapazio sam kako je uglavnom nametao svoju volju u beznačajnostima, dok u krupnome i važnom — zbog malodušja ili čega drugog, ne znam reći — nije pokazivao upornosti. Mati mi nije htjela da idem u školu, i kad je god imala prilike, a često i kad je nije imala, znala bi mi govoriti kako ne treba znanja ni mudrosti da ostaneš ubog i sirotinja. Riječi su joj padale na plodno tlo jer ni meni škola nije mirisala, i najposlije smo nas dvoje, s vremenom, uspjeli uvjeriti oca kako je najbolje da se okanim čorava posla. Već sam znao čitati i pisati, zbrajati i oduzimati — zaista dovoljno da se probijem u životu. Kad sam ostavio školu, bilo mi je dvanaest godina; ali nemojmo se zatrčavati, jer sve ima svoj red i svoje vrijeme; i ma koliko čovjek uranio, neće zora prije svanuti.

Bijah još malen kad se rodila moja sestrice Rosario. Onoga se vremena sjećam kao u magli, i ne znam hoću li vjerno iznijeti događaje; ipak ću pokušati, jer vjerujem da će moje kazivanje biti bliže stvarnosti negoli slike što biste ih vi stvorili na svoju ruku. Sjećam se da je onog popodneva kad je na svijet došla Rosario, pritiskala vrućina; zacijelo je to bilo u srpnju ili u kolovozu. Na krajinu se slegao mir, polja ležala suha, zrikavci svojim pilama kao da hotijahu prepiliti i samu zemljinu utrobu; mirovali ljudi i životinje, a sunce ozgo, kao gospodar svega, preplavljivalo svijet jarkim svjetlom i žeglo sve pod sobom... Trudovi moje majke bivali sve teži i bolniji; bijaše sva ispijena, lice joj uvelo, a bolovi u njoj jači od njezinih snaga. Kako jadnica nikad nije bila uzor vrline ni dostojanstva, i kako nije znala trpjeti i šutjeti kao što sam ja znao, neprestano je vikala. Potrajala je ta vika nekoliko sati, jer, da nesreća bude veća, sporo je rađala. Ta ne veli zaludu poslovice: žena koja sporo rađa i malje ima... (drugi dio izostavljam iz poštovanja prema uglednoj osobi kojoj su upućeni ovi listovi). Kraj majčine postelje nalazila se jedna žena iz sela, señora Engracia, ona s brijega, stručnjak za porode i ukope, napol vještica i prilično tajanstvena; donijela je sa sobom nekakve svoje mješavine te ih bolnoj stavljala na trbuh ne bi li joj ublažila bolove. Ali kako ona vika nije prestajala ni s mastima ni bez njih, nego se još i povećavala, señora Engracia nije znala drugo nego da nevoljnicu naziva nevjernicom i lošom kršćankom, a kako su se povici u taj čas orili kao da tuli vjetar ukavac, pomislih da možda nije u nju đavo ušao. Moja sumnja nije dugo trajala, jer se ubrzo pokazalo da je uzrok neobičnim povcima bila moja nova sestra.

Moj je otac dugim koracima šetao po kuhinji. Kad se Rosario rodila, prišao je majčinoj postelji i, ne osvrćući se na položaj u kojem se nalazila, počeo moju majku nazivati pijandurom, častiti je najpogrdnijim imenima i udarati je gvozdacem na opasaču tako i toliko te se čudim kako je nije živu smrvio. Pošto je učinio svoje, otišao je iz kuće i nije se vraćao dva cijela dana; kad se opet pojavio, bijaše pijan kao ćuskija; prišao je postelji i poljubio majku, a ona se nije odvrćala... Zatim je otišao u staju da spava.

Maloj Rosario načiniše kolijevku od plitka sanduka kojemu su na dno stavili jastuk napunjen vunom; tu su je položili i držali kraj majčine postelje tako umotanu u pamučne pelene i tako pokrivenu te sam često pomislio da će je naposljetku ugušiti. Ne znam zašto sam dotad zamišljao da su mala djeca bijela poput mlijeka, ali se sjećam kako me se neugodno dojmilo kad sam vidio da mi je sestra sva ljepljiva i crvena kao kuhan rak; imala je na glavi rijetke pahuljice kose, baš kao paperje u mladih čvoraka ili u golubova goluždravaca, ali su nestale nakon nekoliko mjeseci; šačice je držala čvrsto stisnute, a bile su joj tako sitne i tako blijede da me upravo hvatao strah.

Kad su joj tri-četiri dana nakon rođenja odmotali pelene da je malko očiste, mogao sam je dobro promotriti i vidjeti kakva je, i mogu reći da mi se nije učinila onako odvratna kao prvi put; boja joj kože postala svjetlija, oči, kojih još nije otvarala, bijahu kao da oživljuju i kao da žele razmaknuti vjeđe, a male šake kao da su omekšale. Dobro ju je oprala, u ružmarinovoj vodi, señora Engracia, o kojoj neka kaže što tko hoće, ali koja ipak bijaše pomoć nevoljnima; ponovo ju je uvila u pelene, to jest u one koje bijahu manje uprljane, dok je druge, umazanije, odbacila ustranu da se operu. Tim je njezinim zahvatom moja sestra bila toliko zadovoljna da je spavala neprekinutim snom nekoliko sati, tako te nitko, zbog tišine što je zavladao, ne bi pomislio da se u kući nalazi novorođenče. Moj je otac sjedao na tlo do sanduka i provodio sate i sate gledajući kćerkicu — promatrao ju je zaljubljen, kako je govorila señora Engracia, tako te sam i zaboravljao kakva je u njega zla ćud. Zatim je ustajao, odlazio da se prošetata selom, i kad bismo se najmanje nadali, u čas u koji inače nije nikad dolazio kući, vidjeli

bismo ga gdje i opet sjedi kraj sanduka, lica blaga i pogleda tako čudna i krotka te bi svatko tko ga ne poznaje, a vidio ga takva, pomislio — evo pred njim samog i svetog Roka.

Kako je rasla, Rosario bivala sve slabija i mršavija — malo je života mogla izvući iz praznih i uvelih grudi moje majke! — i njeni su prvi dani bili tako teški te se često činilo da će svakog časa promijeniti svijetom. Moj je otac gubio glavu videći gdje dijete ne ide unapredak, a kako je sve rješavao time što bi još bolje nalio dušu, nas smo dvoje, majka i ja, proživljavali baš mučne trenutke, tako mučne te nam se lijepom činila prošlost, koju smo nekoć smatrali tako zlom i naopakom zato što nismo znali da nam može još i gore biti. Takva je tajna ljudskog srca: nikad nije zadovoljno onim što ima, a poslije žali kad i to izgubi. Moja majka, koja je nakon poroda još više oslabila, izvlačila je grdnih batina; mene nije bilo lako uhvatiti, ali bi me otac, kad bih mu naišao na put, znao tako smjeriti nogom u tur, da prostite, te bih se sav ukočio, ili bi me tako munuo u rebra da bijahu obilježena kao da su ih željezom žigosali.

Malo-pomalo djevojčica se oporavljala, snažila se krijepljena juhama od crvena vina što su ih majci preporučili, a kako je mala bila živa duha, vrijeme nije uzalud prolazilo: ako i jest ponešto kasnije prohodala, rano je progovorila, te je brbljala tako lako i obilato da nas je sve očaravala svojom ljupkošću i veselošću.

Prošla je i dob u kojoj su mala djeca uvijek jednaka. Rosario je poodrasla, prometnula se gotovo u djevojku, i kad smo počeli na nju svraćati pozornost, mogli smo opaziti da je okretnija od gušterice, a kako se u našoj obitelji nitko nije služio mozgom u onu svrhu u koju mu je dan, djevojka je ubrzo postala gospodaricom kuće te smo svi igrali kako je ona svirala. Da je po prirodi bila sklona dobru, mogla je učiniti mnogo, ali kako Bog nije htio da se itko između nas istakne vrlinom, usmjerila je svoju pamet drugim ciljevima, te smo ubrzo mogli razabrati da nam time nije na diku: nije bila glupa, ali kamo sreće da je bila. Za sve bijaše sposobna i svašta je činila ali ništa dobro: krala je umješno kao kakva stara Ciganka, rano je zavoljela piće, posredovala je staroj u njezinim hirovima, a kako nitko nije nastojao da je ispravlja i da na dobro okrene tu bistru glavu, išla je sa zla na gore dok naposljetku jednog dana — bijaše joj tada četrnaest godina — nije pokupila ono malo blaga što se nalazilo u našem kućerku pa otišla u Trujillo i skrasila se kod Elvire.

Možete zamisliti kakav je darmar time izazvala u kući: otac je optuživao majku, ona krivnju svaljivala na njega... A najviše se odsutnost naše Rosario vidjela po očevim ispadima, jer dok se prije, kad je ona bila prisutna, suzdržavao, sada je, kad nje ne bijaše, pokazivao svoju prgavu i zlu ćud na svakom koraku. Zanimljivo, moj je otac, onako surov i prznica kakvih malo ima, samo pred njom priginjao glavu; dovoljan je bio samo jedan njezin pogled pa da se utiša njegov bijes, i često su nas mimoišli udarci zahvaljujući samo tome što je Rosario bila prisutna. Tko bi pomislio da bi onu ljudinu mogla upokoriti jedna nježna djevojčica!

U Trujillu je ostala pet mjeseci, a onda su je napale nekakve groznice, koje su je napol mrtvu dovele kući, i tu je gotovo godinu dana provela u postelji, jer bolest bijaše opaka i umalo što je nije u grob otpravila. Moj otac, koji je, premda pijanica i ukoljica, ostao dobar kršćanin, pobrinuo se da jadnica primi svete sakramente, kako bi bila spremna ako moradne krenuti na posljednji put. Bolest je, kao i svaka druga, udarala uševelj, sad bujala, sad splašnjavala; za danima kad se činilo da djevojka oživljuje dolazile noći kad smo svi mislili da joj je kraj. Mojim se roditeljima nasumorila duša, i od onoga tužnog vremena sjećam se da su mi mirno protekli samo ti mjeseci: tada među zidovima nisu odjekivali buboci — toliko su se zbunili starci...

Sve se susjede odreda miješale u liječenje i svaka propisivala svoje trave, ali kako nam je najviše povjerenja ulijevala señora Engracia, obratili smo se njoj i njezine savjete tražili da bismo izliječili nevoljnicu. Silno je zamršeno bilo liječenje što ga je odredila, ali je tako prionula na djelo da je moralo uspjeti, i najposlije mogasmo vidjeti kako se bolesnoj, premda polako, vraća zdravlje. Ne veli zaludu narodna da neće grom u koprive i da korov nikad ne umire; ne kanim time reći da je Rosario bila zla (premda, opet, ne bih stavio ruku u vatru da tvrdim kako je bila dobra), ali je sigurno da je poslije uvaraka što ih je odredila señora Engracia trebalo još samo strpljenja pa da se oboljeloj vrati zdravlje, a s njime čast i ljepota.

Tek što je ponovo stala na noge i tek što roditelji opet osjeteše radost u srcu, jer briga za kćer bijaše jedino u čemu su pokazivali sklad, odmah je, prepredena nevaljka, okrenula u lupeštva, počela u svoju kesu prebacivati jadnu obiteljsku uštedevinu i najposlije, ne rekavši nikome ni hvala ni zbogom, izduhнула iz kuće; odmaglila je

ovaj put u Almandralejo i ondje se stanila u kući koju je držala Nieves la Madrileña. Očito je, ili barem tako mislim, da i u duši što je najniže pala uvijek ostane koja lijepa strana: naša nas Rosario nije sasvim istisla iz srca ni istrla iz pameti, jer nas je kadikad, o imendanu ili za Božić, znala obradovati kakvim haljetkom što bi nam pristajao baš kao i zecu dimije; ali ne treba gledati na to, dar je imao svoju vrijednost, jer ni njoj nije padala sjekira u med niti je djevojka plivala u obilju iako se krasila kao što se krase sve djevojke njezina zanata.

U Almendraleju upoznala se s čovjekom koji bijaše njezina propast; ne propast njezine časti, jer je čast otišla još prije, nego propast njezina džepa, jedinog dobra što ga je, izgubivši ono, morala čuvati. Zvao se taj svat Paco López, po nadimku *El Estirao*, a, valja mi priznati, bio je zgodan momak, unatoč nesigurnu pogledu: očoravio je bogzna u kakvu pothvatu, pa je mjesto svoga imao stakleno oko, i odatle mu pogled sav zbrkan — od te smućenosti njegova pogleda smućivao se i najsigurniji. Bio je visok, tamno-plave kose, vitak i kočan — išao je uspravan kao svijeća i toliko se kočio u hodu da mu je baš dobro pogodio nadimak onaj tko ga je prvi nazvao *El Estirao*, to jest Kočoperni. Nije dični svat imao druge zaslužbe do svoga lica: njime je služio kruh, jer kako su žene glupe te ga uzdržavale, čovjeku omilio takav život te nije mario da radi; a veliko je to zlo, čini mi se — ali, tko zna, možda ja to tako mislim zato što sâm nikad nisam imao prilike da okusim kakav je nerad. Neko je vrijeme, vele, bio *novillero*⁶ u andaluškirn arena; ne znam može li se u to vjerovati, jer mi se nije činilo da je igdje hrabar osim među ženama; ali kako su mu one, među njima i moja sestra, sve vjerovala kao Svetom pismu, lijepo se provodio i živio kao bubreg u loju, jer zna se koliko su ti *toreros* uvaženi kod žena.

Kad sam jednom išao u lov na prepelice u blizini *Los Jarales* — bio je to posjed don Jesúsa — naiđoh na Kočopernog, koji bijaše iz Almendraleja izišao kakvih petsto-šesto koračaja u brdo, u šetnju; dotjerao se delija, na njemu lijepo svijetlosmeđe odijelo, na glavi mu kapa s obodcem, u ruci vrbov prut. Pozdravimo se, a on, lupež, videći gdje ga ništa ne pitam o sestri, okrenuo da preklapa ne bi li razgovor navrnio na tu stranu; izdržao sam da ne protisnem pitanje;

⁶ *Novillero* je *matador de novillos*, torero koji vodi corrido s mladim bikovima od dvije godine. — *nap. prev.*

kad je očito razabrao da izmičem i ne želim priče o tome, i kad smo već pružili ruke da se oprostimo, on će mi odjednom, onako izobuha i kao da ga mnogo ne zanima:

— A kako Rosario?

— Pa ti ćeš valjda najbolje znati...

— Tko, ja?

— Hajde, molim te! A tko bi drugi...!

— A zašto baš ja?

Govorio je i držao se tako ozbiljno te bi svatko rekao da taj nije u životu nikad lagao; bilo mi je mučno da s njime govorim o sestri, znate već kako je.

Kočoperni prutom lupkao po čupercima tamjanike...

— U redu, onda znaj da je dobro...! Zar nisi htio znati?

— Čuj me, Kočoperni, i pazi se...! Nisam ja kukavac ni brbljavac! Ne traži čavla...!

— Što bih ga tražio kad nema razloga? Što bi htio da znaš o njoj? Reci. I što uopće Rosario ima s tobom? To što ti je sestra? Dobro, i onda? Ona je moja djevojka, ako baš hoćeš da znaš.

Bio je jači na riječi, ali da smo se pobili, kunem vam se svim svojim mrtvima da bih ga ubio prije nego što bi mi stigao i vlas dirnuti. Htio sam se umiriti, jer sam znao kakve sam nagle čudi, a nije ni pošteno kavžiti se ni pobiti kad jedan ima pušku u ruci a drugi nema.

— Čuj me, Kočoperni, bolje da šutimo! Ona je tvoja djevojka? Pa neka! Što me se tiče?

Kočoperni se smijao; bijaše kao da traži kavgu.

— Znaš, reći ću ti nešto!

— Što?

— Da je moja sestra tvoja djevojka, ubio bih te.

Bog mi je svjedok, baš me zdravlja stajalo da toga dana držim jezik za zubima; ali sam šutio, nisam htio da se tučem, ne znam zašto. Činilo mi se čudnim i smiješnim gdje mi netko onako govori; u selu se nitko ne bi usudio da mi kaže polovinu onoga.

— A nađem li te drugi put da se šuljaš za mnom, ubit ću te nasred trga, svima pred očima.

— Previše se hvališ!

— Valjan mi je nož!

— Pazi se, Kočoperni...! Pazi se...!

.....

.....
Toga dana u tijelo mi se zabio trn koji ni do danas nije izišao.
Zašto ga nisam iščupao odmah onog časa, to ni sada ne znam...
Dobrano poslije toga moja je sestra i opet na neko vrijeme
došla kući, da se liječi od nove groznice, pa mi je ispričala konac
one priče: kad je Kočoperni one noći došao u kuću gospe Nieves da
vidi Rosario, pozvao je djevojku ustranu.

— Znaš li da imaš brata pravog šonju? Baš je kukavac!

— ...

— Uvuče dušu u se baš kao zec kad čuje šušanj.

Sestra me počela braniti, ali joj nije koristilo; on je pobijedio.
Pobijedio me i bez borbe, i to je bila prva i posljednja bitka koju
sam izgubio tako.

— A sada, golubice, da prijeđemo na drugo. Koliko imaš? —
upitao ju je Kočoperni.

— Osam peseta.

— Ništa više?

— Ništa više. Što ćeš, vremena su teška...

Kočoperni ju je ošinuo vrbovim prutom po licu te je počeo
udarati dok mu nije dodijalo.

Zatim je ponovio:

— Znaš li da imaš brata koji je pravi kukavac?

.....
Sestra me zaklinjala svojim zdravljem da se ne mičem iz sela.
Trn zaboden u tijelo kao da je svrdlao. Zašto ga nisam iščupao
još onog časa, to ni danas ne znam...

Oprostite mi što nema reda u ovome mom pripovijedanju. Želja mi je više da idem za osobama negoli za slijedom događaja, pa zato skačem s početka na kraj i s kraja na početak, baš kao skakavac kojega gone. A i kako bih drukčije? Pišem kako umijem i kako mi na pamet dolazi; ne zastajem da sređujem kao da je za roman; a po svoj prilici ne bih ni mogao jer bih uvijek zapadao u opasnost da pričam i razglabam te bih odjednom stao, iscrpljen i zadihan toliko da naprosto više ne bih znao kako da se izvučem.

Prolazile nam godine kao što prolaze cijelom svijetu, život u mojoj kući tekao starom kolotečinom, te vam iz toga vremena ne bih mogao, osim ako bih uzeo da izmišljam, ispričati ništa što i sami ne biste pogodili.

Petnaest godina pošto se rodila Rosario, kad se po onoj ispijenosti moje majke i po proteklom vremenu moglo sve drugo očekivati prije negoli to da dobijemo bracu, stara se našla s trbuhom pred sobom. Hajte vi pogodite od koga! Sve mi se čini da je nekako prije toga nešto šurovala s gospodinom Rafaelom, ali sad svejedno; ostalo nam je tako da još samo čekamo da isteče određeno vrijeme pa da se obitelj poveća jednim članom.

Kad je na svijet došao jadni Mario — tako smo nazvali novog brata — u kuću kao da je upala sama nesreća; kao da ne bijaše dovoljno jada i nevolje u tome što je obitelj snašla ta bruka s majčinim babinjama, nego nam je u isto vrijeme umro otac, čija bi smrt, ako hladno promislimo, izazivala smijeh, samo da nije bila tako tragična. Moj je otac bio već dva dana zatvoren u ormaru u zidu kad se rodio Mario. Staroga je ugrizao bijesan pas; u početku nam se činilo da će proći bez bjesnoće, ali ga je kasnije spopala tresavica, pa smo razabrali što se sprema. Od njegova bi pogleda, objasnila

nam je señora Engracia, mogla majka pometnuti, pa kako jadniku nije bilo lijeka, smislili smo da ga zatvorimo: tako smo i uradili uz pomoć nekolicine susjeda, a pažljivo kako smo samo mogli, jer je zvocao zubima spremajući se na ugriz kojim bi čovjeku odgrizao ruku kad bi je samo dohvatio. I sad me spopada muka i jeza kad se sjetim onih trenutaka... Bože mili, koliko nam je svima valjalo upeti da ga svladamo! Borio se kao lav, kleo i prijetio da će nas pobiti sve odreda, a, sudeći po onom bijesu što mu je izbijao iz očiju, sigurno bi svoje i proveo da mu je Bog dopustio.

Dva je dana, velim, bio zatvoren, i toliko je vikao i tako gruhao u vrata da smo ih morali gredama poduprijeti, te se i ne čudim što je Mario, podboden još i majčinom krikom, došao na svijet sav prestravljen i nekako kao tupav. Otac je najposlije ušutio sljedeće noći — bijaše to noć na Sveta tri kralja — i kad smo otvorili da ga izvučemo, misleći da je mrtav, našosmo ga opružena na dnu: jest, bijaše skončao, na licu mu se skamenila strava — činilo se da je otišao ravno u pakao. Zapanjio sam se kad majka nije zaplakala, kako sam očekivao, nego se nasmijala, tako te ni meni nije preostalo drugo nego da suspregnem one dvije suze što su mi htjele poteći kad sam vidio mrtvo tijelo, one razrogačene i zakrvavljene oči, ona usta napol otvorena i onaj jezik napol isplažen i sasvim poplavio.

Kad je došao čas ukopa, župnik don Manuel održa mi prodičicu. Nisam u pameti zadržao njegove riječi, ali se sjećam da mi je govorio o drugom životu, o nebu i o paklu, o Djevici Mariji, o uspomeni na mog oca, a kad sam ja nato uskočio i rekao kako bi, što se tiče te uspomene, bilo bolje da je zaboravim, don Manuel me pomilova po glavi te mi kaza kako Smrt prevodi ljude iz jednoga carstva u drugo i nikako ne trpi da mrzimo i osuđujemo što ona odvodi na Božji sud. Ono jest, nije mi rekao baš tako; kazao mi je to zgodnim i prikladnim riječima, ali mu govor uglavnom nije bio daleko od ovoga što zapisujem.

Od toga sam dana, kad god bih ga vidio, uvijek pozdravljao don Manuela i u ruku ga ljubio, ali kad sam se oženio, žena mi reče kako taj moj običaj nije nimalo muški, pa sam se, jasno, okanio te navade. Kasnije sam čuo kako je don Manuel o meni rekao da sam poput cvijeta na smetištu, a ja sam onda osjetio želju da ga zadavim onog časa; ali me poslije prošlo: po naravi sam jako nagao, no brzo mi bijes jenja, pa sam tako i to najposlije zaboravio. Uostalom, kad pravo promislim, nikad nisam bio baš siguran: ta možda sam

pogrešno razumio, a možda ni don Manuel nije ništa rekao — ne treba svijetu sve vjerovati, ljudi svašta govore. A ako i jest rekao, tko zna što je mislio! Možda nikad nije mislio onako kako sam ja shvatio!

Da je Mario mogao prosuditi što radi ostavljajući ovu dolinu suza, sigurno bi otišao ne žaleći za njom. Malo je poživio među nama; čini se da je namirisao u kakav je rod zapao i kakva ga obitelj čeka pa ju je radije pregorio, da se pridruži družbi nedužnih u carstvu mrtvih. Svega mi, pametno je odabrao i prištedio sebi muke koje bi mu zapale u dio da je poživio! Kad nas je ostavio, još ne bijaše navršio deset godina; doduše, malo je to prema patnjama što bi ga još čekale ali dovoljno da progovori i da prohoda, a on, jadnik, nije ni progovorio ni prohodao; valjalo mu se, siromašku, zadovoljiti da puže po tlu, baš kao da je zmija, i da kroz grlo i kroz nos protiskuje nekakve glasove nalik na cicanje, kao da je miš: to bijaše sve što je naučio.

Još za prvih mu godina života razabراسmo svi da će nesretnik, koji se rodio tupav, i umrijeti takav; trebalo je da prođe godina i pol da mu nikne prvi zub, a i taj je izbio na tako nezgodnu mjestu i tako nakrivo da mu ga je señora Engracia, koja toliko puta bijaše naša Providnost, morala uzicom iščupati da mu ne probije jezik. Nekako tih istih dana, možda od mnoge krvi što ju je progutao zbog iščupanog zuba, na stražnjici mu, da prostite, izbio osutak nalik na ospice ili dobrac, i od toga mu se ogulila koža te provirivalo samo meso, jer mu se mokraćna pomiješala s gnojem iz onih mjehurića. Kad je trebalo bolest liječiti octom i solju, dijete je toliko vriskalo i plakalo da bi se ganulo i najtvrdje srce.

Neko je vrijeme proteklo u miru, dijete se igralo bocom — od svega to mu je najviše privlačilo pažnju — ili je pak skupljalo snagu izloženo suncu, na dvorištu ili na kućnim vratima, i tako je guralo dalje, sad bolje sad gore, ali sve mirnije, dok se jednog dana — bijahu mu tada četiri godine — sudbina nije tako okrenula protiv njega da se jadnik, koji nije nikome poželio ni učinio nikakva zla niti ikad Boga uvrijedio, odjednom našao još jasniji nego što bijaše: jedna mu je svinja, da prostite, odgrizla oba uha. Don Raimundo, ljekarnik, posuo mu rane nekakvim žutim prahom, seroformom, pa je ubogo dijete pružalo baš mučan prizor onakvo žuto i bez ušiju i u svakoga je izazivalo samilost, tako te su mu susjede, da ga utješe, donosile darova — jedne tikvenjače nedjeljom, druge badema, a

neke maslina u ulju ili pak komad nadjevenice... Jadni Mario! Kako li je znao na tim utjehama zahvaljivati izražajem svojim malih crnih očiju.

Ako je zlo bilo s njime dotad, još gore bijaše poslije te nesreće: dane je i noći plakao i tulio, baš kao duša na mucu, a kako se i ono malo majčina strpljenja iscrplo kad je bilo najpotrebnije, jadnik je tjedne i mjesece provodio vukući se po tlu i jedući što bi mu bacili, a tako prljav i umazan da se najposlije ogadio čak i meni koji se — čemu da lažem? — nisam nikad suviše prao. Kad bi ugledao kakvu svinju, da prostitute, a na selu je za to prilike više nego što čovjek i želi, moj bi se bratac toliko uzbunio da bijaše baš kao lud: vriskao je još više negoli inače, upinjao se i mučio da brže-bolje nađe kakav zaklon, a u očima i na licu javljao mu se takav strah, i takva je jeza izbijala iz cijele mu spodobе te mislim da bi pred njom zastao i sam Lucifer, kad bi izišao na zemlju.

Sjećam se kako ga je jednog dana — bijaše baš nedjelja — obuzela takva strava i tolika mahnitost u nju ušla da je u bijegu — Bog neka zna zašto — nasrnuo na seňor Rafaela, koji se nalazio u kući jer je, otkad mi je umro otac, u nju ulazio i odande izlazio kao da je svoj na svome; nije jadni bratac mogao učiniti ništa gore nego što je učinio: ugrizao je starog za nogu, a kamo sreće da nije, jer ga je stari drugom nogom tako smjerio u jedan od dva ožiljka da se siromašak onesvijestio i ostao kao mrtav, a tolika mu je krv potekla te sam pomislio da će sasvim iskrvariti. Starkelja se smijao kao da je izvršio kakvo junačko djelo, i od onog sam ga časa tako zamrzio te bih ga, časti mi, prvom prilikom dokusurio da mi ga Bog nije maknuo s dohvata.

Dijete je ostalo opruženo koliko je dugo, a moja mati — naprosto sam se, uvjeravam vas, zabezeknuo i prestravio kad sam vidio koliko je niska i opaka — nije prišla da ga podigne, nego se smijala zajedno sa seňor Rafaelom; ja sam, Višnji mi je svjedok, imao volju da ga podignem, ali sam radije odustao... Kad bi mi se seňor Rafael u tom času narugao i nazvao me mekušcem, bio bih ga, svega mi, šakama izmijesio pred očima moje majke!

Krenuo sam prema seoskim kućama nastojeći da zaboravim; na putu susretoh sestru, koja se u to vrijeme nalazila u selu; ispričah joj što je bilo i tada vidjeh takvu mržnju u njezinim očima te pomislih: zlo se piše onome kome takvo čeljade postane neprijatelj; sjetih se, ne znam zašto, Kočopernog te se u sebi nasmijah pri pomisli da bi

ga moja sestra jednom mogla pogledati takvim očima...

Kad smo se nakon dva sata vratili kući, señor Rafael upravo se opraštao; Mario je i dalje ležao gdje sam ga ostavio, tiho je stenjao, usta prislonjenih na tlo i s ožiljkom strašno plavim, sav jadan i kukavan, jadniji i kukavniji negoli komedijaš u korizmi; pomislih da će sestra planuti, ali nije planula nego je samo podigla jasnika sa tla da ga položi u naćve... Toga dana učinila mi se ljepšom negoli ikad, u onoj haljini modroj poput neba, s držanjem ponosne majke — ona koja nije bila majka niti će ikad biti...

Kad je señor Rafael najposlije otišao, moja mati uze jasnog Marija, položi ga u krilo te mu svu noć lizaše ranu, baš kao što kuja koja se istom oštenila liže svoju štenad; dijete je pustilo da ga mazi te se smiješilo... Usnulo je, a na usnama mu ostao trag smiješka. Te sam ga noći, sigurno je, jedini put u životu vidio da se smiješi...

Minulo neko vrijeme bez novih nesreća, ali kako onaj koga udes progoni ne može umaći sve da se pod kamenje skrije, dogodilo se da smo jednog dana našega bracu, kad smo ga tražili na sve strane a nigdje našli, najposlije ugledali udušena u ćupu s uljem. Otkrila ga je moja sestra Rosario... Nalazio se u položaju u kojem se nađe sova kradljivka kad se uhvati u zamku; našli smo ga prevješena preko ruba, s nosom zabijenim u talog na dnu... Kad smo ga izvukli, curak ulja potekao mu iz usta, bijaše kao da mu se zlatno klupko odmotava iz trbuha; kosa, koja uvijek pokazivaše mutnu boju pepela, preljevala se takvim sjajem te bi čovjek pomislio da je jadnikovom smrću oživjela. To je jedino neobično čega se sjećam oko Mariove smrti...

Moja mati nije plakala; očito joj je usahla duša i srce joj otvrdlo kao kamen kad nije smogla ni suze da barem pokaže kako žali zbog nesreće svoga djeteta... O sebi mogu reći, i ne stidim se, da sam plakao, a i moja sestra Rosario, i da sam zamrzio majku mržnjom koja je toliko buknila da sam se prestrašio samog sebe. Žena koja ne plače, to vam je kao zdenac bez vode, bunar koji ne služi ničemu, ili kao ptica nebeska koja ne pjeva i kojoj bi mogla i otpasti krila, jer ih običnoj životinji i ne treba!

Mnogo sam razmišljao i, pravo da kažem, još se i danas pitam kako sam izgubio poštovanje prema majci a s vremenom i svu ljubav i sav obzir. Često sam o tome razglabao, jer sam htio da iz magle sjećanja izvučem činjenice i utvrdim kada sam to iz srca iščupao majku i kada sam u njoj počeo gledati neprijatelja. I to bijesna neprijatelja, jer nema gore mržnje nego što je istokrvna; neprijatelja koji mi je istrošio svu žuč, jer ništa ne mrzimo tako kao ono čemu smo slični a nije nam drago. Uzalud sam razmišljao, jer

nisam ništa izveo na čistac; mogu reći samo to da sam poštovanje prema njoj izgubio davno, kad u njoj više nisam nalazio vrline koju bih oponašao ni lijepe značajke koju bih nasljedovao: iščupao sam je iz srca onda kad sam vidio da u njoj ima toliko zla da se sve naprosto ne može smjestiti u mojim grudima. Mržnja, potpuna mržnja, ne, to nije došlo odmah, trebalo je za to još nešto vremena — jer mržnja kao ni ljubav ne nastaje u jedan jedini dan — ali mislim da nisam daleko od istine ako kažem da se iščahurila onih dana kad je jadnog Marija zadesila smrt.

Morali smo djetetu otrti tijelo kućinama da se jadnik ne bi suviše mastan pojavio na posljednjem sudu; zatim smo ga lijepo odjenuli pamučnom tkaninom što smo je imali u kući, obuli mu na noge konopljane postole po koje sam otišao u selo, a oko vrata mu svezali vrpцу s petljom u obliku leptira što se nedužno spustio na mrtvaca.

Señor Rafael pokazao je samilost prema mrtvome s kojim je za njegova života postupao onako bezdušno, te nam je pomogao da načinimo lijes; čovjek se motao tamo-amo, poslen i ponosan poput kakve nevjestice; sad bi donio čavle, sad prihvatio dasku ili se pak pojavio s loncem olovnog bjelila, i ta je njegova uslužnost i važnost zaokupljala svu moju pažnju i strašno mi išla na živce, jer sam — ne znajući ni onda ni sada zašto — naprosto imao dojam da on to nama podmeće čavče za goluba: pravi se uciviljen a zapravo se u duši raduje. Kao da ga je događaj dirnuo u srce, protiskivao je:

— Bog je tako htio... Pozvao je anđelka k sebi...

Dok je on cijedio svoje, ja sam se zanosio u misli i koješta u sebi prekopavao, tako te mi se sada valja mučiti da bih u sjećanje dozvao što god od onoga što se tada zbivalo u meni. A onda, dok je pribijao daske ili ih pak bojom premazivao, ponavljaše kao kakav pripjev:

— Jest, Bog dao, Bog uzeo...

A na te njegove riječi meni srce udaralo kao da je sat u njemu... sat koji će mi najposlije raznijeti grudi... Sat koji kuca u skladu s njegovim riječima, izgovaranim odmjereno i polako, i ravna se po njegovim oćicama, vlažnim i plavim kao u zmiје, oćicama što me gledaju u nakani da pokažu sućut, dok moja krv pronosi mojim žilama najljuću mržnju prema tome starcu...

Sa gnušanjem se sjećam onih časova.

— Bog dao, Bog uzeo... Anđeli na nebo...

Kako li se samo pretvarao, pasji sin! Prokleti stari lisac! Ali prijeđimo na drugo.

Nikad nisam znao kakvi su anđeli, jer nikad zapravo nisam oko toga razbijao glavu. Kadikad sam zamišljao da su plavokosi, odjeveni u duge svijetlomodre ili ružičaste halje; jedno sam vrijeme mislio da su im halje iste boje kao oblaci a oni sami tanani kao žitno klasje. Ali sasvim sigurno mogu reći da ih nikako nisam zamišljao kao nešto što bi imalo ikakve veze s mojim bratom Mariom, i očito sam zato mislio da se nešto krije za riječima što ih ispušta sešor Rafael — ta od onakve ništarije ne možeš očekivati drugo doli kakvu skrivenu misao ili zlu namjeru.

Ukop bijaše bijedan i dosadan, kao i ukop mog oca prije toliko godina; istina je kad kažem da za lijesom nije išlo više od pet-šest osoba: don Manuel, ministrant Santiago, Lola, tri-četiri starice i ja. Sprijeda je stupao Santiago, s križem, potiho zviždučući kroza zube i nogom hitajući kamenje ispred sebe — ni jedan mu nije izmakao na cijelom putu; zatim je dolazio lijes s mrtvim tijelom; za njim dostojanstveno koračao don Manuel, koji s onom bijelom misnicom navučenom preko reverende bijaše baš kao kakav brijač; za župnikom išle starice, a svaka je plakala i jecala toliko te bi čovjek pomislio da su sve one majke onoga koga su zatvorena u sanduku pratili na vječni počinak.

Lola mi je onda bila već napol zaručnica — velim *napol*, jer, da pravo kažem, premda smo se gledali s izvjesnom naklonošću, ja se nikad nisam usudio da joj uputim ijednu ljubavnu riječ: bojao sam se da ne budem prezren, pa iako me najčešće navodila da se odlučim, ipak je u meni bila jača plašljivost, tako te se sve odgadalo i najposlije se odgađanje otešlo više nego što i treba. Bilo mi je tada već dvadeset i osam godina, a možda sam se hvatao i tridesete; njoj, koja bijaše nešto mlađa nego moja sestra Rosario, mogaše biti dvadeset i jedna ili dvadeset i dvije. Bila je visoka, zagasite kože i crne kose, a očiju tako dubokih i crnih da si im jedva mogao izdržati pogled. Onako razvijena, nabrekla od zdravlja i čvrstine, doimala se poput mlade i krepke majke. A ipak — prije nego pođem dalje, i da ne bih zaboravio — treba da vam kažem po istini: bila je tada nevinna kao od majke rođena; nije poznavala muškarca i bijaše u tome baš kao kakva redovnica; želim to naglasiti, da se ne bi pogrešno o njoj sudilo; ako je poslije bilo drukčije — samo Bog zna cijelu istinu — na njezinu je dušu, jer se to rješava između nje i njezine savjesti, ali

sam siguran da je u ono vrijeme bila daleko od svake pomisli na pohotu, toliko siguran da se mogu kladiti te se ni časka ne bih skanjivao da dušu dadem đavlu ako mi se dokaže protivno. Bila je gipka i sigurna u hodu, a tako uznosita te se činilo da je ta djevojka sve drugo prije negoli siromašna seljanka; i njezina je gusta kosa, začušljana unazad, spletena u debelu pletenicu i sastavljena u punđu na zatiljku, odavala neku snagu te sam poslije nekoliko mjeseci, kad sam postao Lolin muž, uživao da se tom pletenicom, puštenom iz punđe, lupkam po obrazima — toliko bijaše meka i mirisava: mirisala je po suncu i metvici, i po hladnim kapljicama znoja što su Loli biserom posipale maljice na zatiljku kad bi se ugrijala...

Nego, da se vratimo na prijašnje. Pogreb je prošao bez nepritiljke. Kako je raka već bila iskopana, nije trebalo ništa drugo nego bracu u nju spustiti i zemljom zatrpati. Don Manuel čitao latinske molitve, a žene kleknule. I Lola je pregibla koljeno i klekla, pa joj se vidjele noge, bijele i čvrste, nad crnim čarapama... Stidim se ovoga što ću vam reći, ali neka mi Bog u dobro upiše svu muku što sam je premučio: u onaj sam se čas radovao zbog smrti svoga brata... Loline noge sjale se kao srebro, krv mi udarala u sljepoočicama a srce kao da je htjelo iskočiti iz grudi...

.....

Nisam vidio ni don Manuela ni ženu, nisam vidio kad su otišli ukopnici. Bijah kao oglupavio kad sam se prenuo i vratio u stvarnost: sjedio sam na zemlji svježe prekopanoj, nad mrtvim tijelom Mariovim. Zašto sam ostao ondje i koliko sam vremena tako proveo, dva su pitanja na koja do danas nisam našao odgovora. Sjećam se samo da mi je krv i dalje udarala u sljepoočicama, a srce sveđer kao da hotijaše iskočiti ... Sunce zapadalo, posljednje mu se zrake zabijale u vršiku tužnog čempresa, jedinog mi druga ... Vrućina pritiskala: srsi mi prolazili cijelim tijelom; nisam se mogao pokrenuti, bijah kao da me na mjestu prikovao vučji pogled.

Kraj mene stajala Lola; grudi joj se uzdizale i spuštale kako je disala...

— Ti?

— Kao da vidiš.

— Što radiš ovdje?

— Pa... ništa... Došla sam...

Ustadoh i uhvatih je za mišku.

— Što radiš ovdje?

— Ništa. Zar ne vidiš? Baš ništa...

Lola me gledala pogledom koji me plašio. Glas joj bijaše kao da dolazi s drugog svijeta, ozbiljan, vanzemaljski, kao glas prikaze...

— Ti si kao i tvoj brat!

— Ja?

— Jest, ti!

.....

Bijaše to divlja borba. Oborena na tlo, priklještena bila je ljepša nego ikad... Grudi joj se uzdizale i spuštale s disanjem, sve brže... Uhvatio sam je za kosu i čvrsto je držao prikovanu na tlu... Otimala se, izmicala...

Ugrizoh je do krvi, grizao sam je dok se nije predala i upokorila baš kao mlada ždrebica...

.....

— Jesi li to htio?

— Jesam!

Lola mi se smiješila otkrivajući zube jednake i ravne... Zatim me milovala po kosi.

— Nisi kao tvoj brat...! Ti si muškarac...!

Usne su joj ponavljale riječi:

— Ti si muškarac...! Ti si muškarac...!

Zemlja bijaše meka, dobro se sjećam... A na zemlji pet-šest crvenih cvjetova divljeg maka za mog brata: pet-šest kapi krvi...

— Nisi kao tvoj brat! Ti si muškarac...!

— Voliš li me?

— Volim te...!

Providnost je htjela te je prošlo petnaest dana a da nisam ništa napisao: s jedne strane — ispitivanja i posjeti mog branitelja, a s druge — premještanje u ovaj novi zatvor, pa tako nisam imao ni časka slobodnog vremena da uzmem pero u ruke. A sada, pošto sam pročitao ovaj svežanj ispisanih listova, koji je još nevelik, u glavi mi se roje i premeću svakojake misli, naviru i kovitlaju se tako i toliko te naprosto ne znam čega da se prije uhvatim.

Ovo što sam dosad iznio, kako ćete vidjeti, sve je sam jad i nevolja, te se bojim da će mi ponestati snage sada kad se preda mnom isprečava ono što ostaje, jer prave nesreće istom dolaze. Strah me hvata pri pomisli koliko me vjerno služi pamćenje, u ovim časovima kad svi čini mog života — kojima se više ne mogu vratiti — treba da prijeđu na ove listove onakvi kakvi su bili u stvarnosti. Zabavno je — a i tužno, Bog mi je svjedok! — razmišljati o tome kako bi mi ovakvo naprezanje sjećanja, da je do njega došlo koju godinu prije, uštedjelo muku što je sada proživljavam pišući u ćeliji: da sam se nekoć znao služiti sjećanjem, ne bih sada ovdje čamio i mučio se pisanjem, nego bih se sunčao na svome dvorištu, ili bih pecao jegulje u potoku ili pak lovio zečeve u brdu... Radio bih bilo šta od onoga što radi većina ljudi, ne znajući i ne misleći o tom; bio bih slobodan kao što je, i ne opažajući toga, slobodna većina ljudi; pred sobom bih imao Bog zna koliko još godina života kao što ih, i ne misleći da ih može lako potratiti, ima većina ljudi...

Ovo novo mjesto na koje su me doveli bolje je od prijašnjeg; kroz prozor vidim malen vrt, uređen i lijepo održavan kao kakav salon, a dolje se, prema planini, proteže ravnica, smeđa poput osmagle kože; ravnicom kadikad prolaze redovi mazgi na putu u Portugal, sitna magarad što kaska prema kolibama, žene i djeca što

idu samo do studenca...

Udišem zrak koji mi ulazi u ćeliju te nehajno opet izlazi — onaj isti zrak što će ga sutra ili kojega drugog dana udisati kakav mazgar, od onih što prolaze tamo dalje... Vidim šarena leptira kako nespretno leprša nad suncokretima, ulijeće mi u ćeliju, obigrava dva-tri kruga pa opet izlijeće ne mareći, a najposlije će možda, da se odmori, sletjeti na direktorov jastuk... Kapom hvatam sitnog miša koji jede ono što ostavim, promatram ga i puštam — ne hajem za nj — i vidim kako umiče mekim korakom svojih nježnih šapa da se sakrije u svoju rupu, u sklonište iz kojega izlazi da uzme obrok u stranca, onoga koji je neko vrijeme tako usamljen u ćeliji i koji će iz nje, ponajčešće, otići pravo u pakao...

Možda mi nećete vjerovati kad vam kažem da me u ovim časovima obuzima takva žalost i takva strepnja te vas uvjeravam da moje pokajanje nije manje od pokajanja kakva sveca; nećete mi vjerovati, jer suviše zla o meni znate te me po tome sudite, a ipak... Kažem vam to, možda samo zato da kažem, a možda zato da u sebi krijepim nadu da ćete me razumjeti i vjerovati ono na što se svojom čašću ili dušom ne mogu zakleti jer je propalo i jedno i drugo... U grlo mi se penje takva gorčina kao da moje srce i ne protiskuje krv nego se u njemu stvara sam pelin i gorki alojev sok; osjećam kako mi gorčina ispunjava grudi, ostavlja mi trpki okus čemerike na nepcu, oblaže mi jezik svojim otrovom, suši mi svu unutrašnjost svojim vonjem i zapuhom teškim i pljesnivim poput zraka iz grobnice...

Neko vrijeme nisam pisao; možda je prošlo dvadeset minuta, možda sat, ili pak dva... Stazom — baš sam ih lijepo vidio sa svoga prozora! — prolazilo nekoliko ljudi. Po svoj prilici nisu znali da ih gledam, tako su prirodno išli. Bijahu dvojica muškaraca, jedna žena i dijete; činilo se da su sretni što idu tim putem... Muškarcima mogaše biti po trideset godina, ženi nešto manje, a djetetu više od šest. Mališan je išao bosonog, skakutajući baš kao jare oko grmlja; košuljica na njemu bila kratka te mu se vidio trbuščić... Kaskao je nekoliko koraka ispred ostalih, zastajao, bacao kamenje za pticama što bi proletjele... Premda nije bilo nikakve sličnosti, ipak — kako li me podsjećao na moga brata Marija!

Žena očito bijaše majka; imala je smeđu kožu kao i tolike druge, a neka je radost izbijala iz cijele joj pojave te čovjeku bijaše milina pogledati je... Toliko se razlikovala od moje majke, a ipak —

zbog čega me tako podsjećala na nju...?

Valja da mi oprostite, ne mogu dalje. Još malo te bih zaplakao... Znae dobro kao i ja da muškarac koji drži do sebe ne smije dopustiti da mu suze poteku kao kakvoj ženi.

Nastavit ću, evo, svoju priču; tužna je, znam, ali mi se još tužnijom čine ova zanošenja u misli, nisu ona za moje srce, taj stroj što proizvodi krv koju će proiliti kakav ubod nožem...

Moji odnosi s Lolom krenuli su tokom koji zacijelo naslućujete; prolazilo vrijeme, pa jedva da je izminulo pet mjeseci od ukopa moga brata kadli me iznenadi — vidite kako to biva na svijetu — vijest koja me najmanje imala iznenaditi.

Bijaše baš na Svetog Karla, u studenome. Otišao sam Loli, kao što sam išao već dva mjeseca svakog dana; njezina je majka, kao i obično, ustala te otišla. Zatekao sam zaručnicu ponešto blijedu i nekako čudnu, i poslije sam razabrao što je; bijaše kao da je plakala, kao da je muči nešto teško... Razgovor nam ni inače nije baš tekao, a toga dana nikako da krene — plašio nas naš vlastiti glas, kao što bat koraka plaši cvrčke i šetačeva pjesma prepelice; svaki pokušaj da progovorim zamirao mi u samom početku, riječ mi zapinjala u grlu, suhu poput zida u prisoju...

— Dobro, ne moraš reći ako nećeš.

— Ali hoću!

— Onda zbori, ženska glavo... Zar te priječim?

— Pascuale...!

— Što je?

— Znaš li...?

— Ama što?

— Zar ništa ne slutiš?

— Ma što bih slutio...?

Sad mi je smiješno kad pomislim koliko je vremena trebalo da se nađe riječ...

— Pascuale!

— Što je?

— Ja sam noseća...!

Nisam odmah shvatio. Tupo sam gledao ne znajući što da

kažem — toliko bijah daleko od te novosti; nikad nisam pomišljao da bi se ono što mi reče, nešto tako prirodno, moglo dogoditi. Ne znam gdje mi je bila glava.

Krv mi navrla u uši, zacrvenjele se i užarile poput žerave, oči me zapekle kao od sapuna...

Bit će prošlo najmanje deset minuta u grobnoj tišini. U sljepoočicama udaralo mi kao da sat udara; trebalo je vremena dok sam shvatio...

Loli dah pištao kao da prolazi kroza sviralu...

— Noseća si...?

— Jesam!

I briznu u plač. Ja nisam nalazio riječi da je utješim.

— Hajde ne budi luda. Jedni umiru... drugi se rađaju...

Možda će me Bog osloboditi koje kazne u paklu zbog nježnosti koju sam osjetio onog popodneva.

— Pa nema u tome ništa osobito! I tvoja je mati bila noseća prije nego što te rodila... moja isto tako...

Strašno sam se mučio da protisnem koju riječ. Od uzrujanosti Lola se sva promijenila, vidio sam to.

— Pa i ne može drukčije, uvijek tako biva! Čemu da se žalostiš?

Pogledao sam joj na trbuh; ništa se nije opazalo. Bila je ljepša no ikad, onako blijeda i čupava.

Pridoh te je poljubih u obraz; bila je hladna kao kamen...

Pustila je da je ljubim i na ustima pokazivala smiješak mučenice iz drevnih vremena...

— Jesi li zadovoljan?

— Jesam... jako!

.....

— Voliš li me... i ovakvu?

— Jasno!

Bila je istina. U taj čas volio sam je baš ovakvu... mladu i s djetetom u utrobi; s djetetom mojim, sinom koga ću — tako sam tada maštao — odgojiti i od njega stvoriti korisna čovjeka...

— Nećemo ostati ovako, Lola; vjenčat ćemo se; treba urediti papire...

— Jest...

Lolin glas bijaše kao dašak.

— I želim tvojoj majci pokazati da sam čovjek na mjestu.
— Pa zna ona...
— Ne, ne zna!
Kad sam naumio da krenem bijaše se već unoćalo.
— Zovni majku!
— Majku?
— Jest.
— Zašto?
— Da joj kažem.
— Već zna.
— Možda zna, to... Ali ja želim s njom govoriti!
Ustala je — kako bijaše divna! — te izišla. Kad je zamakla u kuhinju svidala mi se više nego ikad...
Malo zatim eto majke.
— Što želiš?
— Pa vidite...
— A jesi li ti vidio u kakvo si je stanje doveo?
— U dobro.
— U dobro?
— Jest, u dobro. Zar nije odrasla?
Majka je šutjela; nikad nisam mislio da ću je vidjeti tako blagu.
— Htio sam govoriti s vama.
— O čemu?
— O vašoj kćeri. Oženit ću se njome...
— Jesi li se odlučio?
— Jesam.
— I dobro promislio?
— Jesam.
— U tako malo vremena.
— Bilo ga je dovoljno.
— Onda pričekaj; zovnut ću je.
Starica iziđe; dobrano je potrajalo dok se vratila; zacijelo su raspravljale. Kad se opet pojavila vodila je Lolu za ruku.
— Eto, hoće da se ženi. Želiš li da se udaš za njega?
— Želim...
— Dobro, dobro... Pascual je valjan momak; znala sam što će učiniti... Hajte poljubite se!
— Već smo se poljubili.
— Još jednom. Da vas vidim.

Prišao sam djevojci te je poljubio; čvrsto sam je zagrlio ne gledajući na to što je majka prisutna. Ipak... taj prvi dopušteni poljubac slabo mi je prijao, kudikamo manje negoli prvi poljupci na groblju, koji kao da bijahu već tako daleki.

— Mogu li ostati?

— Ostani.

— Nemoj, Pascuale, ostati, još ne.

— Neka samo ostane, kćerice. Ta zar ti neće biti muž? Ostao sam i proveo noć s Lolom...

Sutradan sam poranio i krenuo prema crkvi; ušao sam u sakristiju. Don Manuel baš se spremao da služi misu, misu za don Jesúa, za gazdaricu i za dvije-tri starice. Iznenadi se kad me vidje.

— Gle, ti ovdje?

— Kao što me vidite, don Manuel. Došao sam da govorim s vama.

— Imaš li mnogo toga?

— Imam.

— Možeš li pričekati dok odslužim misu?

— Mogu, ne žuri mi se.

— Onda me pričekaj.

Don Manuel otvori vrata sakristije te mi pokaza klupu u crkvi, jednu od onakvih kakve već jesu crkvene klupe, od nebojena drveta, tvrde i hladne kao kamen, ali se u njima katkad provedu divni časovi...

— Sjedni tamo. Kad vidiš da don Jesús klekne, klekni i ti, kad vidiš da ustane, ustani i ti; kad sjedne sjedni i ti...

— Dobro, gospodine.

Misa je, kao i svaka, potrajala oko pol sata, ali mi je vrijeme brzo prošlo.

Kad se završilo, vratih se u sakristiju. Don Manuel svlačio sa sebe misno ruho.

— Onda?

— Ovaj... htio bih se oženiti.

— Dobra ti je namisao, sinko, vrlo dobra; zato i jest Previšnji stvorio muškarca i ženu, da se množe i svijet napučuju.

— Jest, gospodine.

— Dobro, dobro... A kime? Lolom?

— Da, gospodine.

— Misliš li odavno na to?

- Ne, gospodine; od jučer...
- Samo od jučer?
- Jest. Jučer mi je rekla što je.
- Zar jest nešto?
- Jest...
- Noseća?
- Jest, gospodine.

— Onda je, sinko, svakako najbolje da se vjenčate. Bog će vam sve oprostiti, a i pred svijetom ćete tako uživati poštovanje. Dijete izvan braka grijeh je i sramota. Dijete rođeno u roditelja kršćanski vjenčanih Božji je blagoslov... Uredit ću ti papire. Niste ni u kakvu srodstvu?

- Nismo, gospodine.
- U redu. Navrati za petnaest dana; bit će sve pripremljeno.
- Hvala, gospodine.
- Kamo ćeš sad?
- Pa znate... na posao!
- A ne bi se najprije ispovjedio?
- Dobro...

Ispovijedih se, i preplavi me neka blagost i mekoća kao da sam se okupao u toploj vodi...

Kad je izminuo mjesec i nekoliko dana, a pošto smo udovoljili crkvenim propisima, Lola i ja vjenčasmu se 12. prosinca, na blagdan Naše Gospe Guadalupske, koji je te godine padao u srijedu.

Bio sam zamišljen i zabrinut, kao da sam se bojao svoje odluke, jer oženiti se, *caramba!* vraški je ozbiljna stvar. Imao sam časova slabosti, osjećao potištenost i toliko se kolebao te umalo da se nisam, vjerujte, okrenuo i poslao sve k vragu. Ali bi tako pukla golema bruka, a zapravo se ne bi ništa riješilo, pa sam zaključio da je bolje mirovati i pustiti da događaji idu svojim tokom; možda i ovce tako misle kad razaberu da ih vode na klaonicu... A kad se primakao određeni dan, na mahove mi se činilo da ću izludjeti. Ne znam, možda mi moj nos ili slutnja time kazivaše da me čeka nesreća... A najgore bijaše što me ta ista slutnja nije uvjeravala da ću biti bolje sreće ako ostanem momak...

Kako mi je na svadbu planulo ono malo ušteđevine što sam je imao — jer ako se i ženiš protiv volje, ipak ti se valja pobrinuti da sve bude kako treba — ispala je, ako i ne sjajna, ono barem lijepa kao i svaka druga. Poslao sam u crkvu divljeg maka i ružmarina u cvatu, tako te je bila vedra i ugodna, a ne onako sumorna i hladna kao inače s onim klupama od borovine i kamenim pločama na podu.

Lola, sva u crnini, u pristaloj haljini od najbolje lanene tkanine, s koprenom od čipaka koju je dobila od kume, i sa nekoliko grančica narančina cvijeta u ruci, bijaše tako ljupka i tako zanesena u svoju ulogu da se doimala kao kakva kraljica: ja sam imao lijepo plavo odijelo s crvenim prugama što sam ga kupio čak u Badajozu, kapu od crna baršuna, svilen rubac i lanac na satu. Bili smo baš lijep par, vjerujte, onako mladi i naočiti...! Ah, divni trenuci kad se još moglo vjerovati u sreću, kako li ste daleki sada...!

Kum nam bijaše señorito Sebastian, onaj iz ljekarne don Raimunda, a kuma señora Aurora, župnikova sestra. Župnik don Manuel blagoslovio nas i na kraju nam održao prodiku, koja je potrajala triput toliko koliko sam obred, a bila tako dosadna, Bože oprosti, te sam je saslušao samo stoga što sam mislio da i to ide u ceremoniju pa da nema druge nego otrpjeti. I opet nam je govorio o množenju, spominjao papu Leona XIII, pripovijedao ne znam što o svetom Pavlu i o robovima... Svega mi, čovjek je baš brižno pripremio besjedu!

Kad se u crkvi sve završilo — a jedva sam i dočeka! — svi krenusmo, kao u povorci, mojoj kući, gdje smo, bez sjaja ali s najboljom voljom, priredili jela i pila da svima bude dovoljno koji su s nama, a dostajalo bi baš da je bilo još toliko čeljadi. Za žene bijaše čokolade s uštipcima i kolača od badema, slatkog umaka i kruha od smokava, a za muškarce *manzanille*⁷ i narezane nadjevenice, kobasica i maslina, sardina iz konzerve... Znam da su mi neki zamjerali što nije bilo pravog ručka; ali što! baš me briga za njih. Doduše, ne bi me stajalo baš više da sam im ugodio, ali nisam htio, jer mi se žurilo da sa ženom krenem na put. Savjest mi je mirna, izvršio sam dužnost, i to čestito, pa mi je dovoljno; što se tiče zanovijetala... bolje... bolje ne osvrtni se na njih!

Pošto sam pogostio uzvanike, a čim mi se pružila zgoda, povedoh ženu, vrgoh je na sapi kobile koju mi je u tu svrhu ustupio señor Vicente, te oprezno, u strahu da mi žena ne padne, krenuh put Méride, gdje smo imali provesti tri dana, možda najsretnija u mome životu... Jašući tako zastali smo pet-šest puta, da se malo razgibamo i osvježimo, i čudno mi je sada kad u mislima pretitravam kako smo ludovali te brali ivančice i kitili jedno drugo. Mladenci kadikad iznenada zapadaju u bezazlenost djetinjstva...

Kad smo odmjerenim kasom ulazili u grad prelazeći preko rimskog mosta, imali smo loš znamen: poplašila nam se kobila — valjda od toga što je ugledala rijeku — pa odskočila ustranu i tako gurnula staricu koja je onuda prolazila, te jadnica umalo što nije naglavce otišla u Guadianu. Brzo sjahah da pomognem starici, jer pravom čovjeku ne priliči da projaše dalje, pa kad vidjeh da joj nije ništa i da se samo prestrašila, dadoh joj *real*, da šuti, potapšah je po ramenu te krenuh onamo gdje me čekala žena. Lola se smješkala, a

⁷ *Manzanilla*, jako bijelo vino iz Andaluzije. — *nap. prev.*

meni, bogme, ne bijaše milo: činilo mi se da je ono zao predznak... nešto kao predosjećanje onoga što će je zadesiti. Ne valja se smijati tuđoj nesreći, to vam veli čovjek koji je čitava života bio jako nesretan: Bog kažnjava bez batine i bez kamena, a zna se, tko mačem siječe, od mača i gine. S druge strane, i bez obzira na to, nikad nije naodmet ako je čovjek dobrostiv.

Smjestili smo se kod Kosa — tako se zvalo svratište — u veliku sobu desno od ulaza, i dva prva dana nismo ni jednom izišli na ulicu, toliko bijasmo zaljubljeni jedno u drugo. Dobro smo se osjećali u toj sobi; bila je prostrana, visoki joj strop počivao na čvrstim gredama od kestenova drveta, pod joj lijep i čist, od samih četvornih ploča, a posoblje udobno — užitek ti služiti se njime. Sjećanje na tu sobu pratilo me cio život kao vjeran prijatelj. Postelja bijaše najgospodskija što sam je ikad vidio, uzglavni joj dio od orahovine ukrašene rezbom, četiri na njoj dušeka od grebenane vune... Kako li se lijepo na njoj počivalo! Baš prava kraljevska postelja...! Nalazila se ondje i komoda, visoka, i trbušasta poput kakve časne gospe u godinama, sa četiri duboke ladice na kojima su pozlaćene ručke, pa ormar što je dosezao do stropa, s velikim ogledalom i sa dva visoka svijećnjaka od istog drveta, sa svake strane jedan, da lik bolje osvijetle... I na stolu za umivanje, koji je svagdje ponajviše loš, tu ti oko zapinjalo: noge mu od bambusa, uvijene i lake, umivaonik od porculana bijela bjelcata, po rubu mu naslikane ptičice — milina ga pogledati... Nad posteljom visjela velika slika u četiri boje, prikazivaše muku Isusovu; na drugom zidu vidio se tamburin sa crvenim i žutim kitama i sa crtežom u boji koji predočuje *Giraldu*⁸ u Sevilji, a s jedne mu i s druge strane par kastanjeta; bila ondje još i slika *Arene*,⁹ po mom sudu jako dobra zbog velike sličnosti. Na komodi stajao sat, s malom loptom što prikazuje kuglu zemaljsku a podupire je ramenima nag čovjek, i dva vrča iz Talavere, s plavim šarama, oba već prilično stara ali još puna starog sjaja s kojega su tako oku ugodni. Stolice — šest ih na broju, od toga dvije s naslonom za ruke — imadahu sve odreda visok leđni naslon, sjedala mekana, presvučena crvenim baršunom, a bijahu

⁸ *Giralda*, čuveni četverouglasti maurski toranj katedrale u Sevilji (s kraja 12. stoljeća.) — *nap prev.*

⁹ Mérida, drevna Emerita Augusta, ima mnoge ruševine iz rimske epohe, među njima i golemu arenu (*Circo máximo*). — *nap prev.*

tako čvrstih nogu i tako udobne za sjedenje te sam baš požalio za njima kad sam se vratio kući, da i ne spominjem koliko za njima žalim otkad sam ovdje. Sjećam ih se još i sada; unatoč godinama što su odonda prohujale!

Žena i ja provodili smo vrijeme uživajući u lagodnosti koja nas okruživaše i, kako rekoh, u početku nismo ni izlazili na ulicu. Čemu bismo i marili za zbivanje vani kad smo unutra imali ono što nam nije mogao pružiti ni sav grad?

Nesreća, to vam je nešto tužno i žalosno, vjerujte mi. Sreća u kojoj sam plivao ona dva dana počela me već čuditi — toliko mi se činila savršenom...

Trećeg dana, u subotu, očito na obavijest rođakâ oborene starice, banuše nam na vrata dvojica žandara. Mnoštvo djece natislo se pred ulazom — kad su čuli da je stigla *Guardia civil*, sabrali se derani i digli toliku graju da nam je odzvanjala u ušima valjda još mjesec dana. Kakva se to nezdrava okrutnost javlja u djece čim namirišu da bi moglo biti uhapšenih? Gledaju nas kao da smo neobične zvjerke, izvaljuju svoje užagrene oči, a na ustima im poigrava pakostan smiješak, kao što gledaju ovcu koju kolju u klaonici da bi onda u njezinoj krvi natopili svoje konopljane postole — ili kao psa što je ostao pregažen na ulici, te ga gurkaju štapom da vide je li još živ, ili kao ono petero istom okočenih mačića što ih utapaju u kamenom koritu na zdencu, ono petero mačića na koje bacaju kamenje te ih ovda-onda vade da ih gledaju i da im malko produže život a s time i muke, da ne bi slučajno prerano prestali trpjeti...

U prvi mah prilično me zbunio dolazak žandara i, premda sam se upinjao da barem naoko ostanem miran, bojim se da nisam nimalo uspio. Sa žandarima je došao i momak od kakvih dvadeset i pet godina, unuk staričin, preuzetan klipn kakvi već jesu momci u toj dobi, i baš to bijaše moja sreća, jer kako kod ljudi, znate već, ništa bolje ne pali koliko laskava riječ i zveket novca, on se odmah umekšao čim sam ga nazvao gospodinom i u ruku mu tutnuo šest peseta: udaljio se brže nego što bi strijela poletjela i veselije nego što bi kastanjete zapucketale, a u sebi je, siguran sam, molio nebesa neka mu pruže da još mnogo puta vidi baku među konjskim kopitima. Videći gdje je oštećena stranka tako brzo ostvarila odštetni zahtjev, žandari zagladiše brke, pročistiše grlo, priklopiše nešto kako je pogibeljno kad je čovjek suviše hitar da podbode

konja, i najposlije, a to je najvažnije, odoše ne zavrzujući dalje.

Lola je sva protrnula od onog posjeta, ali iako se znala uplašiti kao i svaka žena, u srži nije bila kukavica, pa ju je brzo minuo strah, boja joj se vratila u obraze, opet joj zasjale oči a osmijeh se javio na usnama, te bijaše lijepa i odlučna kao i prije.

Onog sam časa, dobro se sjećam, prvi put opazio nešto neobično na njoj, te osjetih strepnju u srcu, ali se ujedno i umirih, jer se bijah ponešto zabrinuo videći kako baš nisam osobito uzbuđen pri pomisli na svoje prvo dijete. Jedva se opažala ta promjena na njezinu liku, i možda je ne bih ni vidio da već nisam znao...

Kupili smo u Méridi nešto sitnica za kuću, ali kako nismo imali mnogo novca, a još mi tobolac bijaše opuhan i za onih šest peseta što sam ih dao unuku oborene starice, odlučih da se vratim u selo, jer razboritu čovjeku, mišljah, ne priliči da kesu isprazni do posljednjeg novčića. Osedlao sam i zauzdao kobilu, zategao potprug, smotao pokrovac i stavio ga za obluk pa sa ženom, onako kao i na polasku ovamo, krenuh put Torremejije.

Kuća mi se, kao što znate, nalazila nešto podalje, na putu koji vodi u Almendralejo, a kako smo mi dolazili iz Méride, valjalo nam proći kroza selo, projahati ispred čitava niza kuća. Kako bijaše baš u smiraje, kad je svaki poslanik već doma, mogahu nas svi seljani vidjeti gdje dolazimo onako gizdavo te nam dobrodošlicom iskazati prijateljstvo i naklonost koju smo tada uživali među njima. Drugovi iz momačkog mi života i s rada zvali me da stanem i provedem koji čas s njima. Sjahao sam sprijeda, da ne udarim Lolu, pa s društvom, gotovo nošen, krenuo *Pijevcu*, to jest u Martineteovu krčmu, kamo smo upali baš kao lavina, bučeći i pjevajući, i gdje me krčmar stisnuo na svoj trbuh, te umalo da nisam pao u nespovijest, što od njegova čvrstog zagrljaja, što od zapaha po bijelom vinu koji je iz njega suknuo. Poljubio sam Lolu u obraz i poslao je kući da pozdravi prijateljice i da me ondje čeka, pa ona odjaha na lijepoj kobili, vitka i ponosna kao kakva kraljevna, daleko od pomisli — kao što uvijek biva — da će nam to živinče biti uzrok prvoj nesreći.

U krčmi, uz gitaru, uz mnogo vino i pustu šalu, buknuo veselje, lica se sjala od zadovoljstva, i toliko smo uživali u svojoj zabavi i toliko bili daleko od svijeta da nam je između pjesme i čaše prolazilo vrijeme kao u snu, takali se sati da ih nismo ni opažali. Zacarias, onaj što je bio u gospodina Juliana, okrenuo u *seguidille*, a bijaše bogme pravi užitak čuti mu glas, blag i zvonak kao u

češljugara. Kad je on pjevao, mi smo drugi šutjeli — dakako, dok nam glave bijahu bistre — i zadržano slušali; ali kad smo se malko nakitili te iz nas progovorilo vino, prevladala je bučnost pa smo pjevali u zboru; u takvoj prilici, jasno, glasovi su bili razdešeni, no nitko nije mario, opraštalo nam se zbog zabave i šale.

Nevolja je s tim veselicama, jer se nikad ne zna kamo će nas odvesti: kad bi se moglo takvo što znati, mnoge bi nesreće čovjeku bile prištedene. Velim to stoga što se večer kod *Pijetla* završila zlo i naopako, jer se nitko među nama nije znao na vrijeme zauzdati. U početku je sve bilo tako jednostavno, kao što već jesu jednostavni događaji koji nam najviše zamrse život.

Veli narodna da s usta riba gine, jer strada kad zine, i kaže se da u zatvorena usta muhe ne ulaze niti odande gluposti izlaze, jer od mučanja glava ne boli — i, svega mi, ima istine u svemu tome, jer da je Zacarias bio razborit pa šutio i ne zabadao nos u ono što ga se ne tiče, prištedio bi onda sebi nevolju te sada ne bi seljanima pretkazivao kišu sa ona svoja tri ožiljka. Vino je zao savjetnik, lozova juha pamet opuha...

Zacarias usred one buke, valjda da pokaže kakav je domišljan, odjednom okrenu da nam kazuje ne znam kakvu priču koju je čuo ili događaj koji se zbio, a bijaše posrijedi nekakav otmičar ili, kako on reče, goluban što iz tuđeg gnijezda sebi dovodi golubice, a ja bogme vidjeh, i danas bih se zakleo, da je onom pričom uzео mene na nišan; nikad nisam bio jako uvredljiv, ali ima tako izravnih napada — ili nam se čine takvi — da se naprosto ne možeš napraviti Englez niti ih otpjeti a da ne skočiš. Tako sam i ja upao protivеći se:

— Pa ne vidim u tome ništa smiješno!

— Kako to, Pascuale, a svi drugi vide?

— Može to biti, ne velim, ali smatram da nije na mjestu izazivati smijeh u drugih a na tuđi račun.

— Ne ljuti se, Pascuale, jer znaš: tko se ljuti...

— A nije časno ni uvrede zataškivati šalama.

— To ti meni veliš?

— Ne velim valjda rimskom papi.

— Jak si na riječi, Pascuale, ali ne znam jesi li i na djelu.

— A ti ogledaj!

— Da ogledam?

— Jest!

I skočih na noge.

— Hoćeš li da iziđemo?

— Nije potrebno!

— Gle, što si se razjunačio!

Momci se razmaknuše, jer pravi se muškarci neće nikad umiješati da spriječe borbu na noževе...

Ja otklopih svoj vrlo pažljivo; u takvim trenucima hitnja ili greška može biti kobna. Da je muha proletjela, svi bi je čuli — takva bijaše tišina...

Podigoh ruku, krenuh prema njemu i, ne ostavivši mu vremena da uzvati, zadadoh mu tri uboda, tako te se samo stresao. Dok su ga nosili u ljekarnu don Raimundu, krv je iz njega curkom tekla...

Krenuo sam kući sa trojicom-četvoricom najprisnijih drugova, ponešto utučen zbog onoga što se zbililo.

— Kakve li nesreće... samo tri dana poslije vjenčanja.

Išli smo šuteći, oborene glave, kao satrveni.

— Tako je htio, savjest mi je mirna. Samo da nije razvezao pogani jezik...!

— Ne misli više na to, Pascuale.

— Zao mi je, čovječe, eto! Sad kad je gotovo!

Već je svitalo, pjevci pjevali. Polja mirisala po vrijesu i tamjaniki.

— Kamo sam ga smjerio?

— U rame.

— Više puta?

— Triput.

— Hoće li preboljeti?

— Hoće, vjerujem da će se izvući.

— Bolje tako.

Nikad mi se kuća nije činila tako daleko kao te noći...

— Hladno je...

— Ne znam, meni nije.

— Možda zbog jaka vina.

— Možda.

Prolazili smo pokraj groblja.

— Zacijelo nije nimalo ugodno ležati ondje!

— Čovječe! Čemu te riječi? Kakve te misli spopadaju!

— Hja...

Čempres bijaše kao kakva sablast, visok i suh, na straži mrtvih...

— Ružan je taj čempres...

— Jest, ružan je.

Na čempresu sjedila sova, ptica zlokobnica, i puštala svoj tajanstveni krik.

— Neugodna ptica.

— Jest...

— Svake je noći tu.

— Jest, svake noći.

— Kao da joj se mili biti u blizini mrtvih.

— Jest, kao da joj se mili...

— Što ti je?

— Ništa! Nije mi ništa! Ludosti...

Pogledao sam Dominga; bio je blijed kao da je na samrti.

— Bolestan si?

— Nisam...

— Strah te?

— Mene strah? A koga bih se strašio?

— Nikoga, čovječe, nikoga; samo sam tako rekao...

Señorito Sebastian uskoči:

— Hajde ušutite vas dvojica. Da ne biste sad i vi!

— Ne...

— Je li još daleko, Pascuale?

— Nije. A zašto?

— Ništa...

Bijaše kao da je kakva tajanstvena ruka zgrabila kuću pa je neprestano odmiče sve dalje.

— Nismo li možda prešli?

— Ni govora. Vidjelo bi se svjetlo!

I opet smo ušutjeli. Nije više moglo biti daleko...

— Je li ono?

— Jest.

— A zašto nisi rekao?

— Zašto? Zar nisi znao?

Začudio sam se pustoj tišini u koju je kuća utonula. Pa žene bi, po običaju još morale biti unutra, a one, zna se, ne štede grlo.

— Čini se da spavaju.

— Ne bih rekao. Eno im svjetla!

Približili smo se kući; zaista je gorjelo svjetlo.

Señora Engracia stajala na pragu. Šištala je svoje s i kukala baš

kao sova na čempresu; i licem je podsjećala na sovu...

— Vi ovdje?

— Kao što vidiš, sinko, čekala sam te.

— Čekali ste me?

— Jesam.

Nije mi se nimalo sviđala ta njezina tajanstvenost...

— Pustite me da uđem!

— Ne možeš unutra!

— A zašto?

— Zato što se ne može!

— Ovo je moja kuća!

— Znam, sinko, već odavno...

— A zašto ne mogu?

— Zato što se ne može. Žena ti je bolesna!

— Bolesna?

— Jest.

— Što joj je?

— Ništa; pometnula je.

— Pometnula?

— Jest; bacila ju je kobila...

Od bijesa što je u meni uzbuktuo bijah kao slijep. U mahnitosti nisam ni čuo što mi govore...

— Gdje je kobila?

— U staji.

Stajska vrata koja su izlazila na dvorište bijahu niska... Pognuh se i udoh. Ništa se nije vidjelo...

— Na, Mrkuša!

Kobila priđe jaslama; ja oprezno rasklopih nož; u takvim trenucima kriv pokret može biti koban...

— Na Mrkuša!

I opet se oglasio pijetao najavljujući zoru...

— Na, Mrkuša!

Kobila se makla u kut. Približila se; primakao sam se toliko da bih je mogao potapšati po sapima... Životinja bijaše budna, kao nestrpljiva...

— Na, Mrkuša!

Sve se zbilo u jednom trenu. Bacih se na nju i udarih; ubo sam je barem dvadeset puta...

Imala je tvrdu kožu, kudikamo tvrđu nego Zacarias... Kad sam

izišao, boljela me ruka, do lakta okrvavljena... Jadna životinja nije ni glaska pustila od sebe; samo je disala dublje i brže, kao kad bi je odveli pod pastuha.

Premda sam kasnije, kad mi se ohladila krv, mislio drukčije, valja mi priznati da sam u prvi mah pomislio koliko li bi bolje bilo da je Lola pometnula još dok se nismo vjenčali. Koliko bi me jada i gorčine tako minulo!

Poslije toga nesretnog događaja bio sam toliko satrven i u takve sam se crne misli zagnao te mi je trebala čitava godina dana da dođem k sebi: cijelo sam to vrijeme lutao naokolo kao čovjek koji je sišao s uma. Pošto je minula godina, ili nešto manje, Lola je opet zatrudnjela te sam se obradovao kad sam osjetio iste strepnje i nemire kao i prošli put. Ali je vrijeme sporo protjecalo, jer moje nestrpljenje bijaše golemo, pa me zlovolja pratila poput sjene kamo god krenuo.

Postao sam razdražljiv i napržit, bojažljiv i mračan. Kako ni moja mati ni žena nisu ništa znale o tome kakva je vrazja rabota ljudska ćud, vladala je među nama neprestana napetost, i svaki je čas izbijala svađa. To nas je trvenje glodalo, ali smo mi, čini se, uživali njegujući tu otrovnu biljku; u svemu smo vidjeli kakvo smjeranje, zabadanje ili zlu nakanu... Bijahu to mjeseci muke i strahote kakve ne možete zamisliti!

Na pomisao da bi mi žena mogla opet pometnuti bijaše mi da pomahnitam; prijatelji su opažali da sam čudan i da sam nekako ispao iz kolotečine, a ni moja kujica Iskra — onda još živa — nije me više gledala odano kao nekoć.

Govorio sam joj, kao i uvijek...

— Što ti je?

A ona me gledala kao da moli, mahala repom silno brzo, gotovo skvičeci, upirala u me oči što se zasijecahu u srce. I njoj je mladunčad uginula još u utrobi... Možda je jadnica u svojoj

bezazlenosti shvaćala koliko je žalim zbog njezine nesreće. Bila su tri psića što ih nije donijela žive — tri psića sva tri jednaka, sva tri siva, ljepljiva poput sirupa i napol šugava poput štakora... Iskopala je rupu u nevenu i ondje ih zatrpala. Kad bismo otišli u šumu da lovimo zečeve pa malko zastali da odahnemo, ona bi, s onim bolnim pogledom ženki koje su ostale bez mladunčadi, prišla zatrpanoj rupi da je onjuši...

U osmom mjesecu išlo je kako sam samo mogao željeti: zahvaljujući nadzoru i savjetima señore Engracije, trudnoća moje žene bijaše uzorita; prošlo je dosta vremena, još je malo ostalo da se čeka, i sve je upućivalo na to da nema razloga strahovanju; postajao sam sve nestrpljiviji, s jedne strane, a s druge bivao sve uvjereniji da ništa više u životu neće pomutiti moj razbor ako ovo prođe bez nevolje.

Nekako oko onog dana što ga je naznačila señora Engracia, a kao da je moja Lola kakav sat što ne kasni, došao je na svijet moj novi sin, to jest prvi sin, i to tako lako i sretno da sam se začudio; nadjenuli smo mu na krštenju ime Pascual, po ocu. Ja sam, držeći se običaja kakvi su na selu, bio za ime Eduardo, jer se dijete rodilo na dan toga sveca, ali je moja žena, koja me tada voljela više nego ikad, navaljivala da mu damo moje ime. Nije joj trebalo mnogo da me uvjeri, jer mi se miljela ta njezina odluka. Možda će vam se činiti da je laž, ali vas uvjeravam da su mi onda znaci pažnje kojima me obasipala žena bili dragi te sam im se radovao kao što se dječak raduje novim čizmama. Na tim iskazima ljubavi bio sam joj zahvalan baš od srca.

Krepka zdravlja, Lola je dva dana nakon poroda bila opet čila i svježja kao da se nije ništa dogodilo. Onako raspletene kose, dojeći čedo, pružala je jednu od slika koje su me se najviše dojmile u životu; pogled na onaj prizor bijaše mi obilna naknada za tisuću mučnih trenutaka što sam ih proživio...

Znao sam provoditi debele sate sjedeći u dnu postelje. Lola mi govoraše, tihim glasom, rumeneći se:

- Eto, dala sam ti sina...
- Jesi.
- Lijep je...
- Jest, Bogu hvala.
- Sad ga valja paziti...
- Da, sada treba dobro paziti...

— Čuvati ga od svinja...

Sjetih se svoga jadnog brata Marija; da moga sina stigne nesreća kao što je stigla njega, zadavio bih ga, da mu skratim muke...

— Da, čuvat ćemo ga od svinja

— I od groznice...

— Da.

— I sunčanice...

— Da, i od sunčanice.

Ježila mi se koža pri pomisli na sve nevolje i pogibli što vrebaju na to nježno klupko mesa koje bijaše moj sin.

— Cijepit ćemo ga.

— Kad poodraste..

— I uvijek će nositi cipele da mu se noge ne ozlijede.

— A kad mu bude sedam godina, poslat ćemo ga u školu...

— Ja ću ga učiti lovu...

Lola se smijala, bila je sretna! i ja sam se — čemu da krijem? — osjećao sretnim gledajući je onakvu, lijepu kao nijedna, s djetetom u naručju, baš kao Bogorodica.

— Stvorit ćemo od njega valjana čovjeka...!

Koliko smo oboje bili daleko od pomisli da će nam ga Svevišnji — koji upravlja svjetovima — jednog dana uzeti! To dijete, koje bijaše sva naša radost i sreća, morali smo izgubiti još prije nego što i pokušamo postaviti ga na noge. Takva je tajna naših svijetlih misli i ljubavi... odlaze od nas baš onda kad su nam najpotrebnije!

Ne znam ni sam zašto, ali me neobičan nemir ispunjavao dok sam tako gledao dijete i uživao u svojoj sreći. Uvijek sam imao nosa za nesreću — na svoje dobro ili zlo, ne znam — i ta je slutnja, kao i svaka, s vremenom rasla i ustaljivala se u meni, da mi još uveća nesreće, kojima kanda kraja ne bijaše.

Žena međutim nastavljala da mi govori o sinu.

— Lijepo nam napreduje... Već je kao povelik grumen masla.

Ta njezina navada da neprestano govori o djetetu išla mi na živce te sam sve manje mario za nj; ionako će otići od nas, ostavit će nas utonule u najcrnji očaj te ćemo biti same ruševine, kao napušteni i porušeni dvori što ih prekrije kupinovo grmlje i kopriva i nastane gušteri i krastače. Znao sam to, bio sam uvjeren u neminovnost da će prije ili kasnije biti tako, i ta uvjerenost da ne mogu odvratiti zlo

ni suprotstaviti se nesreći koju mi predosjećaj najavljiavaše, držala me u takvoj napetosti te mi se činilo da će mi mozak prsnuti.

Na trenutke sam stajao kao oglupavio te promatrao Pascualilla, i na oči bi mi brzo navrle suze; i govorio bih mu tada:

— Pascualillo, sine...

A on me gledao okruglim očicama i smiješio mi se...

— Pascuale — umiješala bi se žena — mali nam lijepo napreduje.

— Da, Lola... samo da i dalje bude tako!

— Zašto to govoriš?

— Hja, djeca su tako osjetljiva...!

— Oh, čovječe, ne govori tako! Nemoj biti zloguk!

— Nisam zloguk, ne... Ali nam valja dobro paziti!

— Da, dobro ćemo paziti.

— Čuvati ga da se ne prehladi.

— Da... Mogao bi od toga umrijeti!

— Djeca mogu lako umrijeti ako se prehlade...

— I propuh kad ih uhvati...!

Razgovor polako jenjavao, nestajao poput ptica, venuo poput cvijeća, blago i polako kao što venu i umiru djeca koju je zahvatio podmukli propuh...

— Nekako sam u strahu, Pascuale.

— Od čega?

— Ako ga izgubimo...!

— Kakve su te misli spopale, ženo!

— Djeca su tako krhka u toj dobi...!

— Sinčić nam je tako lijep, s tim rumenilom na obrazima i smiješkom na usnama.

— Jest, Pascuale. Ah, luda sam!

I smijala se pritišćući dijete na grudi.

— Čuj!

— Što je?

— Od čega je umro sin jadne Carmen?

— Što te sada to napalo?

— Ništa, čovječe! Da znam...

— Vele da je umro od grle.

— A došla mu je od prehlade.

— Valjda.

— Jadna Carmen! A kako je bila oduševljena djetetom! Isto

anđeosko lišće kao u oca, tako je govorila. Sjećaš li se?
 — Sjećam se...
 — I što se više djetetom obmanjuješ i što ga više voliš, veća je kanda i opasnost da ostaneš bez njega...
 — Jest.
 — Valjalo bi znati koliko će svako dijete poživjeti... Trebalo bi da mu piše na čelu...
 — Šuti...!
 — Zašto?
 — Ne mogu da te slušam gdje govoriš tako!
 Ni da me smjerila motika u glavu, ne bi bilo onako kao što mi bijaše poslije Lolinih riječi.
 — Jesi li čuo?
 — Što?
 — Prozor.
 — Prozor?
 — Jest; škripnuo je kao da propuh na nj navire...
 Škripa prozora što ga je vjetar potiskivao pomiješala se s plačem.
 — Spava li dijete?
 — Spava.
 — Čini se da je usnulo.
 — Ne čujem ga.
 — Plače kao da ga boli što...
 — Samo ti se pričinja!
 — Ne dao Bog da mu što bude!
 U sobi ležalo dijete i plakalo, a plač mu bijaše kao šuštanje u hrašću kad mu vjetar grane češlja.
 — Plače...!
 Lola ode da vidi što mu je; ja ostadoh u kuhinji pušeći cigaretu, koja mi je uvijek u ustima u časovima tjeskobe...

 Nije dugo trajalo. Kad smo ga vratili zemlji bijaše mu jedanaest mjeseci; jedanaest mjeseci života i brige što ih je podmukli vjetar pretvorio u ništa...

Tko zna nije li me Bog kaznio za grijehе što sam ih počinio i što ću ih još poćiniti! Tko zna nije li u nebeskim knjigama zapisano da će nesreća biti moj jedini put, jedina staza kojom će proteći moji tužni dani...!

Na nesreću teško se naviknuti, vjerujte; uvijek u sebi krijepimo nadu da je sadašnje zlo ujedno i posljednje, iako se poslije, kako vrijeme prolazi, poćinjemo uvjeravati — i s kakvom još tugom i žalošću! — da najgore istom dolazi... Snalaze me ove misli stoga što mi je sada puklo pred očima da mi je ona utućenost i sjeta u koju sam zapao poslije Loline nevolje i moje sa Zacariasom bila strašna te sam mislio da ću od nje svisnuti — samo zato što onda, a to je sigurno kao amen, još nisam slutio da se i veće zlo sprema.

Tri su me žene okruživale kad nas je Pascualillo ostavio; tri žene s kojima bijah vezan ovako ili onako, premda sam se prema njima često osjećao kao stranac, bile su mi tuđe kao i sav ostali svijet; od njih triju, vjerujte mi, ni jedna nije znala da mi pažnjom ili lijepim načinom olakša jade što su mi pali na srce otkad mi je dijete umrlo; naprotiv, bijaše kao da su se udružile da mi zagorče život... Te tri bijahu moja žena, moja mati i moja sestra.

Tko bi mislio! A tolike sam nade polagao u njih! Žene su kao vrane, zle i nezahvalne...

Neprestano su govorile:

— Jadni anđelak, ubio ga podmukli propuh...

— Otišao je iz ove suzne doline...

— Sunašce naše...

— Jadnik mali, kako je završio...!

— Kako je hvatao dah dok sam ga držala u narućju! Bila je to prava litanija, otegnuta i otužna kao noći pijanstva, spora i teška kao

hod natovarenih magaraca.

I tako dan za danom i tjedan za tjednom... Bilo je strašno, prava kazna s neba, prokletstvo...

Ali sam ostajao miran, obuzdavao se.

»Od ljubavi i nehoteći postaju okrutne«, govorio sam u sebi.

I nastojao sam da ne slušam i ne čujem, da ne marim za ono što kazuju i da ih uopće ne gledam kao ljudska bića nego kao lutke bez života... Puštao sam vremenu da mi blaži jade, nadao se da će bol minuti kad ne bude spominjanja, kao što ruže uvenu kad ih otrgnemo s grma, učahurio sam se u tišinu i štitio svoj mir kao kakvo blago, sve u nakani da trpim što je moguće manje. Da, puste li tlapnje! Te su me obmane samo nagonile da se svaki dan sve više čudim sreći ljudi koji su rođeni da kroče lakom i poravnanom stazom, bez čička i trnja, a čudio sam se i nebesima što su dopuštala da mi se takve tlapnje u srcu ugnijezde.

Bojao sam se sunčanog zalaska kao vatre ili bjesnila; upaliti svjetiljku u kuhinji, oko sedme uvečer, bijaše mi nešto nadasve mučno, mučnije od sveg posla u toku dana. Sve me sjene podsjećahu na mrtvo dijete, sve ono svjetlomrcanje i podrhtavanje plamena, svi noćni šumovi, ono šuštanje što je gotovo nečujno ali nam u ušima odjekuje kao kad čekić udara po nakovnju...

A tri žene, zakukuljene u crnini, sjedile baš kao tri gavrana, šutljive kao mrtvaci, mrgodne kao žandari. Kadikad bih pokušao da probesjedim s njima, da probijem led.

— Strašno vrijeme.

— Jest...

I opet bismo utonili u šutnju. A ja iznova pokušavao:

— Čini se da je señor Gregorio odlučio da ne proda mazgu...

Valjda mu i samome treba!

— Jest...

— Jeste li bile na rijeci?

— Nismo...

— A na groblju?

— Nismo...

Ne bijaše načina da čovjek išta započne s njima: začahurile se pa nikako da ih izvučeš. Strpljivost koju sam pokazivao prema njima nisam pokazao ni prema kome niti ću je ikada pokazati. Pravio sam se kao da ne marim i kao da ne opažam neobično im držanje, sve u nakani da prije vremena ne nastane lom i bruka koja

je ipak imala puknuti, neizbježna kao što su bolesti i požari, kao zore i umiranja, jer ništa je nije moglo spriječiti.

Najveće nesreće u životu dolaze kad im se najmanje nadamo, prikradaju se vučjim korakom, da se obore na nas nenadano i podmuklo kao što skorpije ugrizaju...

Tri u crno zavijene žene mogao bih naslikati kao da su mi sveđer pred očima, s onim njihovim trpkim i zlim smiješkom već ohlađenih ženki, s onim njihovim krutim pogledom što se probijao kroza zidove i gubio u noćnoj daljini. Okrutno su polako prolazili trenuci, šuplje su odzvanjale riječi — bijaše kao da ih izgovaraju prikaze...

— Već se dobrano unočalo...

— Vidimo...

Sova je zacijelo i opet sjedila na čempresu.

— Bila je noć kao ova...

— Jest...

— Samo nešto kasnije...

— Jest.

Vani se još krivila vjetrušina...

— ...

— I povijala masline...

— Jest.

I opet je tišina poklopila kuću svojim golemim zvonom.

— Gdje li je sada onaj vihor?

— Onaj hladni vihor izdajnik...?

Trebalo je vremena dok je Lola odgovorila.

— Ne znam.

— Valjda je razvalio morem!

— I usput pobio mnogu djecu...

Ni napadnuta lavica ne bi riknula kao što je riknula moja žena.

— Čemu se raspucavati kao mogranj...! Rađati da ti vjetar odnosi djecu! Prokleta je to...!

— Dosta mi je tebe i tvog jada!

— ...

— Dosta mi je čovjeka koji ne podnosi ni vrućine ni hladnoće!

— ...

— Ni ljetnog sunca ni zimske studeni!

— ...

— Zar za to imam grudi, tvrde kao kremen!

— ...

— I usta svježija kao breskva?

— ...

— Zar sam za to imala dvoje djece da ne budu kadri podnijeti pad s konja ni noćnu hladnoću?

Bila je kao luda, kao da su svi đavli u nju ušli, mahnita strašna poput divlje mačke... Mirno sam čekao veliku istinu.

— Isti si kao i tvoj brat!

Bijaše to mučki ubod nožem što mi ga je žena uživajući zadavala...

.....

Uzalud je pružati korak kad nas uhvati pljusak nasred polja. Čemu? Samo ćemo se umoriti, a okisnut ćemo svakako. Munje nas zasljepljuju, gromovi zastrašuju, krv nas guši u grlu, šumi nam u ušima, udara u sljepoočicama.

Sad se oglasila moja mati.

— Ah, kad bi tvoj otac Esteban vidio kakav si jadović!

— ...

— I kad bi vidio tu kišnicu koja ti mjesto krvi teče u žilama!

— ...

— A takvu ženu imaš...!

Je li kanila nastaviti? Često sunce sja svima; ali od njegova svjetla, koje zasljepljuje bjeloša, neće crnac ni trepnuti.

— Dosta je!

Majka mi nije mogla prigovarati što tugujem za mrtvim djetetom, za sinom koji jedanaest mjeseci bijaše blistava zvijezda na mome nebu...

Jasno sam joj to rekao, tako da već ne mogaše biti jasnije.

— Oganj će nas oboje spržiti, majko.

— Kakav oganj?

— Pa oganj kojim se igraš...

Moja mati pokaza kretnju čuđenja.

— Što bi da kažeš?

— Da mi muškarci imamo jako srce.

— Koje ničemu ne služi...

— Služi nam za sve!

Nije shvaćala; moja mati nije shvaćala. Gledala me, govorila mi... Ah, da me nije gledala!

— Jesi vidjela vukove što planinom jure, orla što pod oblake leti, zmiju što u kamenju vreba?

— ...

— Eto, od svih njih čovjek je gori!

— Zašto mi to govoriš?

— Tako, ni za što...!

A mislio sam da joj kažem:

— Jer ću te ubiti...!

Ali su mi se riječi zalijepile za jezik.

.....
I tako sam ostao sam sa sestrom, nesretnicom koju pristojne žene nisu htjele ni pogledati...

— Jesi li čula?

— Jesam.

— Nikad ne bih pomislio!

— Ni ja...

— Nikad nisam mislio da sam prokletnik!

— Nisi prokletnik, Pascuale...

Vjetar potegao sa planine, zla vjetrina što je razvalila preko maslina i jurnula na more odnoseći djecu... Krivi se busavac oko kuće i povija, sa svojim cvilom prodire na prozore.

Rosario umalo što nije proplakala.

— Zašto kažeš da si prokletnik?

— Ne kažem to ja.

— ...

— One dvije vele.

Svjetlomrcao plamen svjetiljke, palucao kao da diše; u kuhinji se čutio vonj acetilena, miris bodak i ugodan što uzbuđuje čutila, jadna i zanemarena moja osjetila kojima je onda nedostajalo uzbuđenja...

Mojoj sestri bljedilo nije silazilo s lica; život kojim je živjela ostavio joj okrutan znak oko očiju. Volio sam je nježno kao što je i ona mene voljela.

— Rosario...

— Čujem, Pascuale...

— Teška nas vremena čekaju.

— Sve će se urediti...

— Dao Bog!

Moja mati ponovo se umiješa:

— Slabo će se išta urediti.

A moja žena, otrovna poput zmiје, zlobno se smijuljila:

— Tužne li sudbine čekati da Bog uredi!

Bog je na visini, vidi ozgo baš kao što vidi orao; nijedna mu sitnica ne može izmaknuti.

— Ali ako uredi!

— Nismo mu toliko dragi...

.....

Ubija se bez razmišljanja, to sam dobro iskusio; ponekad i ne hoteći. Mržnja, jaka, divlja mržnja, a onda otvoriš nož i s njime u ruci, izuven, prilaziš postelji u kojoj spava neprijatelj. Noć je, ali na prozor ulazi mjesečina, i dobro se vidi. Na postelji je opružen mrtvac, to jest onaj koji će biti mrtvac. Gledaš ga, čuješ ga kako diše; ne miče se, miran je kao da se ništa ne sprema. Kako je spavaonica stara, posoblje te plaši škripom koja može probuditi spavača; zato će najbolje biti da brzo uradiš. Neprijatelj malko podiže plahtu, prevrće se na drugu stranu; ali još spava. Tijelo mu je golemo; to pokrivač vara. Priđeš oprezno i još ga opreznije dodirneš rukom. Spava, čvrsto je usnuo; neće ništa ni osjetiti...

Ali ne možeš tako ubiti; tako rade razbojnici. I hoćeš da se vratiš, da prijedeš isti put nazad... Ne, nije moguće. Sve je dobro promišljeno; samo časak, samo trenutak, i onda...

Ali se ne možeš ni vratiti. Svanut će dan, a tada nećeš izdržati njegov pogled sve ako i ništa ne sumnja...

Valjat će pobjeći, umaknuti daleko od sela, nekamo gdje te nitko ne zna i gdje možeš gajiti novu mržnju. Potrebne su godine da se mržnja razvije; više i nisi mlad, i kad mržnja nabuja i počne te gušiti, ode ti život. U srcu više neće biti otrova, a te će ti ruke, već bez snage, sasvim klonuti...

Evo, već je mjesec dana kako ništa ne pišem. Izvaljen na slamnjači, puštao sam da protječu sati što nam se ponekad čine da lete na krilima a drugi put da su kao uzeti te se uopće ne miču; puštao sam maha mašti, jer ona je jedina slobodna u meni te može letjeti; promatrao sam pukotine na stropu i od njih sastavljao slike, cio ovaj dugi mjesec na svoj sam način uživao život — više negoli svih minulih godina — unatoč svim strepnjama i brigama...

Kad se mir ugnijezdi u grešnu dušu, onda je to kao kad kiša padne na suho tlo te voda oplodi голу parložinu. Velim to, jer sam dugo, kudikamo duže nego što je trebalo, čekao dan u koji razabrah da je mir pravi blagoslov s neba, nešto najdragocjenije što možemo očekivati mi jadni i mučeni. Znam to sada, jer ga sa svim njegovim blagodatima uživam tako radosno i mahnito te se bojim da ga u ovo malo dana što mi još ostaju od života ipak ne potratim prije vremena. Da sam upoznao mir koju godinu prije, vjerojatno bih postao kartuzijanac — jer sam toliko svjetlo vidio u njemu i toliku sreću te čvrsto vjerujem da bih i onda bio njime očaran kao što sam i sada. Ali Bog nije htio da bude tako, i evo me u zatvoru, a nad glavom mi lebdi osuda smrti, te ne znam ne bi li bolje bilo da se već jednom izvrši ili pak da se nastavi ovo umiranje, kojega se ipak hvatam obadvjema, ovaj bijedni život kojega se držim upornije negoli da je blažen. Vrlo dobro znate što želim reći.

U ovome dugom mjesecu što sam ga posvetio razmišljanju, sve sam osjetio: tugu i radost, užitak i muku, vjeru i očaj... Bože, kakvo si jedno tijelo odabrao da na njemu vršiš pokuse! Drhtao sam kao u groznici dok je jedno duševno stanje odlazilo da ustupi mjesto drugome, i od straha su mi suze navirale na oči. Trideset dana zaredom, mnogo je to da se posveti razmišljanju o jednom te istom,

samo zlu što je počinjeno, samo kajanju, samo tome kako će to zlo odvesti počinitelja u pakao... Zavidim pustinjaku dobroćudna lica, ptici u zraku, ribi u vodi, čak i sitnim životinjama u grmlju — zavidim im zato što imaju mirnu savjest. Mučno je to imati prošlost svu ogrezlu u grijehu!

Jučer sam se ispovjedio; sam sam pozvao svećenika. Došao je sitan starčić golobradica, otac Santiago Lurueña, dobroćudan, samilostan, iznuren poput mrava.

To je zatvorski kapelan koji služi misu nedjeljom, onu misu što je sluša stotinjak ubojica, pet-šest čuvara i tri-četiri časne sestre.

Kad je ušao, ustadoh da ga pozdravim.

— Dobar dan, *padre*.

— Zdravo, sinko! Kažu da si me zvao.

— Jesam, gospodine.

Prišao je i poljubio me u čelo. Mnogo je godina kako me nitko nije poljubio...

— Želiš li se ispovijediti?

— Želim.

— Jako mi je drago, sinko!

— I meni je drago, *padre*.

— Bog sve prašta, pun je dobrote...

— Jest.

— I sretan je kad vidi gdje mu se vraća izgubljena ovca.

— Jest.

— I kad se sin razmetni vrati u očinski dom.

Prijateljski me držao za ruku i gledao mi u oči, u želji da ga bolje razumijem.

— Vjera je svjetlo koje vodi naše duše u tami života.

— Jest...

— I čudesan je balzam bolnim dušama...

Padre Santiago bijaše ganut; glas mu podrhtavao kao u djeteta što je uplašeno. Gledao me smiješeći se blago, svetački.

— Znaš li u čemu je ispovijed?

Bojao sam se da odgovorim. Ali mi valjade priznati, pa tiho proustih:

— Ne znam baš pravo.

— Ne brini, sinko; nitko se nije naučen rodio.

Padre Santiago počeo mi objašnjavati; nisam sve razumio, ali su mu riječi zacijelo bile istina, jer su zvučile kao istina. Dugo smo

razgovarali, gotovo cijelo popodne; kad smo završili razgovor, sunce je već zašlo za obzorjem...

— Spremi se da primiš oprost, sinko, oprost koji ti dajem u ime Gospodina Našega Isusa Krista... Pomoli se sa mnom Svevišnjemu...

Kad me don Santiago blagosiljao, valjalo mi se silno upeti da iz glave odagnam opake misli i da se ne zgrozim; primio sam taj blagoslov kako sam najbolje mogao, uvjeravam vas. Oblio me silni stid, ali ipak nije bilo tako teško kako sam očekivao.

Svu noć nisam oka sklopio, a sad sam, evo, umoran i sav izlomljen kao da me tkogod isprebijao. Ali kako su preda mnom ovi papiri što sam ih dobio od upravnika, i kako svojoj malaksalosti ne nalazim drugog lijeka doli da črkajući ispunjavam ove listove, pokušat ću da opet uhvatim nit u pripovijedanju svog života, da nastavim ove zapise i da ih jednom privedem kraju. Vidjet ćemo hoću li imati i snage potrebne za to.

Kad pomislim da bi događaji mogli krenuti bržim tokom a moje kazivanje zapeti na sredini i ostati osakaćeno, nešto mi se stijesni oko srca, silan nemir u me uđe i nekakva me žurba pograbi, te mi se valja upinjati da sve to svladam i maknem od sebe. Doista, čemu da hitim? Kazivanje mi ne ispada baš jasno ni ovako dok pišem pažljivo i polako, a kakvo li bi istom bilo u hitnji! Mutno je ovako, a onako bi iztjelo toliko razbarušeno, nezgrapno i zamagljeno da u njemu ni njegov rođeni otac — a to sam ja — ne bi više mogao prepoznati svog sina.

Treba smotrenosti u ovakvu poslu gdje sjećanje ima toliki udio, jer budemo li događaje iznosili zbrda-zdola i davali sad istrižak odavde, sad ulomak odande, eto nam puste zbrke, i naposljetku neće preostati drugo nego razderati listove i početi sve iznova, a toga se, bogme, čuvam kao vatre, jer ono što se prepravlja i prekraja samo je krparija.

Možda ćete vidjeti nesklapnu preuzetnost u ovoj mojoj brizi da mi sporednosti ispadnu kako valja kad ono glavno ide šepavo, a možda ćete se nasmijati videći koliko se mučim i pazim da ne zaglibim u onome s čime bi svatko iole obrazovan bez po muke izišao nakraj. Ali ćete razumjeti na kakvoj sam žeravi kad promislite da već četiri mjeseca pišem gotovo bez prestanka, a to je meni napor koji se ne može prisposodobiti ni s čim, zaista, što sam u životu radio.

Ništa nije onako kako zamišljamo i kako nam se čini u prvi mah, i tako nam, kad počnemo gledati izbližega ili svojski prionemo

na kakav posao, sve postaje drukčije, javlja se u novom ruhu i biva ponekad tako neobično te nam od one prve slike što smo je o tome u sebi stvorili ne ostaje baš ništa; događa nam se tako s licima koja zamišljamo, s gradovima koje ćemo vidjeti: u našoj glavi dobivaju oblike koji će se istrži onoga istog časa kad ih ugledamo kakvi su u stvarnosti. I meni je tako bilo s ovim papirom: sprva sam mislio da ću sve istočiti i biti gotov u osam dana, a danas, nakon stotinu i dvadeset, samo se smijem pri pomisli na to koliko bijah brzoplet i lakovjeran.

Ne vjerujem da je grijeh pripovijedati o strahotama za koje sam se pokajao. Don Santiago reče mi neka samo zapisujem ako mi je na utjehu, a kako mi ovo zaista dušu blaži i kako se za don Santiaga može sigurno uzeti da je varen i pečen što se tiče zapovijedi Božjih, ne vidim razloga da ne nastavim započeto. Kadikad mi je mučno da iznosim pojedinosti, krupne ili sitne, iz moga tužnog života, ali kao zauzvrat, ima časova kad mi je to pravi užitek, možda zato što se tada osjećam tako daleko od svega prošlog kao da pripovijedam nešto što sam čuo o nekome koga ne znam.

Eh, koliko bih toga izmijenio u životu kad bi mi bilo dano da ga iznova živim! Ali što je, tu je, protekla voda mlina ne pokreće. Valja se pomiriti sa sudbinom i uklanjati se novim grijesima, a ja i nastojim da im se uklanjam, i nije mi pothvat težak kad sam u zatvoru.

U ovim posljednjim časovima života ne želim da se prikazujem boljim nego što jesam, jer mi se čini da već čujem kako protiskujete: »Prije smrti i đavo bi u redovnike«, ne bih htio da se to kaže o meni; samo želim sve staviti na pravo mjesto i uvjeriti vas da bi moj život bio pravi uzor i primjer drugima da je sav tekao mirnim stazama kao što sada teče.

A sada da nastavim. Mjesec dana nepisanja mnogo je odmora za onoga komu je vrijeme odbrojeno i previše mira za onoga tko nikad nije imao prilike da se na mir navikne.

Nisam časa časio, nego sam se brzo spremio za bijeg; u nekim djelima nema odlaganja, a od tih bijaše i moje. Novac iz škrinje premetnuh i džep, sadržaj ormara s jelom prebacih u dvojače, a teret crnih misli na dno zdenca, pa pod okriljem noći, baš kao lopov, uzeh put pod noge, dohvatih se ceste te krenuh sasvim nasumce, ali tako pružajući korak da mi je u svanuće, kad me umor dobrano pritisnuo u kostima, selo ostalo barem petnaest-šesnaest kilometara za leđima. Kako nisam htio da se mnogo zadržavam ondje, jer bi me u onom kraju još mogli prepoznati, malko sam podrijemao u masliniku kraj puta, uzeo zalogaj iz dvojača i krenuo dalje, da što prije uhvatim vlak. Ljudi me gledali u čudu, možda zato što im se činilo da sam kakav putnik iz daleka, a djeca, kad bih prolazio kroz koje selo, radoznalo išla za mnom kao što idu za Ciganima ili za bogaljima; svojim nemirnim pogledima i dječjim vladanjem nisu me nimalo smetali; naprotiv, gledao sam u mališanima drugove koji me prate dijelak puta, i da se nisam bojao žena — a onda sam ih se bojao kao kuge — bio bih im rado dao darak od onoga što sam nosio.

Izbio sam na željezničku postaju u Don Benitu i ondje uzeo kartu do Madrida, ali nisam kanio ostati u glavnom gradu, nego nastaviti dalje, u koju luku, odakle bih pokušao da se ukrcam na kakav brod što plovi u Južnu Ameriku.

Ugodan mi je bio put vlakom, lijepo sam se smjestio u odjeljku i uživao gledajući kako krajolik promiče kraj prozora baš kao da nevidljiva ruka poteže naslikano platno. Kad su svi počeli silaziti i kad sam razabrao da smo stigli u Madrid, bijaše mi kao da mi se srce prevrnulo u grudima; uvijek tako biva kad se nenadano pred nas ispriječi kruta i nepromjenljiva stvarnost o kojoj mišljismo da je još daleko.

Kako sam znao da Madridom vrve kojekakvi probisvijeti i lupeži, a kako smo stigli noću, u vrijeme pogodno onim rdama, pomislih da je najrazboritije počekati dok se razdani pa onda potražiti gdje da se smjestim, a dotle ću podrijemati na kojoj klupi u čekaonici. Tako sam i učinio. Odabrao sam klupu u kutu, podalje od vreve, smjestio se ondje kako sam najbolje mogao i, samo pod zaštitom svog anđela čuvara, zaspao kao klada, iako bijah odlučio da u snu oponašam prepelicu: jedno oko neka bdi dok drugo spi.

Čvrsto sam spavao gotovo do novog dana, a kad sam se probudio, osjećao sam takvu vlagu u tijelu i takvu studen u kostima te sam zaključio, najbolje će biti da odmah ustanem i pokrenem udove. Izišao sam iz čekaonice i prišao skupini radnika što su se sabrali oko vatre; primili su me među se, pa sam na toplini ognja istjerao studen iz tijela. U početku razgovor nije tekao, ali su se poslije odriješili jezici; kako mi se činilo da su to valjani ljudi, a kako je meni u Madridu trebalo prijatelja, zovnuh dječaka što je onuda švrljao te ga poslao po litar vina, od kojega nismo okusili ni kapi jer je momčić, koji očito bijaše premazan svim mastima, uzeo novac i više se nije pokazao.

Premda su se smijali gdje me dječak namagarčio, htio sam ih počastiti, jer mi bijaše stalo da se s njima sprijateljim, pa sam počekao da se razdani, krenuo s njima u obližnju kavanicu te im svakome platio bijelu kavu; time kao da sam im ušao u volju. Navrnuh razgovor na smještaj, a nato jedan između njih, po imenu Angel Estévez, ponudi da me smjesti kod sebe i da mi dade ručak i večeru, sve za trideset reala; cijena mi se učinila umjerena i sasvim namjestu, ali sam ubrzo razabrao da mi povrh toga valja svakog dana izdati u Madridu i u njegovoj kući barem još deset reala, što mi ih noću odnosaše Estévez na kartama, u igri zvanoj »dvadeset i jedan«, koju su on i njegova žena osobito voljeli.

U Madridu nisam dugo ostao, jedva četrnaest dana, i to sam vrijeme utrošio na jeftine zabave i na kupovinu potrebnih sitnica koje sam po niskoj cijeni našao u trgovinama na Calle de Postas i Plaza Mayor. Uvečer, o zalasku sunca, išao sam da potrošim jednu pesetu u *Edenu*, kavani i zabavištu u Calle de la Aduana, i ondje bih gledao ples i slušao pjesmu dok ne bi došlo vrijeme večeri, i tada bih se vratio u ulicu Ternera, u Estévezovu potkrovnicu. Bijahu ponajčešće već kod kuće kad bih ja došao; žena bi iznijela jelo na stol, povečerali bismo, a onda, okupljeni za stolicem pod kojim se

nalazila grijalica sa žeravom, grijali noge i gotovo do zore kartali se s dvojicom susjeda što bi se svake večeri uspeli k nama. Sviđao mi se taj život, i bio bih ostao u Madridu dok ne bih potratio i posljednji centim; ali, kako rekoh, čvrsto sam nakanio da idem dalje.

Stan mojih domara bijaše poput golubinjaka, u potkrovlju navrh kuće, ali kako nisu otvarali, a *brasero* sa žeravom gorio i dan i noć, ugodno se sjedilo za stolom, s nogama pod stolnjakom. Soba koju su mi iznajmili imala kosi strop gdje se nalazila slamnjača, i dok se nisam navikao mnogo sam puta udario glavom u gredu što se ondje izbočila a nikad je nisam vidio navrijeme. Ali kasnije, kad sam se već snalazio u prostoru i znao sve kutove i bridove u sobi, mogao sam u postelju i zatvorenih očiju. Sve je stvar navike.

Estévezova žena, kako mi je sama rekla, zvala se Concepción Castilo López; bila je mlada, sitna, s umiljatim licem vragolanke, preuzetna i živa duha kakve već jesu Madridanke; gledala me drsko, razgovarala sa mnom o čemu bilo, ali mi je brzo, čim sam joj dao prilike, pokazala da se ništa ne može od nje očekivati. Bila je zaljubljena u svog muža i osim njega nitko za nju nije postojao. Šteta, jer je bila zgodna i ljupka kao malo koja, premda se razlikovala od žena iz moga kraja. Kako mi nije prilazila, a ja opet nisam bio poduzetan, prolazila mi je ispred očiju kao da je i nema, a najposlije mi je postala tako strana da nisam ni mislio o njoj.

Muž joj bijaše ljubomorani poput kakva sultana, i njegovo je nepovjerenje prema ženi išlo dotle da joj nije dopuštao ni da se pojavi na stubištu. Sjećam se jedne nedjelje popodne kad me Estévez pozvao da pođem s njime i s njegovom ženom u šetnju u park Retiro: neprestano ju je prekoravao što gleda ovog ili onog, a ona je prijekore primala s očitim zadovoljstvom i predanošću, kojoj sam se čudio jer takvo što nisam očekivao. Prošli smo nekoliko puta šetalištem kraj jezera, kadli se Estévez neočekivano zaustavi pred jednim prolaznikom i osu na nj takav pljusak riječi i tako brzo da sam jedva polovicu razumio; prepirali su se očito zato što je onaj gledao njegovu ženu, ali se još i sada čudim kako nisu ni pomislili da se potuku kad su onako vrijeđali jedan drugoga. Povaljali su svoje matere po blatu, glasno dijelili jedan drugom naziv lopov i rogonja, prijetili da će jedan drugome prosuti crijeva, ali se — da, nevidena li prizora! — nisu ni dirnuli. Zinuo sam od čuda kad sam vidio tako naopake i neshvatljive običaje. Naravno, nisam se umiješao u njihovu prepirku iako sam bio spreman, samo li ustreba,

uskočiti da obranim prijatelja. Kad su istresli uvrede i grdnje, svaki krenu na svoju stranu, i nikom ništa.

Kamo puste sreće! Kad bismo mi seljaci imali tako debelu kožu kao građani, zjapili bi zatvori prazni, ne bi ih ni trebalo...

Dva su tjedna malo za boravak u Madridu, jer nije to grad što bi ga čovjek mogao upoznati u malo vremena, ali sam ipak odlučio da nastavim put prema svojoj meti. Strpah ono malo stvari u kovčežić koji sam kupio, izvadih kartu te se u pratnji Estéveza, koji me nije ostavio do posljednjeg časa, uputih na željezničku postaju — sada drugu, a ne onu na koju sam stigao — i krenuh vlakom u La Coruñu, gdje se, kako mi rekoše, stječu brodovi što plove u Ameriku. Putovanje onamo trajalo je nešto više negoli do Madrida, jer je veća daljina, ali kako se putovalo noću, a ja nisam bio čovjek koga bi kretanje vlaka i glomot točkova omeo u spavanju, sve je prošlo brže nego što mišljah i što mi kazivahu suputnici, i u malo sati pošto sam se probudio ugledah morsku obalu, a bijaše to najveličanstveniji prizor što sam ga u životu vidio.

Pošto sam obavio prve sitne poslove, imao sam prilike da vidim koliko bijah neupućen kad sam mislio da bi mi ono malo peseta što ih imadah u džepu dostajalo za put u Ameriku. Nikada dotad nisam pomislio da je tako skupo putovanje preko mora! Otišao sam u agenciju, upitao na jednom oknu, odakle su me uputili na drugo, pa sam čekao u repu barem tri sata, a kad sam došao do namještenika i htio da se raspitam o tome koji bi mi pravac bio najzgodniji i koliko bi stajalo, on se bez ijedne riječi napol okrenu na petama i učas eto ga opet s nekakvim papirom u ruci.

— Ovdje su vam pruge i tarife, a brodovi isplovljuju iz La Coruñe svakoga petog i dvadesetog u mjesecu.

Htjedoh mu objasniti kako bih želio da s njime govorim o svome putovanju, ali uzalud. Suho me prekide i sasvim zbuni:

— Ne zadržavajte me, nemam vremena.

Udaljih se s onim rasporedom pruga i naznakom cijena držeći u pameti dane odlaska. Hja, i što bih drugo!

U kući u kojoj sam se nastanio boravio i nekakav topnički narednik koji se ponudi da mi odgoneta zavrzlane na papiru što sam ga dobio u agenciji. Kad je prešao na ono o cijenama i o načinu plaćanja, srce mi spade u pete kad sam izračunao da s onim što mi je u džepu ne mogu platiti ni polovinu puta. Zavrnuo sam se baš u

tijesnu i nisam nalazio izlaza. Adrián Nogueira — tako se zvao narednik — hrabrio me kazujući kako je bio prijeko i neprestano mi je govorio o Havani i čak o New Yorku. A ja sam — čemu kriti? — slušao otvorenih usta i zavidio mu kao nikome u životu, ali kako sam najposlije razabrao da od njegova naklapanja nema za me ništa, nego mi samo zazubice rastu, jednog mu dana rekoh neka prestane, jer sam, da budem iskren, preumio i odlučio da ostanem. Čovjek otegao lice, ali kako bijaše razborit i nenametljiv kakvi već jesu Galježani, nije mi više govorio o Americi.

Pucala mi glava od pustih misli o tome što ću i kako ću. Svako mi se rješenje činilo bolje negoli vratiti se u selo, pa sam se prihvaćao svega i svačega. Bio sam istovarivač u luci i nosač na stanici, pomagao sam u kuhinji u *Kolodvorskom hotelu* i bio noćni čuvar u tvornici duhana — riječju, okušao sam sve i sva prije nego što sam se skrasio kod gospođe Apache, u ulici Papagayo, u kući što je na lijevu ruku kad se ide onamo, i ondje sam služio u svakovrsnim poslovima, a ponajviše za to da izbacujem one koji bi dolazili da samo prave nered i buku.

Tu sam ostao godinu i pol. Dodam li tome onih šest mjeseci što sam se potucao kojekuda, izlazi da sam okruglo dvije godine izbiova od kuće. Prilično je to vremena, tako te sam se češće nego što i mišljah sjećao svega onog što sam ostavio na postojbini. U početku javljale mi se uspomene izrijetka, spominjao sam se rodnog kraja samo noću, kad bih legao na počinak, u postelju koju su mi namjestili u kuhinji, ali sam pomalo na kuću mislio sve češće i češće, sate i sate, dok me jednog dana nije presvojila prava tuga za zavičajem — napala me čama,¹⁰ kako vele u La Coruñi — obuzela me tako i toliko da nisam mogao odoljeti nego sam samo čeznuo za kućicom kraj puta i želio da se što prije ondje nađem.

Bio sam uvjeren da će me moji lijepo dočekati — ta vrijeme sve rane liječi — i želja je neprestano rasla u meni kao što gljive rastu poslije kiše. Uzajmio sam nešto novaca, a nije bogme bilo lako dobiti ga, i jednoga lijepog dana, pošto sam se oprostio sa svima svojim zaštitnicima, s gospođom Apachom ponajprije, krenuh natrag, na put koji mi je na kraju obećavao sreću, a tako bi valjda i bilo da đavo nije umiješao svoje prste kod moje žene dok ja bijah

¹⁰ U originalu *morriña*, galješki provincijalizam za književnu španjolsku riječ *soledad*. — *nap. prev.*

odsutan. Ali ja to onda još nisam znao. Ako ćemo pravo, bilo je i sasvim prirodno što je moja žena, onda mlada i lijepa ali neobrazovana, teško podnosila odsutnost muža, moj bijeg, moj najveći grijeh, koji nisam smio nikada počiniti i za koji me nebo kaznilo možda i suviše okrutno...

Moglo je proći kakvih sedam dana što sam se vratio kadli me žena, koja me, barem izvana, dočekala srdačno, odjednom trže iz snova rekavši mi:

— Mislim da sam te dočekala jako hladno.

— Nisi, ženo!

— Hja, nisam ti se nadala, iznenadio si me dolaskom...

— Ali ti je sada drago?

— Jest, drago mi je...

Lola kao da bijaše ucviljena, jasno se vidjelo. Jako se promijenila.

— Jesi li me se uvijek sjećao?

— Jesam. Zašto bih se inače vratio?

I opet je neko vrijeme ostala tiha.

— Dvije godine, mnogo je to vremena...

— Jest.

— U dvije godine mnogo se toga promijeni...

— Jest, u La Coruñi sam...

— Ne spominji mi La Coruñu!

— Zašto?

— Zato! Kamo sreće da je nikad nije bilo!

Pojačala je glas da mi to kaže, a pogled joj bijaše taman poput noćne sjene.

— Jest, mnogo se šta promijeni!

— Jest.

— I čeljade misli: pa kad ga nema dvije godine, valjda više i nije među živima.

— Što mi to kaniš reći?

— Ništa!

Briznula je u gorak plač te mi priznala sasvim tiho:

— Imat ću dijete.

— Dijete?

— Da.

Ostao sam zapanjen.

— A od koga?

— Ne pitaj me!

— Kako da ne pitam! Hoću da znam! Tvoj sam muž! Iz nje provali:

— Moj muž koji hoće da me ubije! Moj muž koji me ostavio i nije ga bilo dvije godine! Moj muž koji je bježao od mene kao da sam gubava! Moj muž...

— Prestani!

Jest, najbolje bijaše prestati, znao sam to. Najbolje bijaše pustiti da vrijeme teče i da se dijete rodi... Ali, susjedi bi brusili jezike na mojoj ženi, a mene prezrivo gledali i potiho se sašaptavali kad bih naišao...

— Hoćeš li da zovnem señoru Engraciju?

— Već je bila kod mene.

— I šta veli?

— Da je sve u redu.

— Ne mislim to...

— A što bi drugo?

— Ništa... mogli bismo urediti među sobom...

Pogledala me kao da moli.

— Zar bi se usudio, Pascuale?

— Bih. Pa ne bih bio ni prvi ni zadnji.

— Pascuale, ovaj put osjećam ga jače nego prije, osjećam da će poživjeti...

— Na moju sramotu!

— Ili na tvoju sreću. Što svijet zna?

— Svijet? Znat će, još kako!

Lola se smiješila osmijehom bespomoćna djeteta, i naprosto mi bijaše žao u dnu duše.

— Možda bi se dalo urediti da se ne sazna.

— Svi će znati!

Nisam bio zao — Višnji mi je svjedok — ali je čovjek vezan običajima kao magare povodcem...

Da mi je kao muškarcu bilo dopušteno da oprostim, bio bih

oprostio, ali je svijet onakav kakav jest, i uzalud je ići protiv struje.

— Bit će bolje da je zovnem!

— Señoru Engraciju?

— Jest.

— Ne, za ime Božje! Zar opet pometnuće? Zar uvijek rađati utaman i samo gnojiti zemlju?

Bacila se na tlo, obgrlila mi noge.

— Dajem ti život ako ga želiš!

— Ne treba mi ga.

— Oči i krv ako sam te uvrijedila!

— Ni to.

— Grudi, kosu, zube, što god hoćeš! Samo ne diraj dijete jer to mi je život!

Najbolje bijaše pustiti je da plače, dugo, dok se ne isplače i ne padne od iscrpljenosti, slomljenih živaca, ali mirnija i razumnija...

.....

Moja mati, nesretnica, zacijelo je bila svemu posrednica; bježala je ispred mene, nije mi se javljala na oči. Peče jako istina! Sa mnom je govorila što je manje mogla, izlazila na jedna vrata kad bih ja ušao na druga, pripremala jelo u pravo vrijeme, kao nikad prije ni poslije toga — bolna je pomisao da nekome moraš utjerati strah u kosti da bi imao mira — i u svemu bila tako krotka te sam se naprosto zbunjivao. Nikad nisam htio da s njom razgovaram o Loli; bilo je to nešto što se tiče samo mene i žene, i trebalo je da sami razmrsimo čvor.

Jednog dana zovnuh Lolu te joj rekoh:

— Možeš biti mirna.

— Kako to?

— Nitko neće zvati señoru Engraciju!

Lola je časak stajala zamišljena, baš kao čaplja.

— Jako si dobar, Pascuale.

— Jesam, bolji nego što misliš.

— I bolji od mene.

— I da mi oprostiš.

— Opraštam ti, Lola. Ali ćeš mi reći...

— Hoću.

Bila je blijeda kao nikad, cijelo joj se lice iskljebilo od straha da moj dolazak znači nesreću. Uhvatio sam joj obraze među dlanove, pomilovao je, govorio joj najnježnije riječi; držao sam joj glavu sebi

na ramenu, shvaćao sam koliko trpi i bojao se da će pasti u nesvijest kad je i opet upitam.

— Tko je bio?

— El Estirao!

— On? Kočoperni?

Nije odgovorila.

Bila je mrtva, glava joj je pala na grudi, a kosa po licu... Ostala je časak nepokretna, onako kako je sjedila, a onda pade na kuhinjski pod, na izlizane i glatke kamene ploče...

Pokrenulo se leglo skorpiona u mojim grudima, a sa svakom kapi krvi što mi je prolazila žilama jedna me zmiya ubadala u meso...

Izišao sam da potražim ubojicu moje žene, onoga koji je obeščastio moju sestru, čovjeka koji mi je najviše gorčine ulio u srce. Muke me stajalo da ga nađem, lukavo je izmicao. Lupež je saznao da sam se vratio pa je umaknuo: četiri se mjeseca nije pojavio u Almendraleju. Tragao sam za njim, htio sam ga uhvatiti, otišao u kuću Nives la Madrilene, vidio sestru Rosario... Koliko li se promijenila! Postarala se, lice joj se prerano naboralo, utisli se podočnjaci, kosa izgubila sjaj; bijaše mi muka gledati je onakvu. A kako je lijepa bila nekoć...!

— Što te vodi ovamo?

— Došao sam da potražim jednog čovjeka!

— Nije čovjek tko bježi pred neprijateljem.

— Nije, zaista...

— I nije čovjek tko ne čeka predviđeni posjet.

— Nije, ne... A gdje je?

— Ne znam; otišao je jučer...

— A kamo?

— Ne znam.

— Ne znaš?

— Ne.

— Jesi li sigurna?

— Sigurna kao što je sada dan.

Čini se da je govorila istinu. Poslije mi je pokazala odanost kad se vratila da mi vodi kuću, a ostavila Kočopernog...

— Znaš li je li otišao daleko?

— Ništa mi nije rekao.

Nije bilo druge nego progutati svoj bijes. Nije red na nesretnima iskaliti osvetu koju čuvamo za lupeže.

— Znala si što se zbiva?

— Jesam.

— I nisi mi ništa rekla?

— A kome bih mogla reći?

— Da, nikome...

Zaista, nije bilo nikoga komu bi mogla reći. Ima ponečeg što ne zanima cio svijet, i to čovjek mora sam snositi, kao križ, i ne govoriti drugima. Ne možeš svijetu reći sve što ti se dogodi, jer te u većini slučajeva ne bi ni razumjeli.

Rosario se vratila sa mnom.

— Ne želim ovdje više ostati ni dana; umorna sam.

I došla je kući, uplašena, krotka i radina kao nikad prije.

Brinula se o meni tako predano da joj nikad nisam stigao i — još gore — nikad i neću stići da joj zahvalim koliko zaslužuje. Uvijek je za me imala spremljenu čistu košulju, štedljivo raspolagala novcem, podgrijavala jelo kad bih zakasnio... Lijepo bijaše tako živovati! Dani prolazili laki kao perje, noći bile mirne kao u samostanu, a crne misli koje su me nekoć progonile sada kao da su se slegle i sasvim ustuknule. Kako su mi se daleki činili oni nesretni dani u La Coruñi! U kakav zaborav bijaše potisnuto ono vrijeme kad sam se mašio noža! Uspomena na Lolu bijaše mi živa rana u srcu, ali je i ona malo-pomalo cijeljela, odlazila zla vremena u zaborav, dok ih nije, na moju nesreću, ponovo dozvala moja zla zvijezda, ona zvijezda zlosretnica koja me vječito progonila.

Bilo je to u Martineteovoj krčmi; sjedio sam ondje kad mi señorito Sebastian reče:

— Jesi li vidio Kočopernog?

— Nisam. A zašto pitaš?

— Ništa. Vele da je u selu.

— U selu?

— Jest, tako kažu.

— Ne varaš me valjda?

— Čovječe, ne budi čudan! Velim ti što sam čuo. Zašto bih ti lagao?

Nisam dalje slušao. Odjurio sam pravo kući. Jurio sam kao sumanut, ne gledajući kamo nogama stajem. Na vratima naletjeh na majku.

— Gdje je Rosario?

— U kući.

— Sama?

— Jest. A zašto pitaš?

Nisam odgovorio. Ušao sam u kuhinju i našao sestru gdje barata oko lonaca i pripravlja juhu.

— A Kočoperni?

Rosario se lećnu, ali mirno odgovori:

— Zašto pitaš?

— Zato što se nalazi u selu.

— U selu?

— Tako mi rekoše.

— Ovdje se nije pojavio.

— Jesi li sigurna?

— Kunem se!

Nije trebalo da se zaklinje, bijaše istina. Još nije dolazio, ali je došao poslije, kočoperan i preuzetan kao i uvijek.

Na vratima je naišao na svoju majku.

— Je li Pascual kod kuće?

— Što će ti?

— Ništa; htio bih da s njime govorim o jednom poslu.

— O jednom poslu?

— Da, o nečemu među nama.

— Uđi; eno ga u kuhinji.

Kočoperni uđe ne otkrivajući glave; zviždukao je nekakvu pjesmicu.

— Zdravo, Pascuale!

— Zdravo, Paco! Skidaj kapu, jer si u kući.

Kočoperni snimi kapu s glave.

— U redu, ako ti je stalo do toga.

Htio je da se prikaže miran i vedar, ali nije uspio: vidjelo se da je nemiran, uzvrtio se.

— Zdravo, Rosario!

— Zdravo, Paco!

Moja sestra nasmiješila mu se nekakvim bojažljivim osmijehom, koji mi se nije nimalo milio. I on se smješкао, ali usta kao da su mu izgubila boju.

— Znaš li zašto sam došao?

— Da čujem!

- Došao sam da odvedem Rosario!
- Mogao sam i misliti. Ali nećeš, Kočoperni, odvesti Rosario!
- Neću je odvesti?
- Nećeš!
- A tko će mi zapriječiti?
- Ja!
- Ti?
- Da, ja! Čini ti se možda da nisam kadar?
- Tako nekako.

U tom času bijah hladan kao gušterica i dobro sam mogao odmjeriti kamo će sve krenuti. Opipah po odjeći, ocijenih udaljenost i, u strahu da ne bude kao prošli put, odmah ga žestoko smjerim klupicom po glavi, tako da je kao mrtav udario leđima o natkrov nad ognjištem. Pokušao je da se osovi, izvukao je nož iz korica, strašno je sijevao očima; kosti mu u leđima bijahu razbijene, nije se mogao micati. Izgurah ga do ceste.

- Kočoperni, ubio si mi ženu...
 - Bila je drolja!
 - Bila ovo ili ono, ali si je ubio, a sestru mi obeščastio...
 - Već je bila obeščaćena kad sam je preuzeo!
 - Možda, ali si je ti uništio! I hoćeš li jednom umuknuti!
- Tražio si me, evo me! Nisam htio da te ranim ni da ti razbijem kosti...

- Zacijeljet će jednog dana, a onda...!
 - A onda, što?
 - Ubit ću te kao psa!
 - Pazi se, sad si u mojim rukama!
 - Nisi kadar da me ubiješ!
 - Nisam kadar, veliš?
 - Nisi.
 - Zašto to veliš? Previše si siguran u se!
 - Još se nije rodio čovjek koji će me ubiti!
- Još ništarija pokazivaše drskost!
- A sad odlazi!
 - Otići ću kad me bude volja!
 - Gubi se odmah!
 - Vрати mi Rosario!
 - Neću!
 - Vрати mi je ili ću te ubiti!

— Gle! Još ti nije dosta?

— Ne daš je, je li?

— Ne dam!

Upevši iz sve snage, Kočoperni pokuša da me nožem smjeri u slabinu.

Uхватih ga za vrat i oborih na tlo.

— Odlazi!

— Neću!

Borili smo se, oborih ga i opet, i dok sam mu koljenom pritiskao grudi, priznadoh mu:

— Ne ubijam te, jer sam tako obećao...

— Kome?

— Loli.

— Znači, voljela me?

Bila je drskost koja je prevršila svaku mjeru. Pritisnuo sam jače... Pištalo mu u prsima kao da tava cvrči... Krv mu navrla na usta. Kad sam ustao, glava mu nemoćno klonu na rame...

Tri su me godine držali u zatvoru, tri godine duge i čemerne. U početku mi se činilo da im nikad neću kraja sagledati, a poslije mi bijahu kao san.

Tri sam godine robovao u zatvorskoj radionici obuće, iz dana u dan; u slobodnim časovima izlazio sam na sunce u zatvorsko dvorište, ono sunce koje sam toliko volio; sa čežnjom sam i strepnjom gledao kako protječe vrijeme, kako promiču sati kojih se broj, na moju nesreću, zbog moga dobrog vladanja prekinuo prije reda...

Tuga me obuzima kad pomislim kako je i ono malo prilika kad nisam bio suviše zao, moja kob, moja zvijezda zlosretnica o kojoj vam rekoh da me uporno pratila, znala odjednom sve iskriviti, tako te mi ni ono malo dobrote nije služilo na spas duše. Još gore: ne samo da mi nije ničemu služilo nego je, zbog toga što se sve iskrivilo i izrodilo, udarilo u opačinu i odvelo me u još veće zlo. Da sam se vladao loše, odsjedio bih u Chinchilli dvadeset i osam godina na koje su me osudili; istruo bih živ kao i drugi kažnjenici; dosađivao bih se i grizao do ludila, očajavao, proklinjao nebo i zemlju, zatrovao najposlije i dušu i tijelo, ali bih sjedio ondje ispaštajući za zlodjela i podnoseći kaznu, slobodan od novih zločina — zatvoren, dakako, ali sa živom glavom na ramenima kako sam se i rodio, slobodan od svakoga grijeha osim istočnoga. Da sam se vladao ni dobro ni loše, kao većina zatvorenika, onih dvadeset i osam godina snizilo bi se na petnaestak, mati bi mi umrla prirodnom smrću prije nego što bih izišao na slobodu, moja sestra Rosario već bi izgubila mladost, s mladošću ljepotu i s ljepotom opasnost, a ja — uništeni jadnik i nesretnik koji pobuđujem tako malo sućuti u vas i u ljude — izišao bih krotak kao janje, mekan kao pamuk i po svoj

prilici daleko od pogibli da zapadnem u novo zlo.

Jest, tako je moglo krenuti, i možda bih sada živio mirnim životom u kakvu kutku, uzdržavao se radom i nastojao da zaboravim prošlost misleći samo na budućnost...

Jest, moglo je tako biti... Ali sam se ja vladao što sam najbolje mogao, pokazivao lijepo lice jadu i nevolji, ponizno izvršavao što su mi naređivali, pa sam umekšao pravdu, dobio lijepe ocjene od upravnika...

I pustiše me. Otvorili su mi vrata, ostavili me bez obrane od svega zla i rekli mi:

— Odsjedio si svoje, Pascuale; vrati se borbi i životu, među ljude, da ih podnosiš i trpiš, da opet razgovaraš i dolaziš u dodir sa svima...

I misleći da mi iskazuju milost, gurnuše me u vječnu propast.

Ova umovanja nisu mi dolazila kad sam prvi put pisao ovo poglavlje i dva iduća; ali su mi ukrali papire (ni sada ne znam zašto su mi ih uzeli), premda vam se ovo čini tako neobično da mi nećete ni vjerovati. Ojađen zbog te bezrazložne okrutnosti koja mi nanosi toliko boli, a s druge strane smućen što moram ponavljati, opet kopati po sjećanju i pretakati misli, sjeo sam da pišem ovo. Ne marim što mi rasuđivanja drukčije teku i spuštaju se, jer ionako imam dosta pokore zbog slabosti svoga duha ako i ne zbog množine svojih grijeha. Evo tih misli kakve jesu i kako su mi na um dolazile, a vi ih uzmite kako hoćete.

Kad sam izišao, krajina oko mene bijaše tužna, kudikamo tužnija nego što sam zamišljao. U mojim uzničkim snovima javljala mi se pred očima — tko bi znao zašto! — kao more svježih i zelenih livada, lijepa i plodna kao što su žitna polja, a na njoj težaci zdušno i veselo rade od jutra do mraka, pjevaju i potežu iz mješine, i ne vrzu im se crne misli u glavi... A kad sam izišao, nađoh je neplodnu, šturu i neobrađenu baš kao groblje, pustu i napuštenu kao zavjetnu crkvu poslije proštenja...

Chinchilla je jadno mjestance, kao većina mjesta i trgovišta u Manchi, utonulo u duboku i sivu turobnost kakva već može vladati ondje gdje ljudi nikad ne pomaljaju nosa iz kuće. Ondje sam se zadržao tek toliko da uhvatim vlak koji će me odvesti mome selu, mojoj kući i obitelji; mome selu koje ću opet naći na istome mjestu, mojoj kući što blista na suncu kao kakav dragulj, mojoj obitelji koja mi se još ne nada, jer ne sluti da bismo se mogli tako brzo sastati,

mojoj majci koja se s božjom pomoći možda malko umekšala u tri godine, i mojoj dragoj sestri, tome anđelu koji će skočiti od radosti kad me ugleda...

Vlak nije stizao, valjalo je čekati mnoge sate. Čudno je kako čovjek koji za sobom ima tolike sate čekanja odjednom postaje nestrpljiv što vlak kasni sat-dva. Čudno je, ali i samnom bijaše tako, i ja sam gubio strpljenje i uzrujavao se kao da me čeka ne znam kakav važan posao. Išao sam postajom gore-dolje, ulazio u kantinu, šetao obližnjim poljem... Ništa! Vlak nije stizao, nije se pojavljivao, uza sve zakašnjenje bijaše sveudilj daleko.

Dok sam tako šetao i čekaao, mislima sam se dohvaćao zatvora, što se vidio u daljini, za staničnom zgradom; gledan ovako izdaljeg, činio se pust, ali je bio napučen, pun nesretnika kojih bi život mogao ispuniti stotine i stotine strana. Sjećao sam se upravnika i posljednjeg susreta s njim... Bijaše to ćelav starčić sijedih brkova i očiju modrih kao nebo; zvao se don Conrado. Volio sam ga i bio mu zahvalan na mnogim riječima utjehe što mi ih je znao uputiti. Posljednji put vidio sam ga u njegovu uredu, kamo me pozvao.

— Smijem li ući, don Conrado?

— Uđi, sinko.

Glas mu bio slabašan, od godina i od nevolja odmakle mu dobi, i kad bi komu između nas kazao »sinko«, bijaše kao da mu u grlu treperi i kao da izgovorena riječ postaje osobito blaga. Pokaza mi da sjednem za stol, sučelice njemu. Pružio mi je duhansku kesu, poveliku, od kozje kože; izvadio je svežnjić cigaretnog papira pa mi i to ponudio...

— Bi li da saviješ cigaretu?

— Hvala, don Conrado.

Don Conrado samo se nasmijao.

— Za razgovor s tobom najbolje je kad je mnogo dima... Tako ti se manje vidi to ružno lice!

Nadušio se smijati, a smijeh mu se pretvorio u kašalj, koji umalo što ga nije ugušio; nadulo mu se lice od puste navale kašlja i pocrvenjelo baš kao rajčica. Otvorio je ladicu te odande izvukao dvije čašice i bocu konjaka. Iznenadih se; uvijek je bio ljubazan prema meni, ali nikad kao toga dana.

— Što to, don Conrado?

— Ništa, sinko, ništa... Hajde pij, za tvoju slobodu! I opet ga napade kašalj, a ja priupitah:

— Za moju slobodu?

Ali mi on dade rukom znak da šutim. Ovaj put kašalj mu prijeđe u smijeh.

— Jest. Svi vi lupeži imate sreće!

Smijao se i uživao što mi može javiti vijest, zadovoljan što mi može otvoriti vrata zatvora. Jadni don Conrado, kako je bio dobar! A da je samo znao da bi za me najbolje bilo nikad i ne izići odande...! Kad sam se, naime, vratio u Chinchillu, u ono isto zdanje, priznao mi je to sa suzama u očima, onim očima što jedva da bijahu modrije od suza.

— A sad šalu nastranu! Čitaj!

Pokaza mi rješenje o puštanju na slobodu. Nisam vjerovao rođenim očima.

— Jesi li pročitao?

— Jesam, gospodine.

Rasklopio je mapu te izvadio dva jednaka papira: otpusnicu.

— Uzmi, to je za tebe. Možeš s time ići kamo hoćeš... Potpiši ovdje, ali nemoj umrljati...

Presavih papir, stavih ga u lisnicu... Bijah slobodan! Ne bih znao objasniti što se u taj čas zbivalo u meni... Don Conrado sav se uozbiljio; održa mi slovo o poštenju, o čestitu vladanju i o dobrim običajima, priklopi mi nekoliko savjeta o tome kako ću stišati naglost i žestinu — i, bogme, da sam imao te savjete u glavi te ih se pridržavao, prištedio bih sebi mnogu gorku nevolju; na kraju, da upotpuni svečanost, uruči mi dvadeset i pet peseta od »Gospojinske družbe za preodgajanje i pomaganje kažnjenika«, a to je dobrotvorna ustanova koju su u Madridu osnovali da nam priteče u pomoć.

Pozvonio je, a nato unutra stupi jedan od zatvorskih stražara. Don Conrado pruži mi ruku.

— Zbogom, sinko. Bog te čuvao!

Od puste radosti zavrtjelo mi se u glavi. Don Conrado obrati se stražaru:

— Muñoz, otpratite gospodina do vrata. Ali ga najprije odvedite u upravu; valja ga opskrbiti za osam dana.

Muñozo više nikad nisam vidio u životu. Don Conrada jesam, nakon tri i po godine...

Vlak je najposlije stigao; prije ili kasnije sve stigne u ovom životu, osim oprosta uvrijeđenih, koji izmiče i neprestano se

udaljuje. Uspeh se u svoj odjeljak i nakon dan i po puta i tandrkanja stigoh na postaju moga sela, koju sam tako poznavao i koju sam za čitava putovanja imao pred očima. Nitko, baš nitko osim Višnjeg na nebesima, nije znao da dolazim, a ipak sam — da, čudna li maštanja — zamišljao da će postaja biti puna radosna svijeta koji me dočekuje mašući mi rukama i rupcima i dozivajući me po imenu...

Kad sam stigao, oštra studen zabode mi se poput noža u srce. Na postaji nigdje nikog... Bila je noć. Šef, señor Gregorio, sa svojom svjetiljkom kojoj je s jedne strane crveno a s druge zeleno staklo, i sa smotanom zastavicom, bijaše upravo dao znak za polazak...

Sad će se okrenuti prema meni, prepoznat će me, čestitat mi...

— *Caramba*, Pascual! Došao si!

— Jesam, señor Gregorio. Slobodan sam!

— Lijepo, lijepo.

I okrenu se na petama ne mareći dalje za me. Ušao je u svoju kućicu. Htio sam mu viknuti:

— Slobodan sam, señor Gregorio, slobodan!

Htio sam tako, jer mi se činilo da mu nije sasvim jasno što je i kako je. Ali sam počekao časak i onda preumio... Krv mi udarala u ušima i umalo što mi suze ne navriješe na oči. Señor Gregorio ne mari za moju slobodu, baš ga briga za nju.

Krenuh s postaje sa svojim zavežljajem na ramenu, udarih prečacem što odande vodi na cestu i uputih se prema kući; tako mi nije bilo potrebe da prođem kroza selo. Bio sam tužan; svu mi je radost uništio señor Gregorio svojim šturim riječima: zapljusnula me bujica zloslutnih misli, u svemu sam vidio zao znamen, i uzalud sam nastojao da se otmem — otrov mi je ulazio u srce i mučio me. Noć bijaše jasna, bez oblačka, a mjesec, kao hostija, bio prikovan nasred neba. Nisam htio da mislim na hladnoću koja me probijala...

Tamo dalje, nadesno od staze a nekako na pol puta, nalazilo se groblje, stajalo na onome istom mjestu na kojem sam ga i ostavio, isti oko njega zid od siva ćerpiča, i vitki čempres protezao se u visinu, ništa se na njemu nije promijenilo, a u granju sjedila mu huktava sova... Groblje na kojemu počiva moj otac i odmara se od svoga bjesnila, Mario od života provedena u neznanju, moja žena od napuštenosti, Kočoperni od svoga mnogog lupeštva... Groblje u kojem trunu ostaci mojih dvaju sinova, prvoga, što je pometnut, i drugoga, Pascualilla, što jedanaest mjeseci bijaše sunce na mome

nebu... Zazeblo me oko srca, neugodno mi bilo doći tako u selo, sam, noću, i najprije proći pokraj groblja. Bijaše kao da je Providnost namjerno preda me ispriječila groblje da bih razmislio o tome kako smo sitni i beznačajni i koliko je kratko naše žiće.

Preda mnom je išla moja sjena, protegla se kao sablast; prilijepila se za tlo i povijala po neravni, čas opružena po stazi, čas penjući se uz grobljanski zid, kao da želi zaviriti onamo. Potrčah malo, i sjena potrča. Stadoh, i sjena stade. Pogledah u nebo: nigdje oblačka. Sjena će me dakle pratiti sve do kuće... Strah mi uđe pod kožu, neobjašnjiv strah; činilo mi se da mrtvi dolaze sa svojim kosturima da gledaju kako prolazim. Nisam se usudio podići glavu; pružih korak; nisam osjećao težine tijela ni zavežljaja na ramenu... Bijaše kao da sam u onom času imao više snage negoli ikad... Najposlije sam potekao trkom kao pas koji bježi; trčao sam, jurio kao lud, kao mahnit i bjesomučan. Kad sam stigao do kuće, bijah iscrpljen, ne bih više mogao ni koraknuti...

Spustih zavežljaj na tlo i sjedoh na nj. Ništa se nije čulo, nigdje ni šušnja. Rosario i mati zacijelo spavaju, ne znaju da sam došao, da sam slobodan i da se nalazim samo koji korak od njih. Tko zna nije li moja sestra, odlazeći na počinak, izmolila *Zdravo, kraljice* — molitvu koju je najviše voljela — da bi me pustili! Tko zna nije li u onaj čas tužna sanjala o mojoj nesreći i vidjela me kako ležim opružen na daskama u svojoj ćeliji i mislim na nju, jedino biće koje sam iskreno volio u svome životu! Možda je uzbuđena, možda je mora pritišće... A ja, ja sam, evo, pred kućom, slobodan, zdrav kao drijen, spreman na novi život, spreman da je tješim i pazim, da je vidim nasmijanu...

Nisam znao što da radim; pomislih da zovnem... Uplašile bi se; u taj sat, u gluho doba noći, nitko ne zove. Ne bi se ni usudile otvoriti... Ali nisam mogao ni ostati onako, čekati dan sjedeći na zavežljaju.

Cestom dolazila dvojica i glasno se razgovarala; bijahu bezbrižni, prostodušni; dolazili su iz Almendraleja, možda su ondje posjetili svoje djevojke. Ubrzo sam ih prepoznao: jedan je bio Leon, Martineteov brat, a drugi señorito Sebastian. Sakrih se, ne znam zašto, kad sam prepoznao drugoga. Prodoše ispred kuće, pokraj mene. Sad sam im razgovor jasno čuo.

— Pomisli kako je prošao Pascual.

— A učinio je samo ono što bi i svatko drugi.

— Branio ženu.

— Jasno.

— A sada sjedi u Chinchilli, daleko, ima donde dan i po vlakom. Već su tri godine...

Silno se razdragah; ponese me želja da iziđem iza zaklona, da im se javim i da ih zagrlim... Ali sam radije ostao; u zatvoru su me naučili da budem mirniji, da susprežem svaku naglost...

Počekao sam da se udalje, izišao iz jarka i krenuo prema vratima. Ondje se nalazio moj zavežljaj, nisu ga vidjeli. Da su ga opazili, prišli bi, a ja bih se morao pokazati te im objašnjavati; mislili bi da se krijem, da bježim od njih...

Nisam htio da više o tome mislim; prišao sam vratima i dvaput udario. Nitko se nije javljao. Pričekao sam koji časak. Ništa. Zalupih opet, sada jače. Unutra se upali svijeća.

— Tko je?

— Ja!

— Tko?

Bijaše to glas moje majke. Osjetih radost kad sam ga čuo, čemu lagati.

— Ja, Pascual.

— Pascual?

— Ja, majko, Pascual!

Otvorila je vrata; na svjetlosti svijeće bijaše kao vještica.

— Što hoćeš?

— Kako... što hoću?

— Jest.

— Da uđem. Što bih drugo?

Bijaše čudna. Što ju je tjeralo da prema meni bude takva?

— Što ti je, majko?

— Kako... što mi je?

Okladio bih se da bi majka radije da me ne vidi. Sva nekadašnja mržnja, čini se, počela je u me opet zarivati svoje pandže. Nastojao sam da je odagnam, da je držim dalje od sebe.

— A Rosario?

— Otišla je.

— Otišla?

— Jest.

— Kamo?

— U Almendralejo.

- Opet?
- Opet.
- S nekim?
- Jest.
- S kime?
- I što te se tiče?

Kao da mi se vascijeli svijet srušio na glavu. Mrak mi se uhvatio pred očima. Pomislih da možda sve to samo sanjam. Časak smo stajali šuteći.

- A zašto je otišla?
- Hja...
- Nije me mogla čekati?
- Pa nije znala da ćeš doći. Uvijek je govorila o tebi...

Jadna Rosario, kakav ju je tužan život zapao, nju koja bijaše tako dobra!

- Niste imale za hranu?
- Ponekad.
- I zato je otišla?
- Tko zna.
- Opet smo šutjeli.
- Vidiš li je kada?
- Vidim; često dolazi... A i on navrati.
- On?
- Jest.
- A tko to?
- Señorito Sebastián.

Bijaše mi da svisnem... Šta ne bih dao samo da sam još u zatvoru...

Rosario je došla da me vidi čim je doznala da sam se vratio.
— Jučer sam čula da si došao... Nemaš pojma koliko sam se obradovala!

Kako su mi godile te riječi!

— Znam, Rosario, mogu zamisliti. I ja sam želio da te opet vidim!

Bijaše kao da jedno drugome iskazujemo uljudnost, kao da smo se upoznali. Oboje smo se trudili da budemo prirodni. Pošto izminu časak-dva, ja upitah, tek da nešto upitam:

— Kako to da si opet otišla?

— Hja...

— Zar si bila u stisci?

— Prilično.

— I nisi mogla čekati?

— Nisam htjela...

Glas joj postade hrapav.

— Nisam željela nove bijede...

Shvaćao sam je; jadnica, dosta je već premučila...

— Ne govorimo o tome, Pascuale.

Rosario se smiješila kao uvijek, onim tužnim i umornim osmijehom kakav pokazuju svi nesretnici koji su u dnu duše čestiti i dobri.

— Prijedimo na drugo... Znaš li da sam ti našla ženu?

— Meni?

— Da.

— Ženu?

— Da, čovječe. Zar ti je čudno?

— Nije... ali je neobično. Pa tko bi mene volio?

— Svatko. A zar te ne volim ja?

Znao sam da me sestra voli, ali mi je bilo drago da i čujem. A bilo mi je drago i to što je došla na misao da mi ženu nađe. Vidite li što je slučaj!

— A koju si mi to našla?

— Bratučedu señore Engracije.

— Esperanzu?

— Da.

— Zgodna je djevojka.

— A voli te još odonda kad si bio momak.

— Nikad mi nije pokazala.

— Što ćeš... Svaka ima svoju narav.

— A što si joj rekla?

— Ništa; da ćeš se jednom vratiti.

— I vratio sam se...

— Bogu hvala!

Žena koju mi je Rosario namijenila bila je zaista lijepa. Nije bila na onu priliku kao Lola, ali jest nešto kao na sredini između nje i Estévezove žene, a imala je, ako je čovjek dobro pogledao, i nešto sličnosti s mojom sestrom. Mogaše joj onda biti trideset godina ili trideset i dvije, ali se nije na njoj opazalo, jer je sačuvala mladost i svježinu. Bila je jako pobožna, možda i previše, čak se zanosila, a to je rijetkost u onom kraju; životu je puštala da teče kako teče, kao što rade Cigani, i uvijek govorila:

— Čemu se kinjiti? Sve je ionako pisano!

Živjela je na brijegu sa svojom tetkom, señorom Engracijom, polusestrom svoga pokojnog oca, jer bijaše rano ostala bez oba roditelja, a kako je bila blage i krotke ćudi, i ponešto plašljiva, nitko je nije nikad vidio ni čuo da se i s kim prepire, a najmanje s tetkom, koju je jako poštovala. Voljela je čistoću kao malo koja, i kad je malo zatim postala mojom ženom — mojom drugom ženom — uvela je u kuću takav red u svemu da je čovjek gotovo nije prepoznavao.

Kad sam se onda prvi put vidio s njome, nije nam bilo lako; oboje smo znali što ćemo reći, oboje smo se gledali krišom, jedno drugome pratili kretnje... Bili smo sami, ali ipak... Proveli smo cio sat nasamu, i što bi koji časak promaknuo, bilo nam sve teže zapodjenuti razgovor. Ona je prva probila led:

— Malko si se ugojio.

- Možda...
- I lice ti svijetlije.
- Vele da jest...

Uzalud sam se upinjao da budem ljubazan i razgovorljiv; bijah kao oglupavio, pritisla me nekakva težina, a ipak mi je uspomena na taj čas ostala kao jedna od najugodnijih u životu, jedna od onih za kojima sam najviše žalio.

- Kako ti je bilo tamo?
- Loše.

Esperanza kao da je utonula u misli... O čemu li je to mogla razmišljati?

- Jesi li se često sjećao Lole?
- Ponekad. Što da ti lažem? Kako sam mogao po cio dan razmišljati, sjećao sam se sviju... Čak i Kočopernog!

Esperanza je malko probljedjela.

- Jako mi je drago što si se vratio.
- I meni je drago, Esperanza, što si me čekala.
- Čekala?
- Da, zar nisi?
- Tko ti je rekao?
- Hja, sve se zna.

Glas joj je drhtao, a malo je trebalo pa da i meni zadrhti.

- Rekla ti je Rosario?
- Jest. Zar ima zla u tome?
- Nema...

Suze joj se javiše u očima.

- Što ćeš misliti o meni!
- Što bih mislio? Ništa!

Polako sam joj prišao i poljubio joj ruke. Pustila je.

- Slobodan sam kao i ti, Esperanza.

— ...

- Slobodan kao kad mi bijaše dvadeset godina.

Esperanza me gledala bojažljivo.

- Nisam starac: valja mi misliti na život.
- Da.
- Unijeti reda u posao, u kuću, srediti život... Jesi li me zaista čekala?
- Jesam.
- A zašto mi ne kažeš?

— Pa već sam ti kazala.
Bila je istina; već mi je rekla, ali sam ja uživao da i opet čujem.
— Reci mi još jednom.
Esperanza pocrvenje kao paprika. Glas joj bijaše isprekidan, usta joj i nosnice podrhtavale kao lišće na vjetru, kao perje na češljugaru kad ga raširi na suncu...
— Čekala sam te, Pascuale. Svakog sam se dana molila da se brzo vratiš; Bog mi je molitvu uslišao...
— Istina je.
Opet joj poljubih ruke. Bijah kao da me prekrila sama blagost. Nisam se usudio da je poljubim u obraz...
— Hoćeš li... hoćeš li...?
— Hoću.
— Zar znaš što kanim reći?
— Znam. Ne treba da nastaviš.
Odjednom je sva zasjala, sinula kao zora.
— Poljubi me, Pascuale...
Glas joj se promijenio, postao prigušen.
— Dugo sam te čekala!
Zagrlih je i poljubih sa toliko ljubavi i poštovanja kao nijednu prije, a tako je bio dug poljubac da se u meni, kad sam maknuo usta, javila najvjernija ljubav.

Prošla su samo dva mjeseca od vjenčanja kad razabrah da mi mati nije promijenila svoje zle ćudi nego je ostala kovarna¹¹ kakva bijaše prije nego što su me zatvorili. Zagorčavala mi je život svojim držanjem i kao vrebanjem iz prikrajka, svojim prezirom i nepovjerenjem, svojim riječima što bijahu pune ubadanja i smjeranja, svojim piskutavim glasom što bijaše pretvoran kao i njezina duša. Moja joj je žena uvijek popuštala — što je mogla drugo! — ali je stara nije mogla očima vidjeti, mrzila ju je đavolski, i nije tu mržnju ni prikivala nego ju je pokazivala na svakom koraku i toliko da mi Esperanza jednog dana, kad joj je već izišla uvrh glave, sve iznijela, i to tako jasno te sam razabrao da tu nema druge nego, štono riječ, neka nas zemlja rastavlja. Kažemo tako kad se ljudi razidu pa žive svako u drugom kraju, ali se može reći i onda kad netko počiva nekoliko stopa pod zemljom po kojoj drugi gaze...

Prevrtao sam u glavi misao o tome da odem; pomišljao sam na odlazak u La Coronu, ili u Madrid, ili bliže, u Badajoz, ali sam — tko zna, od malodušnosti ili od neodlučnosti! — neprestano odgađao, otezao tako i toliko te sam najposlije odustao, jer sam razabrao da ne želim pobjeći ni od koga drugog doli od samoga sebe, od svoga tijela, od svojih misli i uspomena... Nikakva daljina ne bi mi bila dovoljna da umaknem od svoga grijeha... Sav svijet nije toliko prostran da bi se u njemu ugušio vapaj moje savjesti. Htio sam pobjeći od svoje sjene, od svoga imena i svoje prošlosti, ali — bez svega toga malo bi od mene ostalo...

Ima prilika kad je bolje da se čovjek naprosto zбриše sa svijeta, da mine baš kao mrtvac, da odjednom nestane kao da je u zemlju

¹¹ kvara – pokvarena?

propao, da se raspline u zraku kao pramen dima... Ali nam to nije dano, jer da jest, bili bismo kao anđeli i ne bismo tonuli u grijeh i zločin, nego bismo se oslobodili tereta svoga zatrovanog tijela... Došao bi zaborav, ne bismo se tijela ni sjećali — toliko nam je na strahotu — ali se netko neprestano brine da nam podbada sjećanje i miješa po talogu da nam otruje dušu... Ništa nije tako kužno kao što je guba koju prošlo zlo ostavi u duši i kao što je bolna spoznaja da iz ove kože ne možemo nikamo i da nam osnove i pokušaji gasnu tek što se rode, te sve trune u ovoj grobnici prerano umrlih nada, jer ništa drugo i nije ovaj naš tužni život...

Misao o smrti i ubijanju prikrada se vučjim korakom i zmijskim puzanjem, baš kao i svaka druga zla misao. Nikad iznenada ne dolaze pomisli koje nas smućuju i potresaju; nenadanost je svojstvo onoga što nas časovito napadne i muči te brzo mine, a kad mine, pred nama ostaju mnoge godine života. Misli koje nas izluđuju i tjeraju u najgoru mahnitost i očaj, uvijek dolaze polako te ih i ne opažaš, prikradaju se kao magla poljem i sušica grudima... Napreduju kobne i neumorne, tiho i polako, a pravilno kao što bilo udara. Nikakva još traga danas, možda ni sutra ni prekosutra, pa ni cio mjesec. Ali kad izmine taj mjesec, počinjemo osjećati da nam jelo nekako gorča, a uspomena biva bolna: već smo pogođeni. Kako prolaze dani i noći, duša nam se sve više nasumoruje, postajemo mračni, samotni; u glavi nam kovitlac, mozak svoje tka i snuje, komešaju se misli koje će nas dovesti dotle da nam odrube glavu, možda zato da prekinu to kovitlanje. Mogu još proći tjedni a da se osobito ne promijenimo; naša se okolina već navikla na našu sumornost te se više i ne čudi što smo neobični i mračni.

Ali jednog dana zlo nabuja, poraste poput drveća, i više ne pozdravljamo ljude; a oni u nama gledaju čudake, nešto kao zaljubljenike. Spadamo s mesa, mršavimo, a čekinjava nam brada šilji se i vene. Počinjemo osjećati mržnju koja nas ubija; već ni pogleda ne podnosimo; savjest nas peče, ali što! neka peče. Oči nas peku, pune se otrovnom tekućinom kad oštro gledamo. Kad bježimo kao košute, kad nam šušanj kvari san, zlo nas je već potkopalo. Više nema izlaza, poravnanje nije moguće. Počinjemo padati, padamo vrtoglavo brzo, da se više ne dignemo u životu... osim, možda, malko u posljednjem času, prije nego što se strmoglavimo u pakao... Prokleta zlo!

Moja je mati upravo uživala u tome da mi muči mozak, u koji

se stjecalo zlo kao što se muhe kupe oko strvine. Žuč koje sam se nagutao zatrovala mi srce, i takve su me zle misli salijetale da sam se plašio sebe i svoje mržnje. Nisam je mogao očima vidjeti. Prolazili dani jedan nalik na drugi, a bol što je zarila pandže u moju utrobu nije popuštala, predznaci oluje zamagljivali mi pogled...

Onog dana kad sam odlučio da upotrijebim nož bio sam tako satrven, i tako siguran da će se zlo utopiti u krvi, da se ni najmanje nisam lecnuo pri pomisli na majčinu smrt. Bila je to kob, neumitnost, nešto što ću prouzrokovati i neću se moći tome ukloniti sve ako bih i htio, jer mi se činilo nemoguće promijeniti naum, vratiti se nazad te izbjeći ono za što bih sada ruku dao samo da se nije dogodilo, a u onaj sam čas uživao odmjeravajući pothvat kao što ratar procjenjuje žetvu...

Sve je bilo dobro pripravljeno; noći sam i noći proveo misleći na jedno te isto da se osmijelim, da skupim snage; naoštrio sam svoji lovački nož, s dugim i širokim sječivom nalik na kukuruzni list, s uzdužnom užljebinom i s drškom što je obložen sedefom koji mu davaše nešto izazovno... Samo je još trebalo utvrditi dan i ne kolebati se, ne vraćati se, nego pravo cilju kud puklo da puklo, sačuvati mir, a onda brzo udariti, i pobjeći, pobjeći daleko, u La Coruñu, pobjeći onamo gdje nitko ne može doznati i gdje bih mogao živjeti u miru i čekati da me ljudi zaborave, pa da u tom zaboravu počnem novi život...

Savjest me ne bi pekla; ne bi bilo razloga. Savjest peče samo zbog učinjene nepravde: kad istučeteš dijete, ubiješ lastavicu... Ali zbog čina na koje nas goni mržnja, na koje idemo opsjednuti kakvom mišlju, ne, zbog tih djela nema kajanja ni griznje savjesti.

Bijaše 12. veljače 1922. Te godine taj je dan padao u petak. Vrijeme bilo vedro kao obično u tome kraju; sunce divno sjalo, na trgu se sabralo djece više nego ikad — igrahu se kuglicama i piljcima. Mnogo sam o tome mislio, ali sam kušao da se trgnem, da se vratim svome naumu, i uspio sam. Vratiti se nazad bilo bi nemoguće, bilo bi kobno za me, odvelo bi me u smrt, možda u samoubojstvo. Našli bi me na dnu Guadiane ili pod točkovima vlaka... Ne, nije bilo moguće ustuknuti, trebalo je ići naprijed, uvijek naprijed, do kraja. Bijaše to već pitanje samoljublja.

Moja je žena zacijelo nešto naslutila.

— Što si naumio?

— Ništa. A zašto?

— Ne znam; nešto si neobičan.

— Koješta!

Poljubih je da je umirim; bijaše to posljednji poljubac. Kako daleko bijah onda od pomisli na to! Da sam znao, bio bih smućen...

— Zašto si me poljubio?

Stajao sam zatečen.

— A zašto te ne bih poljubio?

Njezine su me riječi zagnale u misli. Bijaše kao da zna sve, kao da joj je jasno sve.

Sunce je zašlo za istu goru kao i svakog dana. Došla je noć... večerasmo... legoše na počinak... Ja ostadoh, kao uvijek, čeprkajući po pepelu na ognjištu. Već odavno nisam išao u Martineteovu krčmu.

Pružila se prilika koju sam toliko čekao. Valjalo je skupiti hrabrost i što prije dokrajčiti. Noć je kratka, u toku noći treba da je sve izvršeno, kako bih u zoru mogao osvanuti daleko od sela.

Osluškiavao sam. Ništa se nije čulo. Otišao sam u ženinu sobu: spavala je, i ostavih je da spava. Sigurno i mati spava. Vratih se u kuhinju; izuh se; tlo bijaše hladno, kamenje na podu lijepilo mi se za tabane. Izvukao sam nož iz korica, sječivo sijevnu na plamenu...

Eno je tamo, spava pod plahtama, lice je sasvim prislonila na uzglavnicu. Treba samo da skočim i ubodem. Ne bi se makla, ne bi ni kriknula; ne bih joj dao vremena... Bila mi je već nadohvat ruke, duboko usnula ne sluteći ništa. Bože, kako li oni koje ubijamo nikad ništa ne slute! Htio sam da zamahnem, ali nisam uspijevao; već sam i podigao ruku i opet spustio da mi klone niz tijelo.

Pomislih da zaklopim oči pa da udarim. Nemoguće. Udariti zatvorenih očiju, to je kao i ne udariti, samo se izvrgavaš pogibli da promašiš... Treba udariti otvorenih očiju, sabrano. A sabranost kao da mi je ciljela dok sam gledao majčino tijelo...

Prolazilo vrijeme, a ja stajao kao da sam se ukipio, nepokretan, neodlučan da dovršim.

Nisam se usuđivao.

Na kraju krajeva, to mi je mati, žena koja me rodila, i kojoj je već zbog toga trebalo oprostiti... Ne, nisam joj mogao oprostiti — baš zato što me rodila. Nije mi time učinila nikakvu milost, baš nikakvu... Nisam smio gubiti vremena. Valjalo se već jednom odlučiti...

Časak sam tako stajao, kao uspavan, s nožem u ruci — prava

slika i prilika zločina...

Pokušao sam da se savladam, da priblerem snage, da ih usredotočim. Gorio sam od želje da brzo dovršim i da izjurim, da trčim dok negdje ne padnem od iscrpljenosti. Snage mi jenjavale, već sam cio sat stajao kraj nje, kao da je čuvam, kao da bdim nad njezinim snom. A pošao sam da je ubijem, da je maknem sa svijeta, da joj uzmem život udarcima noža...

Možda će proći i drugi sat. Ne, zaista ne. Nisam mogao, prelazilo je moje snage. Pomislih da pobjegnem. Ali ne uspijem li tiho, mogla bi se probuditi, prepoznati me. Ne, nisam mogao ni pobjeći, bio bih izgubljen... Nije bilo drugog izlaza nego udariti, nemilosrdno, brzo, završiti što prije.

Ali nisam mogao ni udariti... Bijah kao u kaljuži, zapao sam u glib i polako tonuo, nije bilo nade u spas... Propao sam već do vrata, ugušit ću se kao mačka...

Ne, nisam mogao ubiti; stajao sam kao uzet...

Okrenuh se da odem. Pod škripnu. Mati se okrenu u postelji.

— Tko tamo hoda?

Sada nije bilo drugog izlaza. Bacih se na nju, ščepah je. Borila se, otimala se... Jednog časa uspjela me uhvatiti za vrat. Vikala je kao da je pobješnjela. Borili smo se; bila je to strašna borba, možete zamisliti. Rikali smo kao zvijeri, pjena nam izbijala na usta... Načas, kad sam se okrenuo, vidjeh ženu: blijeda kao mrtvac, zastala je na vratima, ne usuđujući se da uđe. Držala je svjetiljku u ruci, i na svjetlosti mogoh vidjeti majčino lice, ljubičasto kao pokajnička halja... Borili smo se dalje; razdrla mi se odjeća, provirila prsa. Prokletnica bijaše jaka kao đavo. Valjalo mi upeti svu snagu da je savladam. Što sam bolje upinjao, sve je više izmicala. Grebla me, udarala nogama i šakama, grizla. Jednog časka zubima mi je zahvatila bradavicu na lijevoj sisi te je iščupala iz korijena. U taj čas zabodoh joj nož u vrat...

Krv šiknu mlazom te mi pljusnu u lice. Bila je topla kao trbuh, a imala isti okus kao i janjeća...

Ostavih je i jurnuh van. Na izlazu sudarih se sa ženom; utrnu se svjetiljka. Dohvatih se polja i potekoh; trčao sam nekoliko sati bez prestanka. Svježe bijaše vani, i osjećaj olakšanja prođe mi žilama.

Mogao sam disati...

DRUGA NAPOMENA PREPISIVAČEVA

Toliko rukopis. Je li Pascual Duarte prekinut kad je prelazio na idući redak pa smaknut, ili je još imao vremena da piše pa se te strane izgubile, to nisam uspio izvesti na čistač unatoč svem nastojanju.

Magistar don Benigno Bonila, vlasnik ljekarne u Almendraleju gdje sam, kako rekoh, našao papire koje sam evo prepisao, pružio mi je svesrdnu pomoć da nastavim traganje. Preturao sam po ljekarni uzduž i poprijeko; zavirivao sam i u porculanske lončiče, gledao tamo za bocama, tražio pod ormarima i na njima, čeprkao po ladicama s bikarbonama... Divna sam imena naučio — mast od mažurane, kraljevski melem, peruvijanski balzam, anđeoski korijen, Gospino zelje, prah protiv ovčje šuge... Kašljao sam od muštarde, mučnina mi dolazila od valerijane, suzile mi oči od amonijaka, ali koliko god prevrtao i kopao i koliko god očenaša izmolio svetom Antunu da mi što god tutne u ruke, to što god nije valjda ni postojalo, jer ga nikad nisam našao.

Velika je neugodnost to posvemašnje pomanjkanje podataka o posljednjim godinama Pascuala Duartea. Obična računica pokazuje da je, po onom što izlazi iz njegovih riječi, ponovo došao u zatvor u Chinchilu i ostao ondje do godine 1935, a možda i do 1936. Nadalje, čini mi se sasvim isključeno da je odande izišao prije Građanskog rata. Nikako se ne može provjeriti što je radio onih petnaest dana revolucije što ih je proživljavalo njegovo selo; ako izuzmemo ubojstvo gospodina Gonzáleza de la Riva — zlodjelo kojemu počinitelj bijaše naš junak — ništa ne znamo o njemu, baš ništa.

O samom zločinu znamo očevidnu i nepopravljivu činjenicu, nejasni ostaju motivi, ne znamo kakvi su ga razlozi na to natjerali, jer Pascual nije nikad govorio osim kad je sam htio, a to bijaše izrijetka. Ako je izvršenje kazne nad njim bilo odgođeno, možda je imao vremena da se toga dotakne u svojim zapisima i da o tome naširoko govori. Bilo ovako ili onako, jedno je sigurno: prekid i praznina koja se javlja na kraju njegova života mogla bi se ispuniti samo pjesničkim izmišljanjem, a takvo je rješenje u suprotnosti s istinitošću u ovoj knjizi.

Pismo Pascuala Duartea upućeno Joaquínu Barreri zacijelo je napisano u isto vrijeme kad i poglavlja XII i XIII, jedina u kojima je upotrebljena ljubičasta tinta, baš kao u pismu tome gospodinu. To pokazuje da Pascual nije definitivno prekinuo, kako je rekao, svoje pripovijedanje, nego da je efekt svoga pisma sračunao na određeni čas — smotrenost koja nam našeg junaka ne prikazuje tako zaboravljiva ni satrta kako bi se pomislilo u prvi mah. Sasvim je jasan način na koji je rukopis stigao iz zatvora u kuću gospodina Barrere u Méridi: o tome nam svjedoči Cesáreo Martín, zapovjednik straže, čovjek komu je ta dužnost pala u dio.

U svojoj brizi da što je moguće više osvjetlim posljednje časove Pascuala Duartea, obratio sam se pismom don Santiagu Lurueñi, koji onda bijaše zatvorski kapelan a sada je župnik u Magaceli (pokrajina Badajoz), i don Cesáreu Martínu, koji onda bijaše stražar u zatvoru u gradu Badajozu a sada je zapovjednik straže u La Vecilli (pokrajina León), dvjema osobama koje su po svojoj dužnosti mogle dolaziti u dodir s osuđenikom kad mu je došao čas da plati dug pravdi.

Evo njihovih pisama...

Pismo svećenika don Santiaga Lurueñe

Magacela (Badajoz), 9. siječnja 1942.

Vrlo poštovani gopodine,

Upravo sam, sa znatnim zakašnjenjem, primio Vaše cijunjeno pismo od 18. prošlog mjeseca i 359 listića otkucanih na stroju koji sadržavaju zapise nesretnog Duartea. Sve mi je poslao don David Freire Angulo, sadašnji kapelan u zatvoru u Badajozu i moj drug u mladim danima, kad smo zajedno bili u sjemeništu u Salamanki.

Želim umiriti glas svoje savjesti pišući vam ove retke odmah pošto sam otvorio omot, a nastaviti ću sutra, ako Bog da, pošto pročitam rukopis, držeći se Vaših uputa i svoje radoznalosti.

(Nastavljam 10. siječnja.)

Pročitao sam nadušak — premda ovo, po Herodotu, nije plemenit oblik čitanja — ispovijesti Duarteove, i ne možete zamisliti koliko su me se dojmile i koliko su mi uzbudile dušu. Ja koji sam njegove posljednje riječi pokajanja primio radosno kao što težak u polju pobire zlatno snoplje, evo sam dirnut pripoviješću čovjeka u kome većina ljudi vidi hijenu (i ja sam tako mislio ulazeći u njegovu ćeliju), ali koji je u duši samo krotka ovca, gonjena i uplašena životom.

Pripremio se na smrt uzorno i samo je u posljednjem času nesretnik malko klonuo, jer mu je nedostajalo hrabrosti, te je jadnik morao podnijeti ono što bi jačem duhu bilo prišteđeno.

Što se duše tiče, sve je obavio odlučno i vedro, tako te sam se zadivio, a kad je došao čas da ga izvedu na dvorište, pred svima je izgovorio: »Neka bude volja Gospodnja!« Svima nam je tako bio pouka i pokazao nam je primjer skrušenosti.

Šteta što mu je Nečastivi preoteo posljednje trenutke, a da nije, sigurno bi njegova smrt bila kao sveta! Bio je uzor svima okupljenima (dok je, kako rekoh, mogao vladati sobom), te sam iz svega što vidjeh mogao izvući korisne pouke za svoj skromni dušobrižnički rad. Bog ga primio u rajsko prebivalište!

Molim Vas, gospodine, da primite izraze iskrenog poštovanja i pozdrave koje Vam šalje

Vaš sluga

S. Lurueña, svećenik.

P. S. Nažalost, ne mogu Vam želji udovoljiti što se tiče fotografije, a ne znam pravo ni što da Vam savjetujem u tome.

Pismo don Cesárea Martina

Nakon prvog, evo i drugog pisma:

La Vecilla (Leon), 12. siječnja 1942.

Poštovani gospodine,

Potvrđujem da sam primio Vaše pismo od 18. prosinca i nadam se da će Vas ovo moje zateći u istom dobrom zdravlju. Ja sam, hvala Bogu, dobro, premda sam ukočen kao štap, od ovog podneblja koje ne želim ni najljućem neprijatelju.

Evo da odgovorim na Vaša pitanja, jer ne vidim službenih razloga koji bi mi to priječili.

Pitate me sjećam li se Pascuala Duartea. Sjećam se, ta kako se ne bih sjećao! To je za mnogo vremena bio najslavniji zatvorenik koga smo imali. Ni da mi ponude Eldorado, ne bih se mogao zakleti da je bilo sve u redu u njegovoj glavi, jer onim što je radio i kako se vladao, jasno pokazivaše da nije zdrav.

Prije nego što se ispovjedio sve je bilo dobro; ali poslije zlo i naopako: počela ga gristi savjest, pa ju je htio umiriti pokorom. Ponedjeljkom zato što je ubio majku, utorkom zato što je toga dana ubio grofa od Torremejije, srijedom zato što je ubio ne znam koga — tako te je nesretnik od svoje volje provodio pol tjedna da ne bi uzeo zalogaj u usta, i toliko je najposlije smršao da krvnik nije imao težak posao da mu stegne garotu oko vrata.

Nesretnik je dane i dane provodio pišući, baš kao da ga je zahvatila groznica. Kako time nije gazio red, a kako je, s druge strane, upravnik imao meko srce te nam naredio da osuđeniku damo što mu treba za pisanje, čovjek je pisao bez prestanka. Jednom me prilikom zovnuo, pokazao mi pismo u otvorenu omotu (»Da ga možete pročitati ako želite«, reče mi tada), naslovljeno na don Joaquína Barreru Lópeza u Méridi, te mi rekao, glasom o kojem ni sad ne znam reći bješe li molba ili zapovijed:

— Kad me odvedu, uzmite ovo pismo, sredite malko ovu hrpu papira i sve pošaljite ovom gospodinu. Razumijete li?

I priklopi, pošto me pogledao u oči tako tajanstveno da me smeo:

— Bog će vam platiti... a ja ću ga moliti!
Poslušao sam, jer nisam u tome vidio nikakva zla i jer sam uvijek poštovao volju mrtvih.

Što se tiče njegove smrti mogu reći samo toliko da je bila sasvim jadna. Premda se u početku junačio i pred svima rekao: Neka se vrši volja Gospodnja! — a tome smo se začudili — ubrzo je zaboravio na držanje. Kad je ugledao stratište, onesvijestio se, a kad je došao sebi, počeo je vikati da ne želi umrijeti i da nemaju pravo to raditi, i toliko se uzvikao da su ga naprosto morali odvući do klupice. Ondje je još posljednji put poljubio raspelo što mu ga je pružio velečasni Santiago, zatvorski kapelan i pravi svetac, a završio je život pljujući i bubnjajući nogama, ne mareći za prisutne, baš najjadnije što čovjek može završiti, i pokazujući tako svima svoj strah od smrti.

Na kraju, molim Vas da mi, ako možete, pošaljete dvije knjige, umjesto jedne, kad budu odštampane. Druga je za našeg poručnika, on će Vam platiti iznos uzvratnom poštom, ako Vam je s voljom.

U nadi da sam Vam udovoljio, ostajem
sa svim poštovanjem
Cesáreo Martín

Pokasno sam primio Vaše pismo i zato Vam nisam mogao odgovoriti prije. Poslano mi je iz Badajoz, a primio sam ga ovdje u subotu, to jest prekjučer (10. siječnja). S pozdravom!

*

Što bih još mogao dodati ja ovome što su rekla ova gospoda?
Madrid, 1942.

Copyright

© Dubravko Deletis

e-izdanje pripravili:
Dubravko Deletis i Mirna Goacher

website: www.josiptabakknjige.org

15/04/2013

